

પ્રકરણ II

રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ

આ પ્રકરણ વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યમાં રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ રજૂ કરે છે, અગાઉના વર્ષના સંબંધમાં મુખ્ય રાજકોષીય પરિબલોમાં અતિ મહત્વના ફેરફારો, 2017-18થી 2021-22ના પાંચ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન એકંદર વલણો, રાજ્યના ઋણનું ટકાઉપણું અને મુખ્ય જાહેર હિસાબના વ્યવહારોનું રાજ્યના નાણાકીય હિસાબોના આધારે વિશ્લેષણ કરે છે.

2.1 2020-21ની તુલનાએ 2021-22 દરમિયાન મુખ્ય રાજકોષીય પરિબલોમાં મોટા ફેરફારો

કોઠો 2.1 પાછલા વર્ષની સરખામણીએ 2021-22 દરમિયાન રાજ્યના મુખ્ય રાજકોષીય પરિબલોમાં થયેલા મોટા ફેરફારોનું વિહંગાવલોકન પૂરું પાડે છે.

કોઠો 2.1: 2020-21ની તુલનાએ 2021-22માં મુખ્ય રાજકોષીય પરિબલોમાં થયેલા ફેરફારો

મહેસૂલી આવક	<ul style="list-style-type: none"> ➤ રાજ્યની મહેસૂલી આવક 30.18 ટકા જેટલી વધી હતી ➤ રાજ્યની પોતાની કર આવક 39.01 ટકા જેટલી વધી હતી ➤ પોતાની બિન-કર આવક 33.60 ટકા જેટલી વધી હતી ➤ કેન્દ્રીય કર અને જકાતમાં રાજ્યના હિસ્સામાં 53.85 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો. ➤ ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાનમાં 11.59 ટકા જેટલો ઘટાડો થયો હતો.
મહેસૂલી ખર્ચ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ મહેસૂલી ખર્ચમાં 6.45 ટકા વધારો થયો હતો ➤ સામાન્ય સેવાઓ પરના મહેસૂલી ખર્ચમાં 8.35 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો ➤ સામાજિક સેવાઓ પરના મહેસૂલી ખર્ચમાં 12.23 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો ➤ આર્થિક સેવાઓ પરના મહેસૂલી ખર્ચમાં 5.59 ટકા જેટલો ઘટાડો થયો હતો ➤ સહાયક અનુદાનમાં 5.64 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો
મૂડી ખર્ચ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ મૂડી ખર્ચમાં 5.24 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો ➤ સામાન્ય સેવાઓ પરના મૂડી ખર્ચમાં 13.40 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો. ➤ સામાજિક સેવાઓ પરના મૂડી ખર્ચમાં 18.93 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો. ➤ આર્થિક સેવાઓ પરના ખર્ચમાં 0.03 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો.
લોન અને પેશગીઓ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ લોન અને પેશગીઓના વિતરણમાં 13.14 ટકા જેટલો ઘટાડો થયો હતો ➤ લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત 0.64 ટકા ઘટી હતી
જાહેર ઋણ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ જાહેર ઋણની આવકમાં 20.20 ટકા જેટલો ઘટાડો થયો હતો ➤ જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણીમાં 36.35 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો
જાહેર હિસાબ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ જાહેર હિસાબની આવક 18.34 ટકા જેટલી વધી હતી ➤ જાહેર હિસાબની ચૂકવણીઓમાં 5.30 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો

ઉપરના પરિબલોમાંથી પ્રત્યેકનું વિશ્લેષણ હવે પછીના ફકરાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે.

2.2 ભંડોળોના સ્ત્રોતો અને ઉપયોગ

કોઠો 2.2, 2021-22 દરમિયાન રાજ્યના ભંડોળોના સ્ત્રોતો અને ઉપયોગની 2020-21 સાથે સરખામણી રજૂ કરે છે. જ્યારે આલેખ 2.1 અને 2.2, 2021-22 દરમિયાન સંચિત નિધિમાં થયેલી આવક અને તેમાંથી થયેલા ખર્ચની ટકાવારી મુજબ વિગતો પૂરી પાડે છે.

કોઠો 2.2: 2020-21 અને 2021-22 દરમિયાન ભંડોળોના સ્ત્રોતો અને ઉપયોગની વિગતો

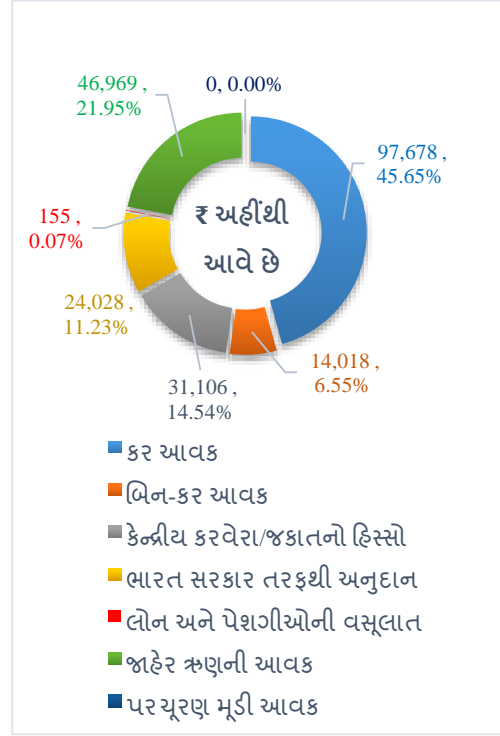
(₹ કરોડમાં)

	વિગતો	2020-21	2021-22	વધારો/ઘટાડો
સ્ત્રોતો	ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં ખુલતી રોકડ સિલક	24,036	15,848 ¹	(-) 8,188
	મહેસૂલી આવકો	1,28,156	1,66,830	38,674
	લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત	155	155	0
	જાહેર ઋણની આવકો (ચોખ્ખી)	40,935	22,532	(-) 18,403
	જાહેર હિસાબની આવકો (ચોખ્ખી)	(-)7,679	4,988	12,667
	મૂડી આવકો	9,968	0	(-) 9,968
	કુલ	1,95,571	2,10,353	14,782
	ઉપયોગ	મહેસૂલી ખર્ચ	1,50,704	1,60,421
મૂડી ખર્ચ		26,781	28,185	1,404
આપવામાં આવેલી લોન અને પેશગીઓ		1,233	1,071	(-)162
ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં બંધ રોકડ સિલક		16,853	20,676	3,823
કુલ		1,95,571	2,10,353	14,782

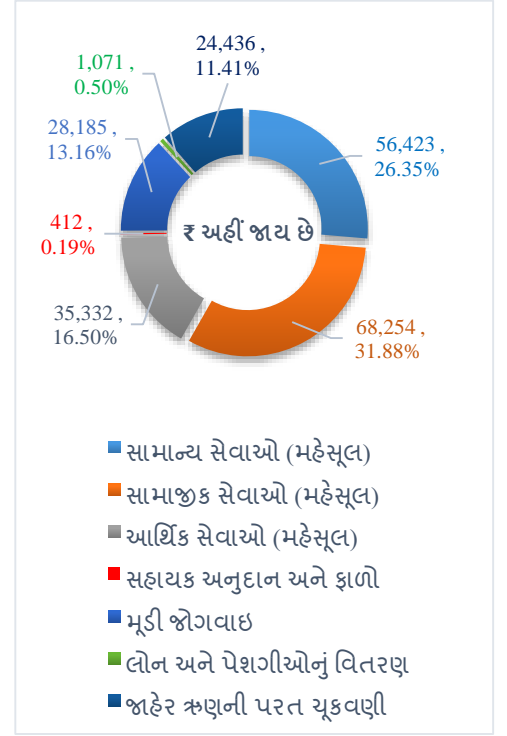
સ્ત્રોત: રાજ્ય સરકારના સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો.

¹ પ્રોજેક્ટ સુધારાના કારણે પાછલા વર્ષની રકમ કરતાં ₹ 1,005 કરોડ જેટલી ઘટી હતી.

આલેખ 2.1: સંસાધનોના ઘટકો
(₹ કરોડમાં)

આલેખ 2.2: સંસાધનોનો ઉપયોગ
(₹ કરોડમાં)

પાંચ વર્ષના સમયગાળા (2017-22) માટે રાજ્ય સરકારની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરની સમય શ્રેણી-વાર માહિતી પરિશિષ્ટ 2.1માં આપી છે.

2.3 રાજ્યના સંસાધનો

રાજ્યના સંસાધનોની વિગતો નીચે વર્ણવવામાં આવી છે:

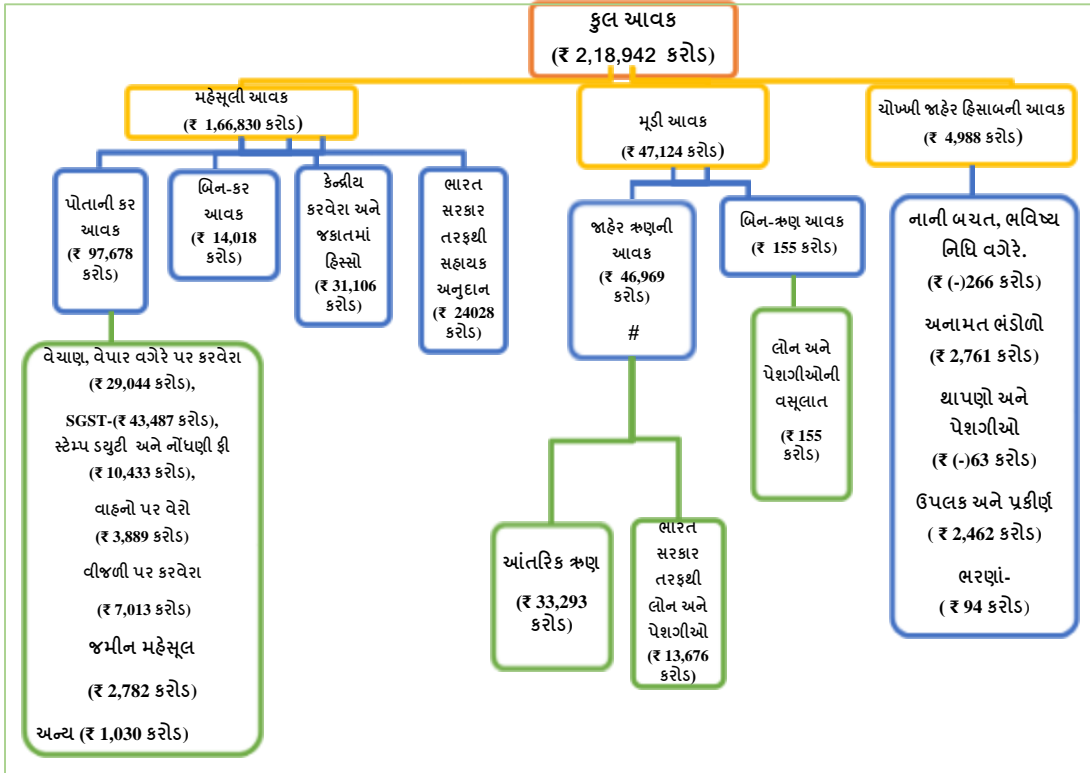
1. મહેસૂલી આવકમાં કર આવક (પોતાની કર આવક વત્તા કેન્દ્રીય કર અને જકાતમાં રાજ્યનો હિસ્સો), બિન-કર આવક અને ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાનનો સમાવેશ થાય છે.
2. મૂડી આવકમાં પરચૂરણ મૂડી આવક જેવી કે, વિનિવેશમાંથી ઉપજેલી રકમ, લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત, આંતરિક સ્ત્રોતોમાંથી ઋણ (બજાર લોન, નાણાકીય સંસ્થાઓ/વાણિજ્યિક બેંકો પાસેથી ઋણ) અને ભારત સરકાર તરફથી લોન અને પેશગીઓનો સમાવેશ થાય છે, મહેસૂલી અને મૂડી આવક એ બન્ને રાજ્યની સંચિત નિધિનો ભાગ હોય છે.
3. ચોખ્ખી જાહેર હિસાબની આવક: કેટલાક વ્યવહારોની બાબતમાં આવક અને ચૂકવણીઓ થતી હોય છે જેવી કે નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ, અનામત ભંડોળ, થાપણો, ઉચ્ચક, ભરણા, વગેરે જે સંચિત નિધિનો ભાગ બનતા નથી.

આ બધાને બંધારણની કલમ 266 (2) હેઠળ સ્થપાયેલ જાહેર હિસાબમાં રાખવામાં આવે છે અને આ રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા મતપાત્ર હોતા નથી. અહીં, સરકાર બેંકર તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. ચૂકવણીઓ બાદની સિલક એ સરકાર પાસે ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ ભંડોળ હોય છે.

2.3.1 રાજ્યની આવકો

2021-22 દરમિયાન રાજ્યની આવકના ઘટકો આલેખ 2.3માં આપવામાં આવેલ છે.

આલેખ 2.3 2021-22 દરમિયાન રાજ્યની આવકના ઘટકો

ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગ પ્રમાણે, નાણા પંચ, વગેરે દ્વારા જે કોઈ પણ ધોરણો નિયત કરવામાં આવે તે હેઠળ વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા (Special window) અંતર્ગત લેવામાં આવેલ ધિરાણ રાજ્ય સરકારનું ઋણ નહિ ગણવામાં આવે, આથી, માલ અને સેવા કરના વળતરમાં ઘટાડાને કારણે 2021-22માં લેવામાં આવેલ ₹ 13,040 કરોડની એક પછી એક લોનને જાહેર દેવા રૂપે અહી ગણવામાં આવ્યું નથી. અસરકારક જાહેર ઋણની આવક ₹ 33,929 કરોડ થશે.

2.3.2 રાજ્યની મહેસૂલી આવકો

આ ફકરો કુલ મહેસૂલી આવકો અને તેના ઘટકોના વલણોની વિગતો દર્શાવે છે. તે ઉપરાંત રાજ્યની પોતાની આવક અને કેન્દ્ર સરકાર તરફથી આવકમાં વિભાજિત આવકના વલણો દર્શાવે છે.

2.3.2.1 મહેસૂલી આવકના વલણો અને વૃદ્ધિ

કોઠો 2.3 પાંચ વર્ષના સમયગાળા (2017-22) દરમિયાન રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની બાબતમાં મહેસૂલી આવકના વલણો અને વૃદ્ધિ અને મહેસૂલની તરલતા દર્શાવે છે. ઉપરાંત, રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનના સંબંધમાં મહેસૂલી આવકના વલણો અને મહેસૂલી આવકના ઘટકો અનુક્રમે આલેખ 2.4 અને 2.5માં આપ્યા છે.

કોઠો 2.3: મહેસૂલી આવકના વલણો

પરિબળો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
મહેસૂલી આવક (₹ કરોડમાં)	1,23,291	1,36,002	1,42,844	1,28,156	1,66,830
મહેસૂલી આવકની વૃદ્ધિનો દર (ટકા)	12.24	10.31	5.03	(-)10.28	30.18
પોતાની કર આવક (₹ કરોડમાં)	71,549	80,103	79,008	70,266	97,678
બિન-કર આવક (₹ કરોડમાં)	15,074	13,417	18,104	10,493	14,018
પોતાની આવક (કર અને બિન-કર આવક) (₹ કરોડમાં)	86,623	93,520	97,112	80,759	1,11,696
પોતાની આવકનો વૃદ્ધિ દર (કર અને બિન-કર આવક) (ટકા)	11.36	7.96	3.84	(-)16.84	38.31
રાજ્યનું એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદન (₹ કરોડમાં) (2011-12 શ્રેણી)	13,29,095	14,92,156	16,29,638 (P)	16,55,917 (Q)	19,44,107 (A)
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનનો વૃદ્ધિ દર (ટકા)	13.87	12.27	9.21	1.61	17.40
મહેસૂલી આવક/રાજ્યનું એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદન (ટકા)	9.28	9.11	8.77	7.74	8.58
તરલતાના દર્શકો ²					
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનના સંદર્ભમાં આવકની તરલતા	0.88	0.84	0.55	-*	1.73
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનના સંદર્ભમાં રાજ્યની પોતાની આવકની તરલતા	0.82	0.65	0.42	-*	2.20

સ્રોત: રાજ્ય સરકારના સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો.

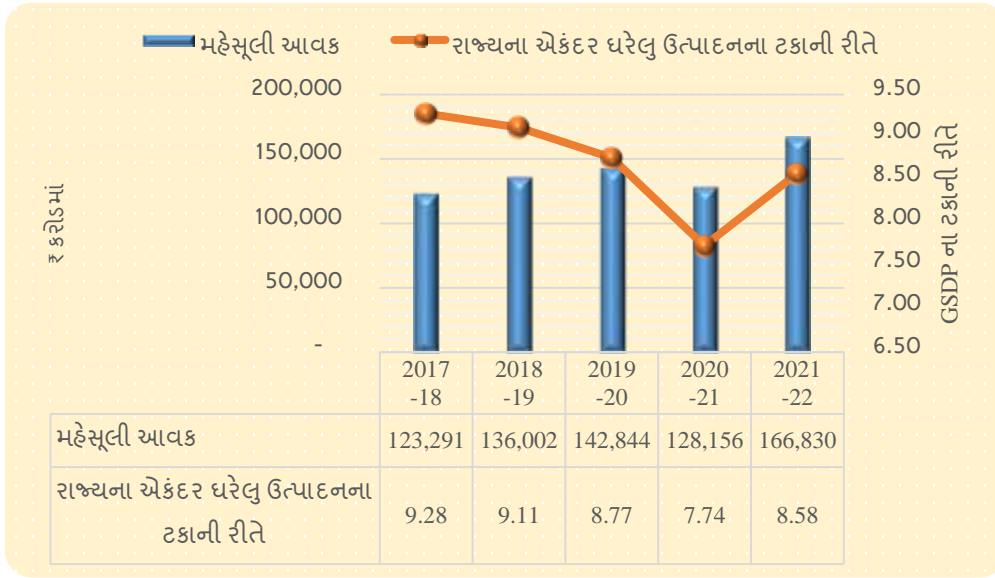
સ્રોત: (રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનના આંકડા): ગુજરાત રાજ્યકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળનું નિવેદન (2022-23નું અંદાજપત્રીય પ્રકાશન નં. 30)

(P): કામચલાઉ અંદાજો; (Q): ત્વરિત અંદાજો, (A): અગ્રિમ અંદાજો

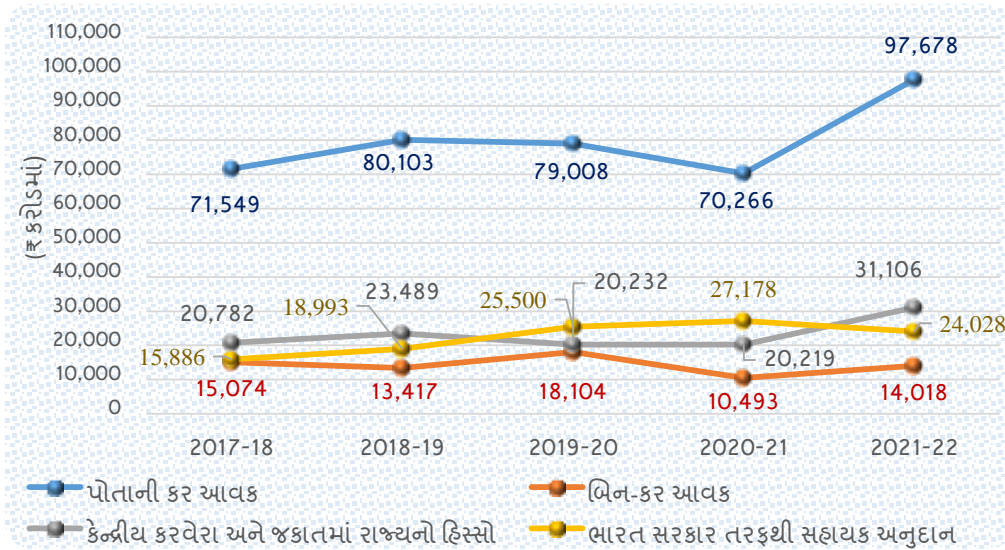
* 2020-21માં મહેસૂલી આવક અને રાજ્યની પોતાની કર આવકનો વૃદ્ધિ દર નકારાત્મક હોવાથી તરલતાની ગણતરી કરી શકાતી નથી.

² તરલતાનો ગુણોત્તર મૂળ રાજ્યકોષીય ચલાંકોમાં કરવામાં આવેલા ફેરફારના સંદર્ભમાં બીજાની સ્થિતિસ્થાપકતા અથવા પ્રતિભાવનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. દાખલા તરીકે, રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનના સંદર્ભમાં 1.73ની મહેસૂલી તરલતા સૂચવે છે કે જો રાજ્યનું એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદન એક ટકા વધે તો મહેસૂલી આવક 1.73 ટકાવારી પોઇન્ટ જેટલી વધવાનું વલણ ધરાવે છે.

આલેખ 2.4: મહેસૂલી આવકનું વલણ

આલેખ 2.5: મહેસૂલી આવકના ઘટકોનું વલણ

2017-22 દરમિયાન મહેસૂલી આવકના વલણોમાં નીચે મુજબ ધ્યાન પર આવ્યું હતું:

- મહેસૂલી આવક 2017-18માં ₹ 1,23,291 કરોડ હતી તે 7.85 ટકાના ચક્રવૃદ્ધિ વાર્ષિક વિકાસ દરે 35.31 ટકા જેટલી વધીને 2021-22માં ₹ 1,66,830 કરોડ થઈ હતી. 2021-22 દરમિયાન, મહેસૂલી આવકમાં પાછલા વર્ષની સરખામણીએ ₹ 38,674 કરોડ (30.18 ટકા) જેટલો વધારો થયો હતો.
- 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી આવકનો નોંધપાત્ર હિસ્સો (66.95 ટકા) રાજ્યના પોતાના સંસાધનોમાંથી આવ્યો હતો, જ્યારે કેન્દ્રીય કર તબદીલી અને સહાયક અનુદાને સંયુક્ત રીતે 33.05 ટકા ફાળો આપ્યો હતો.

- કોઠો 2.3 દર્શાવે છે કે રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની સામે મહેસૂલી આવકની ટકાવારી 2017-18માં 9.28 ટકા હતી તે સતત ઘટીને 2020-21માં 7.74 ટકા થઇ હતી અને પછી 2021-22માં વધીને 8.58 ટકા થઇ હતી જે બતાવે છે કે 2017-21 દરમિયાન જે દરે રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની વૃદ્ધિ થઇ હતી તેની સાથે મહેસૂલી આવકે ગતિ જાળવી ન હતી. આમ છતાં, 2021-22 દરમિયાન, મહેસૂલી આવકની વૃદ્ધિ રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદન કરતાં વધુ ઝડપે થઇ હતી.

2.3.2.2 રાજ્યના પોતાના સંસાધનો

કેન્દ્રીય કરવેરામાં રાજ્યના હિસ્સાનું નિર્ધારણ નાણા પંચની ભલામણોના આધારે કરવામાં આવે છે. કેન્દ્ર સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાનનું નિર્ધારણ કેન્દ્રીય કર આવકની વસૂલાતનું પ્રમાણ અને યોજનાઓ માટે અપેક્ષિત કેન્દ્રીય સહાય, વગેરે દ્વારા કરવામાં આવે છે.

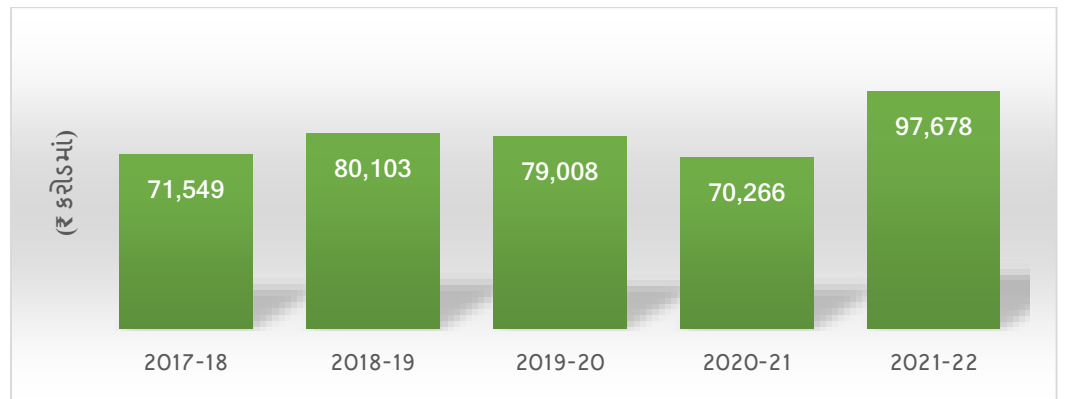
વધારાના સંસાધનોને ગતિશીલ કરવામાં રાજ્યની કામગીરીની આકારણી તેના પોતાના કર અને બિન-કર સ્ત્રોતો સામેલ હોય એવા પોતાના સંસાધનોના રૂપમાં કરવાની હોય છે.

પોતાની કર આવક

રાજ્યની પોતાની કર આવકમાં રાજ્ય માલ અને સેવા વેરો, વેચાણ વેરો/મૂલ્યવર્ધિત વેરો, વીજળી પરના વેરા અને જકાત, સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી, વાહનો પર કર અને માલસામાન અને યાત્રીઓ પરનો કર, જમીન મહેસૂલ, વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

છેલ્લા પાંચ વર્ષો (2017-22) દરમિયાન રાજ્યની પોતાની કર આવકની વૃદ્ધિ આલેખ 2.6માં દર્શાવી છે.

આલેખ 2.6: 2017-22 દરમિયાન રાજ્યની પોતાની કર આવકની વૃદ્ધિ

2017-22 દરમિયાન રાજ્યની પોતાની કર આવકના ઘટકો કોઠો 2.4માં દર્શાવ્યા છે.

કોઠો 2.4: 2017-22 દરમિયાન રાજ્યની પોતાની કર આવકના ઘટકો

(₹ કરોડમાં)

મહેસૂલી સદર	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	
					અંદાજપત્રીય અંદાજો	ખરેખર મૂલ્યો
રાજ્ય માલ અને સેવા કર	21,250.85	34,888.71	34,106.67	29,458.54	62,278.40	43,486.98
વેચાણ વેરો/મૂલ્યવર્ધિત વેરો	29,638.88	22,414.25	21,071.72	18,800.34	23,230.00	29,044.45
વીજળી પરના વેરા અને જકાત	6,484.29	7,347.79	8,774.35	8,318.87	8,700.00	7,012.72
સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી	7,254.75	7,780.77	7,701.17	7,390.18	8,700.00	10,432.57
વાહનો પરના વેરા અને માલસામાન અને યાત્રિઓ પરના વેરા	4,016.72	4,235.33	3,895.29	3,085.35	4,683.00	3,900.06
જમીન મહેસૂલ	1,859.04	2,407.51	2,358.74	2,133.55	2,840.60	2,782.52
રાજ્ય આબકારી	84.75	130.59	138.26	133.65	144.00	154.82
મનોરંજન કર અને સુખસુવિધા કર	85.41	3.32	3.69	4.47	4.03	3.16
અન્ય વેરા	874.72	894.47	957.61	941.23	1,112.57	860.79
પોતાની કર આવક	71,549.41	80,102.74	79,007.50	70,266.18	1,11,692.60	97,678.07
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે કર આવક	5.38	5.37	4.85	4.24	5.94	5.02
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે કર આવક	58.03	58.90	55.31	54.83	66.50	58.55

સ્રોત: રાજ્ય સરકારના સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો અને 2021-22 માટેનું ગુજરાત સરકારનું અંદાજપત્રીય પ્રકાશન નં. 1.

રાજ્યની પોતાની કર આવક 2017-18માં ₹ 71,549.41 કરોડ હતી તે 8.09 ટકાના ચક્રવૃદ્ધિ વાર્ષિક વિકાસ દરે ₹ 26,128.66 કરોડ જેટલી વધીને 2021-22માં ₹ 97,678.07 કરોડ થઈ હતી. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્યની પોતાની કર આવક પાછલા વર્ષ કરતાં ₹ 27,411.89 કરોડ (39.01 ટકા) જેટલી વધી હતી. ચાલુ વર્ષ દરમિયાન, કર આવકમાં મુખ્ય ફાળો આપનાર રાજ્ય માલ અને સેવા કર (44.52 ટકા), વેચાણ વેરો/મૂલ્યવર્ધિત વેરો (29.73 ટકા) અને સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી (10.68 ટકા) હતાં.

રાજ્ય માલ અને સેવા કર (SGST)

ગુજરાત માલ અને સેવા કર અધિનિયમ, 2017 રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા મે 2017માં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને 01 જુલાઈ 2017થી અમલમાં આવ્યો હતો.

માલ અને સેવા કર, રાજ્યની અંદર માલ અથવા સેવાના (માનવ ઉપભોગ માટેનો આલ્કોહોલ અને પાંચ નિર્દિષ્ટ પેટ્રોલિયમ પેદાશો³ સિવાય) પુરવઠા પર વસૂલ કરવામાં આવે છે અને તેના ઘટકો કેન્દ્ર (CGST) અને રાજ્ય (SGST) દ્વારા વહેંચવામાં આવે છે. વધુમાં, કેન્દ્ર સરકાર માલ અને સેવાના આંતર-રાજ્ય પુરવઠા પર સંકલિત માલ અને સેવા કર (IGST) વસૂલ કરે છે અને જે રાજ્યમાં માલ અથવા સેવાનો ઉપભોગ થયો હોય તે રાજ્યના ભાગે પડતો વહેંચવામાં આવે છે.

માલ અને સેવા કરના અમલીકરણના કારણે મહેસૂલમાં ઉભી થતી ઘટ માટે વળતર આપવા માટે, પાયાના વર્ષથી (2015-16) પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે, 14 ટકાનો વાર્ષિક વૃદ્ધિ દર વિચારણામાં લઈને ભારત સરકારે માલ અને સેવા કર (રાજ્યોને વળતર) અધિનિયમ, 2017 ઘડ્યો હતો. પાંચ વર્ષનો સમયગાળો 30 જૂન 2022ના રોજ પૂર્ણ થાય છે.

ગુજરાત રાજ્ય માટે, માલ અને સેવા કરમાં વિલીન⁴ થનાર આવકના ઓડિટ થયેલા પાયાના વર્ષની (2015-16) આવક ₹ 28,856.39 કરોડ જેટલી, ભારત સરકાર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી હતી. આમ, વર્ષ 2021-22 માટે ગુજરાતની રક્ષિત આવક⁵ ₹ 63,338.99 કરોડ જેટલી થાય છે.

2021-22ની ₹ 66,338.99 કરોડની રક્ષિત આવકની સામે, રાજ્ય સરકારને ₹ 43,305.63 કરોડની આવક⁶ મળી હતી અને આથી, ₹ 20,033.36 કરોડ જેટલું વળતર મેળવવા હકદાર હતાં. ગુજરાત સરકારને ભારત સરકાર તરફથી માર્ચ 2021-22માં અગાઉના વર્ષો સંબંધિત જીએસટી વળતર તરીકે ₹ 8,328.55 કરોડનું સહાયક અનુદાન મળ્યું હતું, માલ અને સેવા કરની આવકમાં વળતરની ઘટ પુરવા માટે, ભારત સરકારે “માલ અને સેવા કરના વળતરની ઘટના બદલામાં રાજ્યોને એક પછી એક લોન” ની યોજના અમલી બનાવી હતી. 2021-22 માટે, ગુજરાતને ₹ 13,040 કરોડની એક પછી એક લોન મળી હતી. આ લોનની પરત ચૂકવણી માલ અને સેવા કર વળતર ભંડોળમાં સેસની વસૂલાત દ્વારા કરવાની છે, અને આથી, પરત ચૂકવણીની જવાબદારી રાજ્યના અન્ય કોઈપણ સંસાધનોમાંથી⁷ પૂરી કરવાની નથી.

³ કુડ, હાઇ-સ્પીડ ડિઝલ, પેટ્રોલ, એવીએશન ટર્બાઇન ફ્યુઅલ અને કુદરતી ગેસ.

⁴ માલ અને સેવા કરમાં વિલીન થઇ ગયા છે તે વેરા છે મૂલ્યવર્ધિત વેરો, કેન્દ્રીય વેચાણ વેરો, મનોરંજન કર, સુખસુવિધા કર, પ્રવેશ કર, સેસ અને સરચાર્જ, માનવ ઉપભોગ માટે આલ્કોહોલ પર મૂલ્યવર્ધિત વેરો અને કેન્દ્રીય વેચાણ વેરા અને પાંચ નિર્દિષ્ટ પેટ્રોલિયમ પેદાશો સિવાય ઔષધીય અને પ્રસાધન બનાવટો પર આબકારી.

⁵ પાયાના વર્ષની ₹ 28,856.39 કરોડની આવક પાંચ વર્ષ (2016-17, 2017-18, 2018-19, 2019-20, 2020-21 અને 2021-22) માટે 14 ટકાના વાર્ષિક ચક્રવૃદ્ધિ દરે વધીને 2021-22 માટે ₹ 63,338.99 કરોડ જેટલી થાય.

⁶ ₹ 43,486.98 કરોડ (રાજ્ય GST) અને (-) ₹ 181.35 કરોડ (મૂલ્ય વર્ધિત વેરો વિલીન થયા બાદની ચોખ્ખી). મૂલ્ય વર્ધિત વેરો વિલીન થયા બાદની ચોખ્ખી રકમ રાજ્ય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવી છે જે ઓડિટ પ્રમાણપત્રને પાત્ર છે.

⁷ ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગ મુજબ, નાણાપંચ, વગેરે દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ ખાસ વિન્ડો હેઠળના ઋણને રાજ્યના દેવા/ઋણ તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં. તેથી 2020-21માં મળેલા ₹ 9,222 કરોડ અને 2021-22માં મળેલા ₹ 13,040 કરોડના માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં લીધેલ એક પછી એક લોનને અહીં જાહેર ઋણ ગણવામાં આવ્યું નથી.

મહેસૂલની પાછલી બાકીનું વિશ્લેષણ

મહેસૂલની પાછલી બાકી સરકારને મળવાપાત્ર મહેસૂલની વિલંબિત પ્રાપ્તિ દર્શાવે છે.

31 માર્ચ 2022ના રોજ માલ અને સેવા વેરો/મૂલ્યવર્ધિત વેરો/વેચાણ વેરો; સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી; અને વીજળી પરના વેરા અને જકાતની પાછલી બાકી ₹ 58,027.34 કરોડ જેટલી થતી હતી, જેમાંથી કોઠા 2.5માં આપેલી વિગતો પ્રમાણે ₹ 28,531.58 કરોડ પાંચ કરતાં વધારે વર્ષથી બાકી હતાં.

કોઠો 2.5: મહેસૂલની પાછલી બાકી

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	મહેસૂલનું સદર	31 માર્ચ 2022 ના રોજ કુલ બાકી રકમ	31 માર્ચ 2022 ના રોજ પાંચ કરતાં અધિક વર્ષો માટે બાકી રકમ	નોંધ
1.	માલ અને સેવા કર/મૂલ્ય વર્ધિત વેરો/વેચાણ વેરો	57,614.13	28,313.96	વસૂલાત પ્રમાણપત્ર જારી કર્યા: ₹ 2,107.96 કરોડ; હાઇકોર્ટ અને અન્ય ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વસૂલાત પર મનાઇ હુકમ: ₹ 10,120.33 કરોડ; સરકાર-વિભાગીય સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વસૂલાત પર મનાઇ હુકમ: ₹ 4,813.61 કરોડ; વેપારીઓની નાદારી: ₹ 166.65 કરોડ; રકમ માંડવાળ થવાની શક્યતા: ₹ 233.73 કરોડ; બાકીના ₹ 40,171.85 કરોડની પાછલી બાકી રહેવાનું કારણ રજૂ કરવામાં આવ્યું નથી.
2.	વીજળી પર વેરા અને જકાત	161.05	152.41	વસૂલાત પ્રમાણપત્રો જારી કર્યા: ₹ 45.47 કરોડ; અને અદાલતી કેસોમાં પડતર: ₹ 115.98 કરોડ.
3.	સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી	252.16	65.21	વસૂલાત પ્રમાણપત્ર જારી કર્યા: ₹ 26.67 કરોડ; અને અદાલતી મનાઇ હુકમ: ₹ 31.16 કરોડ; સરકાર દ્વારા વસૂલાતનો મનાઇ હુકમ: ₹ 1.48 કરોડ, અરજીનો સુધારો/સમીક્ષાના કારણે વસૂલાત અટકી ₹ 0.16 કરોડ; બાકીના ₹ 192.69 કરોડની પાછલી બાકી રહેવાનું કારણ રજૂ કરવામાં આવ્યું નથી.
	કુલ	58,027.34	28,531.58	

સ્રોત: વિભાગોએ રજૂ કરેલી માહિતી

વાહનો પરનો વેરો અને માલસામાન અને યાત્રિઓ પરનો વેરો અને તેલ અને કુદરતી ગેસની આવકની (પેટ્રોલિયમ નિયામક) બાબતમાં ઓડિટ દ્વારા ઓક્ટોબર 2022માં વિનંતી કરવામાં આવી હોવા છતાં મહેસૂલની પાછલી બાકીની વિગતો સંબંધિત વિભાગો દ્વારા આપવામાં આવી ન હતી. વધુમાં, નશાબંધી અને આબકારી નિયામકે પાછલી બાકી શૂન્ય હોવાનું જણાવ્યું હતું.

આકારણીની પાછલી બાકી

આકારણીની પાછલી બાકી આકારણીમાં વિલંબનાં કારણે અવરોધાયેલી સંભવિત આવક સૂચવે છે. મૂલ્ય વધિત વેરો/વેચાણ વેરાની બાબતમાં રાજ્યના માલ અને સેવા કર વિભાગ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી વિગતો મુજબ વર્ષની શરૂઆતમાં બાકી કિસ્સા, આકારણી માટે પાત્ર થતા કિસ્સા, વર્ષ દરમિયાન નિકાલ થયેલા કિસ્સા અને વર્ષના અંતે આકારણી માટે પડતર કિસ્સાની વિગતો કોઠા 2.6માં દર્શાવવામાં આવી છે. વીજળી વેરા કલેક્ટર અને નશાબંધી અને આબકારી નિયામકે આકારણી માટે બાકી કિસ્સા શૂન્ય જણાવ્યા હતાં.

કોઠો 2.6: આકારણીની પાછલી બાકી

(સંખ્યામાં)

મહેસૂલનું સદર	ખુલતી સિલક	2021-22 દરમિયાન આકારણી પાત્ર નવા કિસ્સા	કુલ આકારણી પાત્ર	2021-22 દરમિયાન નિકાલ થયેલા કિસ્સા	31 માર્ચ 2022ના રોજ વર્ષના અંતે સિલક	નિકાલની ટકાવારી (સ્તંભ 4 ની સામે સ્તંભ 5)
1	2	3	4	5	6	7
માલ અને સેવા કર/મૂલ્યવધિત વેરો/વેચાણ વેરો	12,979	4,387	17,366	12,784	4,582	73.62

સ્રોત: વિભાગોએ પુરી પાડેલી માહિતી

ઉપરના કોઠામાંથી જોઈ શકાય છે કે 2021-22 દરમિયાન માલ અને સેવા કર/મૂલ્યવધિત વેરો/વેચાણ વેરાની આકારણીઓના નિકાલની સંખ્યા 73.62 ટકા હતી જે 2020-21માં 96.47 ટકા હતી. વ્યવસાય વેરાના કિસ્સામાં, રાજ્ય માલ અને સેવા કર વિભાગ દ્વારા વિગતો આપવામાં આવી નથી (ડિસેમ્બર 2022).

વિભાગો દ્વારા શોધી કઢાયેલી કરચોરી

વિભાગ દ્વારા શોધી કઢાયેલી કરચોરીના કિસ્સા, અંતિમરૂપ અપાયેલા કિસ્સાઓ અને વધારાના વેરા માટે ઉભા કરાયેલા માંગણા, મહેસૂલી વસૂલાત માટે કરવામાં આવેલા રાજ્ય સરકારના પ્રયત્નોના મહત્વના દર્શકો છે.

બે વિભાગો (નાણા અને મહેસૂલ) દ્વારા શોધી કઢાયેલા કરચોરીના કિસ્સા, અંતિમરૂપ અપાયેલા અને વધારાના વેરા માટે માંગણા ઉભા કરેલા આ વિભાગોએ જણાવ્યા મુજબના કિસ્સા, કોઠા 2.7માં આપ્યા છે:

કોઠો 2.7: કરચોરીના કિસ્સા

ક્રમાંક	મહેસૂલનું સદર	01 એપ્રિલ 2021ના રોજ પડતર કિસ્સાઓની સંખ્યા	2021-22 દરમિયાન શોધી કઢાયેલા કિસ્સાઓની સંખ્યા	કુલ	આકારણી/તપાસ પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી અને ઇંડ વગેરે સહિત વધારાનું માંગણુ ઉભુ કરવામાં આવ્યું હોય એવા કિસ્સાઓની સંખ્યા		31 માર્ચ 2022ના રોજ અંતિમ રૂપ આપવાનું બાકી હોય એવા કિસ્સાઓની સંખ્યા
					કિસ્સાઓની સંખ્યા	માંગણાની રકમ (₹ કરોડમાં)	
1	માલ અને સેવા કર/મૂલ્યવર્ધિત વેરો/વેચાણ વેરો	278	344	622	103	59.80	519
2.	સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી	52,456	2,795	55,251	30,579	91.67	24,672
કુલ		52,734	3,139	55,873	30,682	151.47	25,191

સ્રોત: વિભાગો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી મીહિતી

અહીં જોઈ શકાય છે એ મુજબ, માર્ચ 2022ના અંતે કુલ 45.09 ટકા કિસ્સાઓને અંતિમરૂપ આપવાનું બાકી હતું.

ઓડિટ દ્વારા ઓક્ટોબર 2022માં વિનંતી કરવામાં આવી હોવા છતાં અન્ય વિભાગો જેવા કે બંદરો અને પરિવહન, મહેસૂલ (જમીન મહેસૂલની બાબતમાં), ઉદ્યોગ અને ખાણ, વગેરેએ કર/મહેસૂલની કરચોરી અંગેની માહિતી રજૂ કરી ન હતી.

પડતર રિફન્ડના કિસ્સા

રિફન્ડના કિસ્સાના નિકાલમાં ત્વરિતતા એ વિભાગની કામગીરીનો મહત્વનો દર્શક છે.

વિભાગોએ જણાવ્યા મુજબ, વર્ષની શરૂઆતમાં પડતર રિફન્ડના કિસ્સાની સંખ્યા, વર્ષ દરમિયાન મળેલા દાવા, વર્ષ દરમિયાન મંજૂર કરેલા રિફન્ડ અને વર્ષના અંતે પડતર કિસ્સાની સંખ્યા કોઠા 2.8માં આપ્યા છે:

કોઠો 2.8: રિફન્ડના કિસ્સા

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	વિગતો	માલ અને સેવા કર		મૂલ્યવર્ધિત વેરો/વેચાણ વેરો		સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી	
		કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ
1.	01 એપ્રિલ 2021ના રોજ બાકી દાવાઓ	4,172	582.62	3,672	372.64	95	1.39 ⁸
2.	વર્ષ દરમિયાન મળેલા દાવાઓ	40,234	8,798.98	11,898	732.34	558	8.25

⁸ આંકડા વિભાગ દ્વારા અદ્યતન કરવામાં આવ્યા છે.

ક્રમાંક	વિગતો	માલ અને સેવા કર		મૂલ્યવર્ધિત વેરો/વેચાણ વેરો		સ્ટેમ્પ ડ્યુટી અને નોંધણી ફી	
		કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ	કિસ્સાઓની સંખ્યા	રકમ
3.	વર્ષ દરમિયાન આપેલ રિફન્ડ	35,777	6,627.59	12,986	1,009.28	556	9.61
4.	વર્ષ દરમિયાન નામંજૂર થયેલ રિફન્ડ	5,316	1,787.81	0	0.00	0	0.00
5.	31 માર્ચ 2022 ના રોજ બાકી સિલક	3,313	966.20	2,584	95.70	97	0.03

સ્રોત: વિભાગોએ આપેલી માહિતી

ડિસેમ્બર 2022માં વિનંતી કરી હોવા છતાં મહેસૂલ વિભાગ (જમીન મહેસૂલની બાબતમાં), પરિવહન વિભાગ અને ઉદ્યોગ અને ખાણ વિભાગે માર્ચ 2022 અંતિત પડતર રિફન્ડ કેસોની વિગતો રજૂ કરી ન હતી.

બિન-કર આવક

બિન-કર આવકમાં વ્યાજની આવક, ડિવિડન્ડ અને નફો, ખાણકામની આવક, વિભાગીય આવક, વગેરે સામેલ હોય છે.

છેલ્લા પાંચ વર્ષો (2017-22) માટે બિન-કર આવકના મુખ્ય સ્રોતો અને તેમના વલણનું વિશ્લેષણ કોઠા 2.9માં દર્શાવ્યું છે.

કોઠો 2.9: 2017-22 દરમિયાન રાજ્યની બિન-કર આવકના મુખ્ય ઘટકો

(₹ કરોડમાં)

મહેસૂલનું સદર	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	
					અંદાજપત્રીય અંદાજો	પ્રેરેખર મૂલ્યો
વ્યાજની આવક	1,081.44	1,611.71	2,331.15	847.64	1,728.25	991.90
બીન-લોહ ખાણકામ અને ધાતુ ઉદ્યોગ	8,988.62	4,863.00	4,147.91	2,906.79	4,634.85	4,321.37
મોટી અને મધ્યમ સિંચાઈ યોજનાઓ	1,211.52	1,326.95	1,365.02	1,644.26	2,612.84	1,707.14
બંદરો અને દીવાદાંડીઓ	967.59	1,153.35	1,361.26	1,263.75	1,652.88	1,308.61
તબીબી અને જાહેર આરોગ્ય	173.81	271.59	1,473.06	342.46	398.06	1,601.17
પોલીસ	318.01	312.19	467.53	484.43	602.96	490.80
ડિવિડન્ડ અને નફો	96.29	120.03	89.00	131.04	210.11	134.25
અન્ય	2,236.69	3,758.17	6,869.22	2,872.29	4,961.56	3,463.02
બિન-કર આવક	15,073.97	13,416.99	18,104.15	10,492.66	16,801.51	14,018.26
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે બિન-કર આવક	1.13	0.90	1.11	0.63	0.89	0.72
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે બિન-કર આવક	12.23	9.87	12.67	8.19	10.00	8.40

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષો માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો અને 2021-22 માટે ગુજરાત સરકારનું અંદાજપત્રીય પ્રકાશન નં. 1.

બિન-કર આવક, જે છેલ્લા પાંચ વર્ષ દરમિયાન રાજ્યની મહેસૂલી આવકના 8.19 ટકા અને 12.67 ટકા વચ્ચે રહી હતી તે પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22માં નોંધપાત્ર રીતે ₹ 3,525.60 કરોડ (33.60 ટકા) જેટલી વધી હતી. પાછલા વર્ષની સરખામણીએ 2021-22માં બિન-કર આવકમાં વધારો મુખ્યત્વે બિન-લોહ ખાણકામ અને ધાતુ ઉદ્યોગમાં ₹ 1,414.58 કરોડ જેટલો; તબીબી અને જાહેર આરોગ્યમાં ₹ 1,258.71 કરોડ જેટલો; અન્યોમાં (પાણી પુરવઠો અને સ્વચ્છતામાં ₹ 326.51 કરોડ જેટલો અને શિક્ષણ, રમતગમત, કલા અને સંસ્કૃતિમાં ₹ 290.10 કરોડ જેટલા અને અન્ય સામાન્ય સેવાઓમાં ₹ 129.29 કરોડ જેટલા) વધારાના કારણે થયો હતો

અગાઉના વર્ષોની વણવપરાયેલી સિલકો અયોગ્ય રીતે મહેસૂલી આવક તરીકે જમા લેવી/ વણવપરાયેલા ભંડોળને મહેસૂલી આવક તરીકે જમા લેવું

હિસાબોના મુખ્ય અને ગૌણ સદરોની યાદીની કલમ 3.10 હેઠળ નિયત કરવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા અનુસાર, વધુ પડતી ચૂકવણીની વસૂલાત, રોકડમાં કરવામાં આવી હોય કે બિલમાં ઓછા ઉપાડથી કરવામાં આવી હોય, જે વર્ષમાં વધુ પડતી ચૂકવણી થઈ હોય એ જ વર્ષ દરમિયાન, સંબંધિત સેવા સદર હેઠળના ખર્ચમાં ઘટાડા તરીકે નોંધ કરવામાં આવશે. તે એમ પણ નિયત કરે છે કે અગાઉના વર્ષને (વર્ષો) લગતી વધુ પડતી ચૂકવણીની વસૂલાતની નોંધ હિસાબના લાગુ પડતા મુખ્ય સદર નીચે અલગ ગૌણ સદર 'કપાત-વધુ પડતી ચૂકવણીની વસૂલાત' (સંજ્ઞા '911') હેઠળ કરવામાં આવશે. વધુમાં, સરકારી હિસાબી નિયમો, 1990 પણ જણાવે છે કે વધુ પડતી ચૂકવણીની વસૂલાતો જો રોકડમાં કરવામાં આવી હોય કે ચૂકવણીના વાઉચરમાં કપાતથી કરવામાં આવી હોય તો હંમેશા જે વર્ષ સંબંધિત હોય તે ધ્યાને લીધા સિવાય સંબંધિત ખર્ચના સદરે ખર્ચમાં ઘટાડા તરીકે લેવામાં આવશે.

ઓડિટના ધ્યાન પર આવ્યું હતું કે (ઓક્ટોબર 2021) હિસાબી વર્ષ તેમજ અગાઉના વર્ષો બન્ને દરમિયાન વણવપરાયેલા અનુદાનો/વિનિયોગોની નોંધ યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી ન હતી. વધુમાં, રાજ્યમાં તિજારીઓ દ્વારા જે ઉપયોગમાં લેવામાં આવી રહ્યું છે તે વર્તમાન IFMSમાં વણવપરાયેલ અનુદાનો/વિનિયોગોની નોંધ કરવા માટેની જોગવાઈ નથી. ઉપરોક્ત હકીકતથી હિસાબ અને તિજોરી નિયામકની કચેરી અને સરકારને માહિતગાર કરવામાં આવ્યા હતા. હિસાબ અને તિજોરી નિયામકની કચેરીએ જણાવ્યું હતું કે આ બાબત રાજ્ય સરકારના નાણા વિભાગ સાથે હાથ ધરવામાં આવશે અને વહેલામાં વહેલી તકે તેનો ઉકેલ લાવવા માટે જરૂરી પગલા લેવામાં આવશે. એવી પણ ખાતરી આપવામાં આવી હતી કે IFMS-માં યોગ્ય હિસાબી પદ્ધતિ વિકસાવવામાં આવશે, જે તૈયાર થઈ રહ્યું છે.

આમ છતાં, મહેસૂલી આવક તરીકે સરકારી હિસાબમાં જમા લેવામાં આવેલા ₹ 461.30 કરોડની રકમના 125 ચલણની જુન/જૂલાઈ 2022માં ઓડિટમાં પ્રતિક ચકાસણી દરમિયાન એવું સામે આવ્યું હતું કે અગાઉના વર્ષો દરમિયાન, જાહેર હિસાબમાં બેંક ખાતા અથવા વ્યક્તિગત લેજર હિસાબમાં (PLA) અમલકર્તા એજન્સી/નોડલ એજન્સીને મળેલી જુદી જુદી યોજનાઓની વણવપરાયેલી રકમોના ₹ 89.44 કરોડ 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી આવક તરીકે હજુ પણ સરકારના હિસાબમાં જમા લેવામાં આવે છે. ઉપરાંત, એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે પાછલા વર્ષો દરમિયાન એકમો/એજન્સીઓ દ્વારા જુદી જુદી યોજનાઓની (આ યોજનાઓની મુદ્દલ રકમ ગુજરાત

રાજ્ય નાણાકીય સેવામાં (GSFS) જમા કરવામાં આવી હતી) વણવપરાયેલી રકમોના ₹ 14.91 કરોડ 2021-22માં સરકારના હિસાબોમાં મહેસૂલી આવક તરીકે જમા કરવામાં આવ્યા હતા. આ થાપણોમાંથી મળતું વાર્ષિક વ્યાજ નાણા વિભાગની સૂચનાઓ અનુસાર સંબંધિત હિસાબી સદરે જમા કરવામાં આવતું હતું. ઉપાડ અને વહેંચણી અધિકારી-વાર વિગતો પરિશિષ્ટ 2.2માં દર્શાવી છે.

આમ, રાજ્યના હિસાબોમાં અનુદાનો/વિનિયોગોની વણવપરાયેલી સિલકની આવકોની ભૂલભરેલી નોંધ રાજ્ય સરકાર સુધારી શકી નથી અને આવી રકમોને મહેસૂલી આવક તરીકે નોંધ કરવાનું ચાલુ રાખેલું છે.

2.3.2.3 કેન્દ્રમાંથી તબદીલીઓ

કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓ (એટલે કે કેન્દ્રીય કરવેરા અને જકાતમાં રાજ્યનો હિસ્સો) અને સહાયક અનુદાન ભારત સરકાર તરફથી તબદીલીના બે મુખ્ય ઘટકો છે. છેલ્લા 10 વર્ષ (2012-22) દરમિયાન કેન્દ્ર તરફથી તબદીલીઓના વલણનું વિશ્લેષણ કોઠા 2.10માં દર્શાવ્યું છે.

કોઠો 2.10: કેન્દ્રમાંથી તબદીલીઓ

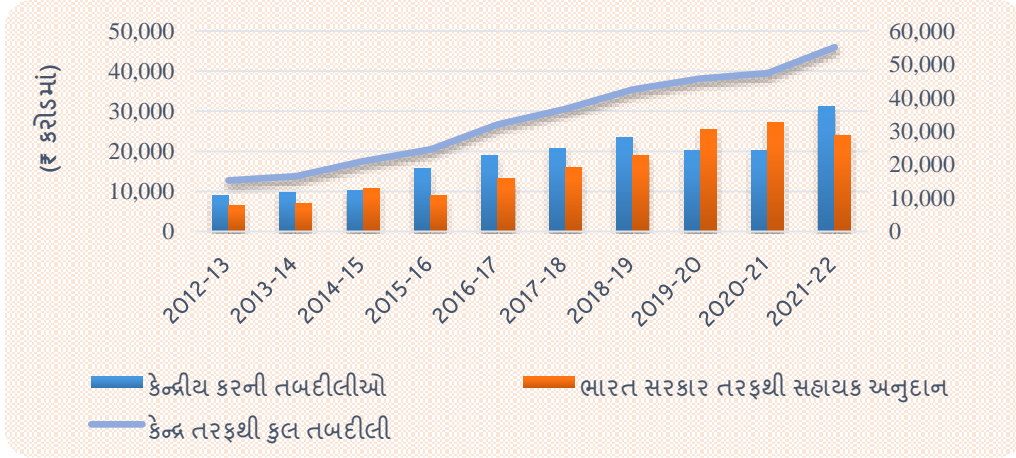
(₹ કરોડમાં)

વિગતો	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓ	8,869.04	9,701.93	10,296.35	15,690.43	18,835.39	20,782.29	23,489.33	20,232.09	20,218.53	31,105.78
સહાયક અનુદાન	6,445.80	6,883.13	10,799.01	8,949.22	13,218.05	15,885.60	18,992.48	25,500.02	27,178.29	24,027.59
કુલ	15,314.84	16,585.06	21,095.36	24,639.65	32,053.44	36,667.89	42,481.81	45,732.11	47,396.82	55,133.37
પાછલા વર્ષની તુલનાએ થયેલા વધારાના ટકા	14.03	8.29	27.19	16.80	30.09	14.40	15.86	7.65	3.64	16.32
મહેસૂલી આવકની ટકાવારીની રીતે કુલ કેન્દ્ર તરફથી તબદીલીઓ	20.36	20.74	22.94	25.28	29.18	29.74	31.24	32.02	36.98	33.05

સ્રોત: રાજ્ય સરકારના સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો.

કેન્દ્રમાંથી તબદીલીઓ 2012-13માં ₹ 15,314.84 કરોડ હતી તે 260 ટકા જેટલી વધીને 2021-22માં ₹ 55,133.37 કરોડ થઈ હતી. દસ-વર્ષના સમયગાળામાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ ટકાવારીમાં વધારો 2020-21માં સૌથી ઓછો 3.64 ટકા અને સૌથી વધુ 2016-17માં 30.09 ટકા હતો.

આલેખ 2.7: કેન્દ્ર તરફથી તબદીલીઓના વલણો

કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓ

પંદરમા નાણા પંચ મુજબ વર્ષ 2021-22થી 2025-26 માટે, કેન્દ્રીય કરવેરામાં રાજ્યનો હિસ્સો કેન્દ્ર સરકારની કરવેરાની આવકના 41 ટકા હતો અને કેન્દ્રીય કરની યોખ્ખી આવકમાં ગુજરાતનો હિસ્સો 2021-22ના સમયગાળા માટે 3.478 ટકા નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો.

અગાઉ, ચૌદમા નાણા પંચે ભલામણ કરી હતી કે કેન્દ્રીય કરવેરામાં રાજ્યનો હિસ્સો જે તેરમા નાણા પંચની ભલામણ મુજબ 32 ટકા હતો તે વધારીને 42 ટકા કરવો જોઈએ. 2015-20ના ચૌદમા નાણા પંચના યુકાદાના સમયગાળા માટે કેન્દ્રીય કરવેરા અને સેવા વેરાની યોખ્ખી ઉપજમાં ગુજરાતનો હિસ્સો અનુક્રમે 3.084 ટકા અને 3.172 ટકા જેટલો નિયત કરવામાં આવ્યો હતો. 2010-22ના સમયગાળા માટે નાણા પંચના અનુમાનોની સામે ખરેખર તબદીલી કોઠા 2.11માં દર્શાવી છે.

કોઠો 2.11: કેન્દ્રીય કરવેરા અને જકાતમાં રાજ્યનો હિસ્સો: નાણાપંચના અનુમાનોની સામે ખરેખર તબદીલી

(₹ કરોડમાં)

વર્ષ	નાણા પંચના અનુમાનો	નાણા પંચના અહેવાલમાં અનુમાનો	કરની ખરેખર તબદીલી	તફાવત
2010-11	સેવા કર સિવાય - 3.041 ટકા અને સેવા કર - 3.089 ટકા (13મુ નાણા પંચ)	6,201	6,679	(-)478
2011-12		7,273	7,780	(-)507
2012-13		8,578	8,869	(-)291
2013-14		10,119	9,702	417
2014-15		11,936	10,296	1,640
2015-16	સેવા કર સિવાય - 3.084 ટકા સેવા કર - 3.172 ટકા (14મુ નાણા પંચ)	17,960	15,691	2,269
2016-17		20,728	18,835	1,893
2017-18		23,953	20,782	3,171
2018-19		27,712	23,489	4,223
2019-20		32,100	20,232	11,868

વર્ષ	નાણા પંચના અનુમાનો	નાણા પંચના અહેવાલમાં અનુમાનો	કરની ખરેખર તબદીલી	તફાવત
2020-21	3.398 ટકા (2020-21 માટે 15મુ નાણા પંચ)	29,059	20,219	8,840
2021-22	3.478 ટકા (2021-26 માટે 15મુ નાણા પંચ)	22,906	31,106	(-)8,200

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણા પંચના આહેવાલો અને સંબંધિત વર્ષો માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

ઉપર મુજબ એવું જોઈ શકાય છે કે 2021-22માં ખરેખર તબદીલી અનુમાનો કરતાં ₹ 8,200 કરોડ જેટલી વધારે હતી.

2017-22 દરમિયાન કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓના મુખ્ય ઘટકો કોઠા 2.12માં દર્શાવ્યા છે.

કોઠો 2.12: કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓના ઘટકો

(₹ કરોડમાં)

વિગતો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફારની ટકાવારી
પ્રત્યક્ષ કર						
કોર્પોરેશન કર	6,361.23	8,167.69	6,898.37	6,083.86	9,242.59	51.92
કોર્પોરેશન કર સિવાયની આવક પર કર	5,371.41	6,015.16	5,405.35	6,235.13	9,158.49	46.89
સંપત્તિ વેરો	0.00	2.99	0.30	0.00	1.90	-
પેટા-સરવાળો	11,732.64	14,185.84	12,304.02	12,318.99	18,402.98	49.39
અપ્રત્યક્ષ કર						
કેન્દ્રીય માલ અને સેવા કર	291.72	5,796.85	5,741.16	6,030.60	8,815.20	46.17
સંકલિત માલ અને સેવા કર	2,097.04 ⁹	462.60	0.00	0.00	0.00	-
સીમા શુલ્ક	2,096.40	1,664.83	1,282.45	1,088.95	2,243.09	105.99
કેન્દ્રીય આબકારી	2,191.29	1,106.37	891.64	681.76	1,229.22	80.30
સેવા કર	2,373.20	218.18	0.00	84.49	384.47	355.05
અન્ય	0.00	54.66	12.82	13.74	30.82	124.31
પેટા-સરવાળો	9,049.65	9,303.49	7,928.07	7,899.54	12,702.80	60.80
કુલ	20,782.29	23,489.33	20,232.09	20,218.53	31,105.78	53.85
પાછલા વર્ષની તુલનાએ વધારો ટકાવારીમાં	10.34	13.03	(-)13.87	(-)0.07	53.85	
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓ	16.86	17.27	14.16	15.78	18.65	

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો. માલ અને સેવા કરનો અમલ 01 જુલાઈ 2017થી કરવામાં આવ્યો હતો

⁹ આમાં તદ્દર્થ અનિર્ણિત સંકલિત માલ અને સેવા કરના અગ્રિમ વિભાજનનો સમાવેશ થાય છે (₹ 1,062 કરોડ).

પાછલા વર્ષની તુલનાએ તબદીલીના દરેક ઘટકોએ વધારો નોંધાવ્યો હતો. 2021-22માં ₹ 31,105.78 કરોડની કેન્દ્રીય કરની તબદીલીઓએ પાછલા વર્ષની તુલનાએ 53.85 ટકાનો વધારો નોંધાવ્યો હતો. પ્રત્યક્ષ કરવેરામાં પાછલા વર્ષ કરતાં 49.39 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો અને અપ્રત્યક્ષ કરમાં 60.80 ટકા જેટલો વધારો થયો હતો.

ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાન

2017-22 દરમિયાન ભારત સરકાર તરફથી મળેલા સહાયક અનુદાનના ઘટકો કોઠા 2.13માં દર્શાવ્યા છે.

કોઠો 2.13: ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાન

(₹ કરોડમાં)

વિગતો ¹⁰	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
કેન્દ્ર પુરસ્કૃત યોજનાઓ	8,942.08	8,784.58	8,724.64	8,166.58	9,450.08
નાણા પંચના અનુદાનો	3,166.85	3,313.36	5,040.24	5,672.50	4,002.42
અન્ય અનુદાનો (માલ અને સેવા કરના વળતર સહિત)	3,776.67	6,894.54	11,735.14	13,339.21	10,575.09
કુલ	15,885.60	18,992.48	25,500.02	27,178.29	24,027.59
પાછલા વર્ષની તુલનાએ ટકાવારીમાં વધારો	20.18	19.56	34.26	6.58	(-)/11.59
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે કુલ સહાયક અનુદાન	12.88	13.96	17.85	21.21	14.40

સ્ત્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાન 2017-18માં ₹ 15,885.60 કરોડ હતું તે વધીને 2021-22માં ₹ 24,027.59 કરોડ થયું હતું.

ભારત સરકાર તરફથી સહાયક અનુદાનમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22માં ₹ 3,150.70 કરોડ (11.59 ટકા) જેટલો ઘટાડો થયો હતો. આ ઘટાડો મુખ્યત્વે માલ અને સેવા કરના વળતરમાં ₹ 3,005.96 કરોડ જેટલો અને ગ્રામ્ય સ્થાનિક સંસ્થાઓને અનુદાનમાં ₹ 2,014.00 કરોડ જેટલો ઘટાડો, જે કેન્દ્ર પુરસ્કૃત યોજના હેઠળ કેન્દ્રીય સહાય અનુદાનમાં ₹ 1,141.67 કરોડ જેટલો વધારો અને રાષ્ટ્રીય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળમાં ફાળા તરીકે અનુદાન હેઠળ ₹ 1,000 કરોડની આવક સરભર થઈ હતી તેના કારણે થયો હતો.

¹⁰ મહાલેખા નિયંત્રકે નાણાકીય વર્ષ 2017-18ની અસરથી સહાયક અનુદાનના વર્ગીકરણમાં ફેરફાર કર્યો હતો.

પંદરમા નાણા પંચ દ્વારા એનાયત થયેલા અનુદાનો

15માં નાણા પંચે ત્રણ પ્રકારના સહાયક અનુદાન એટલે કે સ્થાનિક સંસ્થાઓનું સશક્તિકરણ, હોનારતના જોખમનું વ્યવસ્થાપન, વહેંચણી બાદની મહેસૂલી ખાધ અને વિશેષ અનુદાનની બાબતમાં રાજ્યને ભંડોળની તબદીલીની ભલામણ કરી હતી.

2021-22 દરમિયાન, ભારત સરકાર તરફથી ગુજરાત સરકારને ત્રણ પ્રકારની એટલે કે સ્થાનિક સંસ્થાઓનું સશક્તિકરણ, હોનારતના જોખમનું વ્યવસ્થાપન અને આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ માટે એનાયત થયેલી ₹ 5,478 કરોડની રકમની સામે કુલ ₹ 4,799 કરોડનું અનુદાન મળ્યું હતું. મહેસૂલી પુરાંતવાળું રાજ્ય હોવાથી, વહેંચણી બાદની મહેસૂલી ખાધનું અનુદાન મેળવવા માટે રાજ્ય સરકાર પાત્ર ન હતી.

2021-22 દરમિયાન એનાયત થયેલી અને મળેલી રકમોની વિગતો કોઠા 2.14માં દર્શાવી છે.

કોઠો 2.14: 15માં નાણા પંચની ભલામણ મુજબ એનાયત થયેલી અને મળેલી રકમોની વિગતો

(₹ કરોડમાં)

અનુદાનનું નામ	15મા નાણા પંચની ભલામણ	ભારત સરકાર દ્વારા છુટી કરાયેલી ખરેખર રકમ	રાજ્ય સરકાર દ્વારા છુટી કરાયેલ	બાકી રકમ
	2021-22	2021-22	2021-22	2021-22
સ્થાનિક સંસ્થાઓ માટે અનુદાન	3,525.00	3,110.50	2,913.00	414.50
પંચાયત, ગ્રામ્ય આવાસન અને ગ્રામ વિકાસ વિભાગને અનુદાન	2,362.00	2,362.00	2,362.00	0.00
(a) સામાન્ય પાયાનું (છુટ્ટું) અનુદાન (PRIs)	944.80	944.80	944.80	0.00
(b) બંધનકર્તા અનુદાન (PRIs)	1,417.20	1,417.20	1,417.20	0.00
શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન વિભાગને અનુદાન	1163.00	748.50	551.00	414.50
(a) દસ લાખથી વધુ વસ્તી વાળા શહેરો-હવાની ગુણવત્તાનું અનુદાન	204.00	197.50	0.00	6.50
(b) દસ લાખથી વધુ વસ્તી વાળા શહેરો- સેવા સ્તરના બેન્યુમાર્કનું અનુદાન	408.00	0.00	0.00	408.00
(c) દસ લાખથી વધુ વસ્તી સિવાયના શહેરો -પાયાનું અનુદાન (40%)	220.40	220.40	220.40	0.00
(d) દસ લાખથી વધુ વસ્તી સિવાયના શહેરો - બંધનકર્તા અનુદાન (60%) 30% સ્વચ્છતા ધન કચરાનું વ્યવસ્થાપન માટે અનુદાન અને 30%	330.60	330.60	330.60	0.00

અનુદાનનું નામ	15મા નાણા પંચની ભલામણ	ભારત સરકાર દ્વારા છુટી કરાયેલી ખરેખર રકમ	રાજ્ય સરકાર દ્વારા છુટી કરાયેલ	બાકી રકમ
	2021-22	2021-22	2021-22	2021-22
પીવાના પાણી માટે (વરસાદી પાણીના સંગ્રહ અને રિસાયકલીંગ સહિત) અનુદાન				
મહેસૂલ વિભાગને અનુદાન	1,324.00	1,059.20	1,059.20	264.80
(a)રાજ્ય આપદા રાહત ભંડોળ – કેન્દ્રનો હિસ્સો	1,324.00	1,059.20	1,059.20	264.80
આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ વિભાગને અનુદાન	629.22	629.22	629.22	0.00
(a) પ્રાથમિક આરોગ્ય સંભાળ સુવિધાઓ--પેટા કેન્દ્રોને રોગનિદાન માળખા માટે સહાય	67.49	67.49	67.49	0.00
(b) પ્રાથમિક આરોગ્ય સંભાળ સુવિધાઓ-પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોને રોગનિદાન માળખા માટે સહાય	71.88	71.88	71.88	0.00
(c) બ્લોક સ્તરના જાહેર આરોગ્ય એકમોની સ્થાપના માટે નાણાકીય આવશ્યકતા	50.31	50.31	50.31	0.00
(d) મકાન વગરના પેટા-કેન્દ્રો, પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો, સામૂહિક આરોગ્ય કેન્દ્રો માટે અનુદાન	1.17	1.17	1.17	0.00
(e) ગ્રામ્ય પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો અને પેટા કેન્દ્રોનું આરોગ્ય અને સુખાકારી કેન્દ્રમાં રૂપાંતર	160.01	160.01	160.01	0.00
(f) પ્રાથમિક આરોગ્ય સુવિધાઓ-શહેરી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોને રોગનિદાન માળખા માટે સહાય	17.63	17.63	17.63	0.00
(g) શહેરી આરોગ્ય અને સુખાકારી કેન્દ્રો (UHWCs) માટે અનુદાન	260.73	260.73	260.73	0.00
એકંદર કુલ	5,478.22	4,798.92	4,601.42	679.30
<i>શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન વિભાગને પ્રોત્સાહન અનુદાન</i>				
<i>દસ લાખથી વધુ વસ્તી વાળા શહેરો-હવાની ગુણવત્તાનું અનુદાન (પ્રોત્સાહન)</i>	<i>0.00</i>	<i>20.21</i>	<i>20.21</i>	<i>0.00</i>

સ્રોત: ગુજરાત સરકારનો નાણા વિભાગ

ઉપરના કોઠામાંથી જોઈ શકાય છે કે રાજ્ય સરકારને રાજ્ય આપદા રાહત ભંડોળ; દસ લાખથી વધુ વસ્તી વાળા શહેરો-હવાની ગુણવત્તાનું અનુદાન અને દસ લાખથી વધુ વસ્તી વાળા શહેરો-સેવા સ્તરના બેન્યુમાર્કનું અનુદાન હેઠળ 15મા નાણા પંચ દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણ કરતાં ઓછું અનુદાન મળ્યું હતું.

નાણા વિભાગે જણાવ્યું હતું કે (સપ્ટેમ્બર 2022) રાજ્ય આપદા શમન ભંડોળ ની (SDMF) રચના ન કરવાના કારણે રાજ્ય આપદા રાહત ભંડોળ હેઠળ ઓછી રકમ પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેમણે એવું પણ જણાવ્યું હતું કે દસ લાખથી અધિક વસ્તીવાળા શહેરો-હવાની ગુણવત્તા અનુદાન હેઠળ ઓછી આવક વડોદરા મહાનગરપાલિકા દ્વારા હવાની શુદ્ધતા બાબતના ધોરણો હાંસલ ન કરવાના કારણે અને દસ લાખથી અધિક વસ્તીવાળા શહેરો-સેવા સ્તરના બેન્યુમાર્કનું અનુદાન હેઠળ શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ, ગુજરાત સરકાર અને ભારત સરકાર વચ્ચે સમજૂતી કરાર પૂર્ણ ન થવાના કારણે ઓછી આવક થઈ હતી.

વધુમાં, શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન વિભાગને શહેરોમાં આસપાસની હવાની ગુણવત્તા જાળવવામાં ઉત્કૃષ્ટ કામગીરી હાંસલ કરવા માટે ભારત સરકાર તરફથી ₹ 20.21 કરોડનું પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું.

રાજ્યનું નાણા પંચ

બંધારણની કલમ 243 I, રાજ્ય સરકાર માટે 73મો બંધારણીય સુધારો પસાર થયાના એક વર્ષની અંદર અને ત્યારબાદ દર પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થયા પહેલા, સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓની નાણાકીય સ્થિતિની સમીક્ષા કરવા અને ભંડોળની સોંપણી કરવા માટે રાજ્યપાલને ભલામણ કરવા, રાજ્ય નાણા પંચની રચના કરવાનું ફરજિયાત બનાવે છે.

નાણા પંચની રચના, તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણો અને ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્વીકારાયેલી અને અમલ કરવામાં આવેલી ભલામણોની સ્થિતિ કોઠા 2.15માં દર્શાવી છે.

કોઠો 2.15: રાજ્ય નાણા પંચની રચના, તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણો અને ગુજરાત સરકાર દ્વારા સ્વીકારાયેલી અને અમલ કરવામાં આવેલી ભલામણોની સ્થિતિ

વિભાગો	રાજ્ય નાણા પંચ	બંધારણનું વર્ષ	ભલામણોની સંખ્યા		
			રાજ્ય નાણા પંચ દ્વારા કરવામાં આવેલી	રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્વીકારાયેલી	રાજ્ય સરકાર દ્વારા અમલ કરાયેલી
પંચાયત, ગ્રામ્ય આવાસન અને ગ્રામ વિકાસ	પ્રથમ	1994	52	27	27
	દ્વિતીય	2003	41	21	21
	તૃતીય	2011	33	22	13
શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન	પ્રથમ	1994	64	53	34
	દ્વિતીય	2003	42	20	14
	તૃતીય	2011	37	24	ઓડિટને માહિતી આપવામાં આવી નથી

સ્રોત: ગુજરાત સરકારના પંચાયત, ગ્રામ્ય આવાસન અને ગ્રામ વિકાસ અને શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન વિભાગ દ્વારા આપવામાં આવેલા માહિતી

ત્રીજા રાજ્ય નાણા પંચની ભલામણો (ડિસેમ્બર 2013) પરનો કાર્યવાહી અહેવાલ (ATR) 31 માર્ચ 2021ના રોજ રાજ્ય વિધાનસભા સમક્ષ મુકવામાં આવ્યો હતો. 2009-10 અને 2014-15માં રચના કરવાપાત્ર અનુક્રમે ચોથા અને પાંચમા રાજ્ય નાણા પંચની રચના ડિસેમ્બર 2022ની સ્થિતિએ કરવાની હજી બાકી છે.

2.3.3 મૂડી આવક

મૂડી આવકમાં પ્રકીર્ણ મૂડી આવકો જેવી કે વિનિવેશમાંથી ઉપજેલી રકમ, લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત, આંતરિક સ્રોતોમાંથી ઋણની આવક (બજારની લોન, નાણાકીય સંસ્થાઓ/વાણિજ્યિક બેંકો પાસેથી ધિરાણ) અને ભારત સરકાર તરફથી લોન અને પેશગીઓ સામેલ હોય છે. જાહેર ઋણ ભરપાઈ કર્યા બાદની ચોખ્ખી જાહેર ઋણની આવક વત્તા અન્ય મૂડી આવક એ ચોખ્ખી મૂડી આવક છે.

નીચેનો કોઠો ચોખ્ખી મૂડી આવકના ઘટકો અને વૃદ્ધિના વલણો દર્શાવે છે.

કોઠો 2.16: ચોખ્ખી મૂડી આવકના ઘટકો અને વૃદ્ધિના વલણો

(₹ કરોડમાં)

રાજ્યની મૂડી આવકના સ્રોતો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
મૂડી આવક	27,299	43,362	43,927	68,981	47,123
જાહેર ઋણની આવક	26,953	43,146	43,491	58,857	46,968
જાહેર ઋણની પરતચૂકવણી	13,700	15,432	16,702	17,922	24,436
ચોખ્ખી જાહેર ઋણની આવક	13,253	27,714	26,789	40,935	22,532
પરચૂરણ મૂડી આવક	0	65	106	9,968	0
લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત	346	151	330	155	155
બિન-ઋણ મૂડી આવક	346	216	436	10,124	155
ચોખ્ખી મૂડી આવક	13,599	27,930	27,225	51,059	22,687
આંતરિક ઋણમાં ચોખ્ખો વધારો	13,872	26,231	26,786	30,369	9,775
ચોખ્ખા આંતરીક ઋણની વૃદ્ધિનો દર (ટકા)	(-)27.34	89.09	2.12	13.38	(-) 67.81
ભારત સરકાર તરફથી લોન અને પેશગીઓમાં ચોખ્ખો વધારો	(-)619	1,483	3	10,566	12,757
વૃદ્ધિ દર (ટકા)	24.80	(-) 339.58	(-)99.80	- ¹¹	20.74
ઋણ મૂડી આવકનો વૃદ્ધિ દર (ટકા)	(-)28.73	109.11	(-)3.34	52.81	(-)44.96
બિન-ઋણ મૂડી આવકનો વૃદ્ધિ દર (ટકા)	(-)14.78	(-)37.57	101.85	- ¹¹	(-)98.47
રાજ્યના એકંદર ઘરેલુ ઉત્પાદનનો વૃદ્ધિ દર (ટકા)	13.87	12.27	9.21	1.61	17.40
ચોખ્ખી મૂડી આવકનો વૃદ્ધિ દર (ટકા)	(-)28.43	105.38	(-)2.52	87.54	(-)55.57

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

¹¹ પાછલા વર્ષની તુલનાએ પ્રકીર્ણ મૂડી આવક અને ભારત સરકાર તરફથી ચોખ્ખી લોન અને પેશગીઓમાં અસામાન્ય વધારાના (ફેરફાર) કારણે, ટકાવારીની રીતે વૃદ્ધિ દર અહીં દર્શાવ્યો નથી.

પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22માં મૂડી આવક ₹ 21,858 કરોડ (31.69 ટકા) જેટલી ઘટી હતી. આ ઘટાડો જાહેર ઋણ અને વિનિવેશ જેવી પરચૂરણ મૂડી આવક હેઠળ ઓછી આવકના કારણે થયો હતો.

વધુમાં, “માલ અને સેવા કરના વળતરમાં ઘટના બદલે રાજ્યને એક પછી એક લોન આપવાની યોજનાના¹²” અમલીકરણના કારણે ₹ 13,040 કરોડ મળ્યા હતા. અસરકારક યોજાઈ જાહેર ઋણની આવક ₹ 9,492 કરોડ રહેશે કારણ કે ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગના નક્કી કર્યા મુજબ નાણાપંચ, વગેરે દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ ખાસ વિન્ડો હેઠળના ઋણને રાજ્યના દેવા/ઋણ તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં. તેના પરિણામે અસરકારક યોજાઈ મૂડી આવક ₹ 9337 કરોડ થાય છે.

જાહેર ઋણની આવક ભાવિ પરત ચૂકવણીની જવાબદારીઓ ઉભી કરે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષો (2017-22) દરમિયાન, જાહેર ઋણની આવકના 40.19 ટકાનો ઉપયોગ અગાઉના વર્ષોમાં લીધેલા જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણી માટે કરવામાં આવ્યો હતો જ્યારે બાકીના 59.81 ટકા અસ્ક્યામતોના સર્જન માટે વાપરવામાં આવ્યાં હતાં.

2.3.4 સંસાધનોને ગતિશીલ કરવામાં રાજ્યની કામગીરી

સંસાધનોને ગતિશીલ કરવામાં રાજ્યની કામગીરીની આકારણી 2021-22 દરમિયાન પોતાના સંસાધનો જેમાં તેની પોતાની કર અને બિન-કર આવકનો સમાવેશ થાય છે તેના રૂપમાં થાય છે.

કોઠો 2.17: 2021-22 માટે અનુમાનોની સામે કર અને બિન-કર આવકની પ્રાપ્તિ

(₹ કરોડમાં)

	અંદાજપત્રીય અંદાજો	ખરેખર	આની તુલનાએ ખરેખર મૂલ્યોમાં ફેરફારની ટકાવારી	
			અંદાજપત્રીય અંદાજો	15મા નાણા પંચના અનુમાનો
પોતાની કર આવક	1,11,693	97,678	(-)12.55	21.03
બિન-કર આવક	16,802	14,018	(-)16.57	(-) 4.61

જોઈ શકાય છે એ મુજબ, અંદાજપત્રીય અંદાજોમાં નક્કી કરેલી પોતાની કર આવક અને બિન-કર આવક એમ બન્ને માટેના લક્ષ્યાંકો પ્રાપ્ત કરવામાં રાજ્ય સરકાર ઊણી ઉતરી હતી.

¹² ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગ મુજબ, નાણાપંચ, વગેરે દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ ખાસ વિન્ડો હેઠળના ઋણને રાજ્યના દેવા/ઋણ તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં. તેથી 2020-21માં મળેલા ₹ 9,222 કરોડ અને 2021-22માં મળેલા ₹ 13,040 કરોડના માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં લીધેલ એક પછી એક લોનને અહીં જાહેર ઋણ ગણવામાં આવ્યું નથી.

2.4 સંસાધનોનો ઉપયોગ

રાજ્ય સરકારને રાજકોષીય જવાબદારીના કાયદાઓના માળખામાં રહીને ખર્ચ કરવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે, સાથે એ પણ સુનિશ્ચિત કરવાનું હોય છે કે રાજ્યની રાજકોષીય સુધારા અને એકીકરણની ચાલી રહેલ પ્રક્રિયા, મૂડીગત માળખાના વિકાસ અને સામાજિક ક્ષેત્રના વિકાસ પ્રત્યે નિર્દિષ્ટ ખર્ચના ભોગે ન હોય.

2.4.1 વિકાસ અને ખર્ચના ઘટકો

કુલ ખર્ચ, તેના ઘટકો અને છેલ્લા પાંચ વર્ષો (2017-22) દરમિયાન રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની તુલનાએ હિસ્સો કોઠા 2.18માં રજૂ કર્યો છે.

કોઠો 2.18: કુલ ખર્ચ અને તેના ઘટકો

(₹ કરોડમાં)

પરિબળો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
કુલ ખર્ચ (TE)	1,45,004	1,62,583	1,67,861	1,78,718	1,89,677
મહેસૂલી ખર્ચ (RE)	1,18,060	1,32,790	1,40,899	1,50,704	1,60,421
મૂડી ખર્ચ (CE)	26,313	28,062	25,650	26,781	28,185
લોન અને પેશગીઓ	631	1,731	1,312	1,233	1,071
રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે					
કુલ ખર્ચ/GSDP	10.91	10.90	10.30	10.79	9.76
મહેસૂલી ખર્ચ/GSDP	8.88	8.90	8.65	9.10	8.25
મૂડી ખર્ચ/GSDP	1.98	1.88	1.57	1.62	1.45
લોન અને પેશગીઓ/GSDP	0.05	0.12	0.08	0.07	0.06

સ્ત્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

કોઠો 2.18 દર્શાવે છે કે રાજ્યનો કુલ ખર્ચ 2017-18માં ₹ 1,45,004 કરોડ હતો તે 30.81 ટકા વધીને 2021-22માં ₹ 1,89,677 કરોડ થયો હતો. પાછલા વર્ષની તુલનાએ વર્ષ દરમિયાન તેમાં 6.13 ટકાનો વધારો થયો હતો. રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે, પાંચ વર્ષના સમયગાળા (2017-22) દરમિયાન 2021-22માં કુલ ખર્ચ 9.76 ટકાએ સૌથી નીચો રહ્યો હતો,

આલેખ 2.8 કુલ ખર્ચના ઘટકોના હિસ્સાનું વલણ દર્શાવે છે.

આલોખ 2.8: કુલ ખર્ચના ઘટકોના હિસ્સાનું વલણ

ઉપરનો આલોખ દર્શાવે છે કે, 2017-22 દરમિયાન કુલ ખર્ચમાં મહેસૂલી ખર્ચ એ મુખ્ય ઘટક હતો. વર્ષ 2021-22ના કુલ ખર્ચમાં મહેસૂલી ખર્ચ 84.58 ટકા હતો. રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની ટકાવારી તરીકે મહેસૂલી ખર્ચ 2017-18માં 8.88 ટકા હતો તે ઘટીને 2021-22માં 8.25 ટકા થયો હતો.

2017-22 દરમિયાન પ્રવૃત્તિઓ એટલે કે સામાન્ય સેવાઓ, સામાજિક સેવાઓ, આર્થિક સેવાઓ, સહાયક અનુદાન અને લોન અને પેશગીઓ તરીકે કુલ ખર્ચના વલણો કોઠા 2.19માં દર્શાવ્યા મુજબ છે.

કોઠો 2.19: પ્રવૃત્તિઓ તરીકે કુલ ખર્ચના વલણો

(ટકામાં હિસ્સો)

પ્રવૃત્તિઓ	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
સામાન્ય સેવાઓ	29.15	29.79	29.71	29.41	30.04
સામાજિક સેવાઓ	38.51	37.51	38.94	37.97	40.40
આર્થિક સેવાઓ	31.57	31.41	30.32	31.71	28.78
લોન અને પેશગીઓ	0.44	1.06	0.78	0.69	0.56
સ્થાનિક સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓને સહાયક અનુદાન અને ફાળો	0.33	0.23	0.25	0.22	0.22

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

સામાન્ય, સામાજિક અને આર્થિક સેવાઓના સંબંધિત હિસ્સાની હિલચાલે નજીવા આંતર-વર્ષ ફેરફારો સાથે 2017-22 દરમિયાન સ્થિરતા દર્શાવી હતી. 2017-18ની સરખામણીએ 2021-22 દરમિયાન સામાજિક સેવાઓનો હિસ્સો 1.89 ટકા જેટલો વધ્યો હતો અને આર્થિક સેવાઓનો હિસ્સો 2.79 ટકા જેટલો ઘટ્યો હતો.

2.4.2 મહેસૂલી ખર્ચ

સેવાઓનું વર્તમાન સ્તર જાળવી રાખવા અને અગાઉની જવાબદારીઓની ચૂકવણીઓ કરવા માટે મહેસૂલી ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આમ, તે રાજ્યના માળખા અને સેવાના માળખામાં કોઈ પરિણામલક્ષી ઉમેરો કરતું નથી.

2017-22 દરમિયાન એકંદર મહેસૂલી ખર્ચ, તેનો વૃદ્ધિ દર, કુલ ખર્ચ સામે તેનો ગુણોત્તર અને રાજ્યનું એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન અને મહેસૂલી આવકની સામે એની તરલતાની વિગતો કોઠા 2.20 માં દર્શાવ્યા મુજબ છે.

કોઠો 2.20: મહેસૂલી ખર્ચના વલણો

	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
કુલ ખર્ચ (TE) (₹ કરોડમાં)	1,45,004	1,62,583	1,67,861	1,78,718	1,89,677
મહેસૂલી ખર્ચ (RE) (₹ કરોડમાં)	1,18,060	1,32,790	1,40,899	1,50,704	1,60,421
પાછલા વર્ષની તુલનાએ મહેસૂલી ખર્ચની વૃદ્ધિ (ટકા)	13.63	12.48	6.11	6.96	6.45
મહેસૂલી ખર્ચ/કુલ ખર્ચ (ટકા)	81.42	81.68	83.94	84.33	84.58
મહેસૂલી ખર્ચ/રાજ્યનું એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન (ટકા)	8.88	8.90	8.65	9.10	8.25
મહેસૂલી ખર્ચ/મહેસૂલી આવક (ટકા)	95.76	97.64	98.64	117.59	96.16
આની સાથે મહેસૂલી ખર્ચની તરલતા					
રાજ્યનું એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન	0.98	1.02	0.66	4.32	0.37
મહેસૂલી આવક	1.11	1.21	1.21	-*	0.21

સ્ત્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

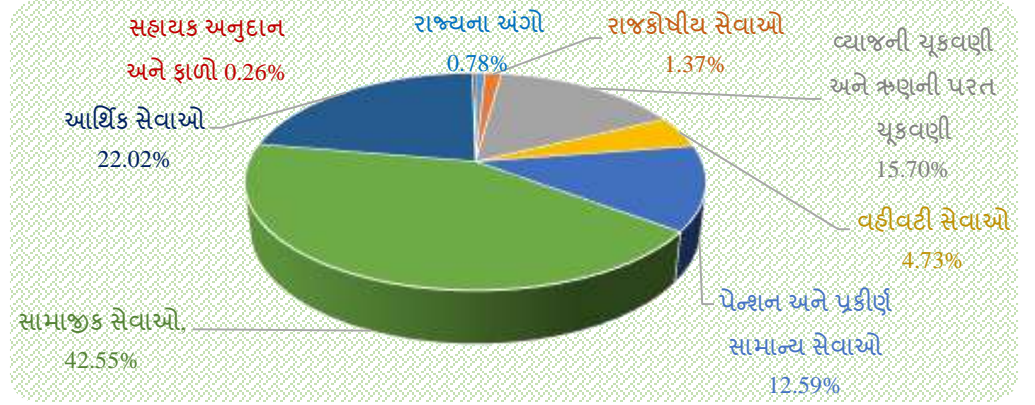
* 2020-21 દરમિયાન મહેસૂલી આવકની વૃદ્ધિ નકારાત્મક હોવાથી તરલતા ગણી શકાતી નથી

મહેસૂલી ખર્ચ 2017-18માં ₹ 1,18,060 કરોડ હતો તે સતત વધીને 2021-22માં ₹ 1,60,421 કરોડ થયો હતો, જે પાછલા વર્ષની તુલનામાં 2021-22માં ₹ 9,717 કરોડ (6.45 ટકા) જેટલો વધ્યો હતો. પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22માં મહેસૂલી ખર્ચમાં થયેલો વધારો મુખ્યત્વે તબીબી અને જાહેર આરોગ્ય ₹ 2,464 કરોડ જેટલો, પેન્શન અને અન્ય નિવૃત્તિ લાભો ₹ 1,591 કરોડ જેટલા, ઋણના ઘટાડા અથવા નિવારણ માટે વિનિયોગ ₹ 1,500 કરોડ, સામાન્ય શિક્ષણ ₹ 1,383 કરોડ જેટલું, ઊર્જા ₹ 1,382 કરોડ જેટલો અને કુદરતી આપદાના હિસાબે રાહતમાં ₹ 1,082 કરોડ જેટલા અધિક ખર્ચના કારણે થયો હતો.

વર્ષ 2021-22માં, રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનની ટકાવારી રૂપે મહેસૂલી ખર્ચ 8.25 ટકા હતો જે 2017-22ના સમયગાળા દરમિયાન સૌથી નીચો હતો. 2021-22માં મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે મહેસૂલી ખર્ચ 96.16 ટકા હતો.

2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી ખર્ચની ક્ષેત્ર-વાર વહેંચણી આલેખ 2.9માં દર્શાવી છે..

આલેખ 2.9: 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી ખર્ચની ક્ષેત્ર-વાર વહેંચણી (ટકામાં)

2.4.2.1 મહેસૂલી ખર્ચમાં મુખ્ય ફેરફારો

કોઠો 2.21 ચાલુ વર્ષ અને અગાઉના વર્ષ દરમિયાન રાજ્યના મહેસૂલી ખર્ચની બાબતમાં જુદા જુદા હિસાબી સદરો હેઠળ થયેલા નોંધપાત્ર ફેરફારોની વિગતો દર્શાવે છે.

કોઠો 2.21: 2020-21ની સરખામણીએ 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી ખર્ચમાં ફેરફારો

(₹ કરોડમાં)

હિસાબના મુખ્ય સદરો	2020-21	2021-22	ફેરફાર	
			રકમ	ટકા
2210- તબીબી અને જોહેર આરોગ્ય	7,860.11	10,324.56	2,464.45	31.35
2071- પેન્શન અને અન્ય નિવૃત્તિ લાભો	18,569.75	20,160.26	1,590.51	8.57
2048- ઋણમાં ઘટાડો અથવા નિવારણ માટે વિનિયોગ	0.00	1,500.00	1,500.00	-
2202- સામાન્ય શિક્ષણ	24,699.39	26,082.23	1,382.84	5.60
2801- ઊર્જા	8,949.40	10,331.44	1,382.04	15.44
2245- કુદરતી આપદાના હિસાબે રાહત	1,760.82	2,843.09	1,082.27	61.46
2216- આવાસન	1,595.52	2,590.06	994.54	62.33
2049- વ્યાજની ચૂકવણી	24,203.19	25,187.78	984.59	4.07
2217- શહેરી વિકાસ	8,988.92	9,961.18	972.26	10.82
2225- અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, અન્ય પછાત વર્ગો અને લઘુમતીઓનું કલ્યાણ	3,418.52	4,055.81	637.29	18.64
3054- માર્ગો અને પુલો	4,247.47	4,800.17	552.70	13.01
2401- પાક સંવર્ધન	2,694.61	2,268.78	(-) 425.83	(-) 15.80
2408- અન્ન, સંગ્રહ અને વખાર	769.48	91.22	(-) 678.26	(-) 88.15
2851- ગ્રામ્ય અને લઘુ ઉદ્યોગ	2,951.27	1,780.96	(-) 1,170.31	(-) 39.65
2515- અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો	4,501.61	2,502.49	(-) 1,999.12	(-) 44.41

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

ઉપરનો કોઠો દર્શાવે છે કે તબીબી અને જોહેર આરોગ્ય; પેન્શન અને અન્ય નિવૃત્તિ લાભો; સામાન્ય શિક્ષણ અને ઊર્જા હેઠળના મહેસૂલી ખર્ચમાં વર્ષ દરમિયાન વધારો થયો હતો જે અનુક્રમે રોગોનું

નિવારણ અને નિયંત્રણ; કુટુંબ પેન્શન; શિક્ષકો અને અન્ય સેવાઓ પરનો ખર્ચ; જાહેર ક્ષેત્ર અને અન્ય ઉપક્રમોમાં મૂડીરોકાણના ખર્ચમાં વધારાના કારણે થયો હતો. લઘુ ઉદ્યોગોને સહાયક અનુદાન અને સહાયકીમાં ઘટાડાના કારણે અનુક્રમે અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો અને ગ્રામ્ય અને લઘુ ઉદ્યોગો પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી ખર્ચમાં ઘટાડો નોંધાવ્યો હતો.

2.4.2.2 પ્રતિબંધ ખર્ચ

રાજ્ય સરકારના મહેસૂલના હિસાબે પ્રતિબંધ ખર્ચમાં વ્યાજની ચૂકવણી, પગાર અને વેતન પરનો ખર્ચ અને પેન્શનનો સમાવેશ થાય છે. સરકારના સ્ત્રોતો પર તેનો પ્રથમ દાવો હોય છે. પ્રતિબંધ ખર્ચમાં વધારાના વલણથી સરકાર પાસે વિકાસ ક્ષેત્ર માટે લવચીકતા ઓછી રહે છે.

કોઠો 2.22 પ્રતિબંધ ખર્ચ અને તેના ઘટકોના 2017-22 દરમિયાનના વલણ રજૂ કરે છે.

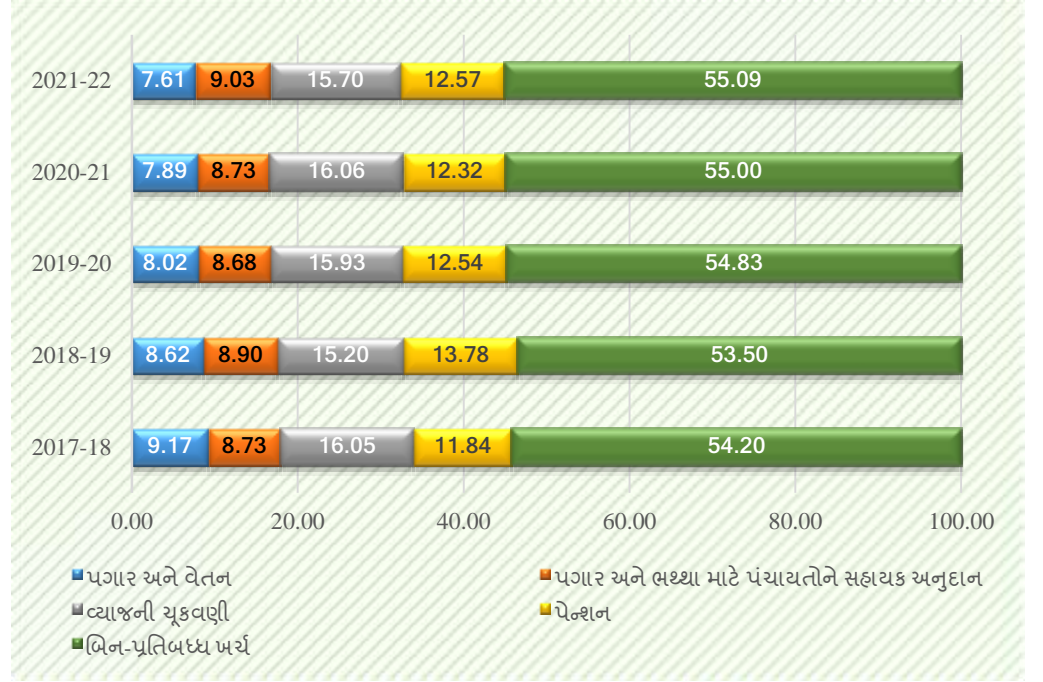
કોઠો 2.22: પ્રતિબંધ ખર્ચ અને તેના ઘટકોના વલણ

(₹ કરોડમાં)

પ્રતિબંધ ખર્ચના ઘટકો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
પગાર અને વેતન	10,832	11,448	11,301	11,895	12,212
પગાર અને ભથ્થા માટે પંચાયતોને સહાયક અનુદાન	10,302	11,821	12,235	13,151	14,482
વ્યાજની ચૂકવણી	18,954	20,183	22,449	24,203	25,188
પેન્શન	13,979	18,295	17,663	18,570	20,160
કુલ પ્રતિબંધ ખર્ચ	54,067	61,747	63,648	67,819	72,042
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે					
મહેસૂલી આવક	1,23,291	1,36,002	1,42,844	1,28,156	1,66,830
પગાર અને વેતન	8.79	8.42	7.91	9.28	7.32
પગાર અને ભથ્થા માટે પંચાયતોને સહાયક અનુદાન	8.36	8.69	8.57	10.26	8.68
વ્યાજની ચૂકવણી	15.37	14.84	15.72	18.89	15.10
પેન્શન	11.34	13.45	12.37	14.49	12.08
કુલ	43.85	45.40	44.56	52.92	43.18
મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે					
મહેસૂલી ખર્ચ	1,18,060	1,32,790	1,40,899	1,50,704	1,60,421
પગાર અને ભથ્થા	9.17	8.62	8.02	7.89	7.61
પગાર અને ભથ્થા માટે પંચાયતોને સહાયક અનુદાન	8.73	8.90	8.68	8.73	9.03
વ્યાજની ચૂકવણી	16.05	15.20	15.93	16.06	15.70
પેન્શન	11.84	13.78	12.54	12.32	12.57
કુલ	45.80	46.50	45.17	45.00	44.91

સ્ત્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

આલેખ 2.10: કુલ મહેસૂલી ખર્ચમાં પ્રતિબંધ ખર્ચનો હિસ્સો (ટકામાં)

મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે, 2017-22 દરમિયાન પ્રતિબંધ ખર્ચ 45થી 47 ટકાની આસપાસ રહ્યો હતો. મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે, પ્રતિબંધ ખર્ચ 2020-21માં 52.92 ટકા હતો તે ઘટીને 2021-22માં 43.18 ટકા થયો હતો.

પ્રતિબંધ ખર્ચના ઘટકોની ચર્ચા હવે પછીના ફકરાઓમાં કરવામાં આવી છે.

પગાર અને વેતન

પગાર અને વેતનનો ખર્ચ 2017-18માં ₹ 10,832 કરોડ હતો તેમાં ₹ 1,380 કરોડનો (12.74 ટકા) વધારો થઈને 2021-22માં ₹ 12,212 કરોડ થયો હતો. 2021-22 દરમિયાન તે મહેસૂલી આવકના 7.32 ટકા અને મહેસૂલી ખર્ચના 7.61 ટકાના હિસાબે હતો.

પગાર અને ભથ્થા માટે પંચાયતોને સહાયક અનુદાન

પગાર અને ભથ્થા માટે પંચાયતોને સહાયક અનુદાન 2017-18માં ₹ 10,302 કરોડ હતું તે ₹ 4,180 કરોડ (40.57 ટકા) જેટલું વધીને 2021-22માં ₹ 14,482 કરોડ થયું હતું. મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે સહાયક અનુદાન 2020-21માં 10.26 ટકાથી ઘટીને 2021-22માં 8.68 ટકા થયું હતું. 2021-22 દરમિયાનના મહેસૂલી ખર્ચના તે 9.03 ટકા હતું.

વ્યાજની ચૂકવણી

વ્યાજની ચૂકવણી 2017-18માં ₹ 18,954 કરોડ હતી તે ₹ 6,234 કરોડ (32.89 ટકા) જેટલી વધીને 2021-22માં ₹ 25,188 કરોડ થઈ હતી. બજારની લોન પર ₹ 1,611 કરોડની વધારાની વ્યાજની જવાબદારીના કારણે પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22માં વ્યાજની જવાબદારીમાં 4.07 ટકાનો વધારો થયો હતો. 2021-22 દરમિયાન, બજારની લોન પર વ્યાજની ચૂકવણી કુલ વ્યાજની ચૂકવણીના 75.57 ટકા રહી હતી જ્યારે રાષ્ટ્રીય નાની બચત ભંડોળને જારી કરેલી વિશેષ બાંધકારીઓ પર વ્યાજની ચૂકવણીઓ કુલ વ્યાજની ચૂકવણીઓના 12.29 ટકા હતી. મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે વ્યાજની ચૂકવણીઓ પરનો ખર્ચ 2020-21માં 18.89 ટકા હતો તે 2021-22માં ઘટીને 15.10 ટકા થયો હતો. ઉપરાંત, મહેસૂલી ખર્ચમાં વ્યાજની ચૂકવણીનો હિસ્સો 2020-21માં 16.06 ટકા હતો તે ઘટીને 2021-22માં 15.70 ટકા થયો હતો.

પેન્શનની ચૂકવણીઓ

ગુજરાત રાજ્યમાં 4.98 લાખ પેન્શનરો¹³ હતા (માર્ચ 2021). વર્ષ 2019-20 સિવાય પેન્શન પરનો ખર્ચ 2017-22 દરમિયાન સતત વધ્યો હતો.

રાજ્ય સરકારે ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળ કરેલી (માર્ચ 2021) તેની જાહેરાતોમાં 2021-22 દરમિયાન પેન્શનની ચૂકવણીઓ મહેસૂલી આવકના 10.94 ટકા થવાનું અનુમાન કર્યું હતું. જો કે, વર્ષ દરમિયાન તે 12.08 ટકા જેટલી ઉંચી રહી હતી. મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે પેન્શનની ચૂકવણીઓ 2021-22 દરમિયાન મહેસૂલી ખર્ચના 12.57 ટકા જેટલી થતી હતી.

2.4.2.3 રાષ્ટ્રીય પેન્શન યોજના હેઠળ પૂર્ણ ન થયેલી જવાબદારીઓ

રાજ્ય સરકારે 01 એપ્રિલ 2005ની અસરથી 'નિર્ધારિત અંશદાયી પેન્શન યોજના' (રાષ્ટ્રીય પેન્શન યોજના) દાખલ કરી હતી. યોજનાની માર્ગદર્શિકા મુજબ, કર્મચારી દર મહિને તેના મૂળ પગાર અને મોંઘવારી ભથ્થાના 10 ટકા ફાળો આપે છે જેમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા મેળ ખાતી રકમ જમા કરવામાં આવે છે અને પૂરેપૂરી રકમ નેશનલ સીક્યુરીટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડને (NSDL)/ટ્રસ્ટી બેંક મારફત નિયુક્ત ભંડોળ સંચાલકને તબદીલ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય સરકારે યોજનાના ભંડોળના વ્યવસ્થાપન માટે રાષ્ટ્રીય પેન્શન યોજના ટ્રસ્ટ (NPS Trust) સાથે કરાર કર્યો હતો (જાન્યુઆરી 2009) અને યોજનાના અમલીકરણ માટે કેન્દ્રીય માળખું અપનાવ્યું હતું (મે 2009).

કર્મચારીનો ફાળો અને રાજ્યનો હિસ્સો જાહેર હિસાબમાં¹⁴ જમા કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ નેશનલ સીક્યુરીટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડને તબદીલ કરવામાં આવે છે. વર્ષ 2021-22 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે કર્મચારીઓ પાસેથી રાષ્ટ્રીય પેન્શન યોજનાના ફાળા તરીકે ₹ 1,112.24 કરોડ એકઠા

¹³ ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળ રાજકોષીય નીતિવિષયક વ્યૂહાત્મક નિવેદન મુજબ 2021-22 (માર્ચ 2021) માટે રાજ્યમાં 4.84 લાખ પેન્શનરો હતાં. આ ગુજરાત સરકાર અને સહાયિત સંસ્થાઓના પેન્શનરો છે અને તેમાં સામાજિક સુરક્ષા પેન્શનરો સામેલ નથી.

¹⁴ મુખ્ય સદર 8342-117 (અન્ય થાપણો-સરકારી કર્મચારીઓ માટે વ્યાખ્યાયિત અંશદાયી પેન્શન યોજના)

કર્યા હતાં અને ₹ 1,099.41 કરોડ યોજનામાં તેના ફાળા તરીકે જમા કર્યા હતાં. વધુમાં, ₹ 2,258.62 કરોડના (અગાઉના વર્ષની ₹ 46.97 કરોડની સિલક સહિત) એકઠા કરેલા ભંડોળની સામે રાજ્ય સરકારે ₹ 2,209.61 કરોડ નેશનલ સીક્યુરીટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડને તબદીલ કર્યા હતાં અને ₹ 49.01 કરોડની સિલક બાકી રહી હતી. ₹ 49.01 કરોડની પૂરેપૂરી સિલક એપ્રિલ 2022માં નેશનલ સીક્યુરીટીઝ ડિપોઝિટરી લિમિટેડને તબદીલ કરવામાં આવી હતી. 2021-22 દરમિયાન, સરકારે ભંડોળની મોડી/વિલંબિત તબદીલી માટે ભંડોળ સંચાલકને ₹ 0.97 કરોડ વ્યાજની ચૂકવણી પણ કરી હતી.

2.4.2.4 સહાયકી પરનો ખર્ચ

2017-22ના પાંચ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન સહાયકીઓની વિગતો કોઠા 2.23માં આપી છે.

કોઠો 2.23: સહાયકીઓના ખર્ચનું વલણ

(₹ કરોડમાં)

પ્રતિબંધ ખર્ચના ઘટકો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
સહાયકી	13,621	17,269	18,420	22,141	22,335
કુલ મહેસૂલી આવક	1,23,291	1,36,002	1,42,844	1,28,156	1,66,830
મહેસૂલી આવકની ટકાવારી રૂપે સહાયકી	11.05	12.70	12.90	17.28	13.39
કુલ મહેસૂલી ખર્ચ	1,18,060	1,32,790	1,40,899	1,50,704	1,60,421
મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે સહાયકી	11.54	13.00	13.07	14.69	13.92

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

સહાયકી પરનો મહેસૂલી ખર્ચ 2017-18માં ₹ 13,621 કરોડ હતો તે 63.97 ટકા વધીને 2021-22માં ₹ 22,335 કરોડ થયો હતો. ઉર્જા અને પેટ્રોકેમિકલ્સ; ઉદ્યોગ અને ખાણ; કૃષિ; ખેડૂત કલ્યાણ અને સહકાર; અને સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા અને શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન એ 2021-22 દરમિયાન સહાયકીના મુખ્ય લાભાર્થી વિભાગો હતાં.

ઉર્જા અને પેટ્રોકેમિકલ્સ વિભાગને 2021-22 દરમિયાન ₹ 10,834 કરોડની (સહાયકી ઉપરના કુલ ખર્ચના 49 ટકા) સહાયકી મળી હતી જે પૈકી, ₹ 6,210 કરોડનો મોટો ભાગ ઇંધણ કિંમત અને વિદ્યુત ખરીદ સમાયોજન ખર્ચના (FPPPA) હિસાબે, ₹ 2,025 કરોડ કૃષિ ભાવદરમાં વળતર માટે અને ₹ 1,100 કરોડ ખેડૂતોને હોર્સ પાવર આધારિત ભાવદર માટે હતો.

ઉદ્યોગ અને ખાણ વિભાગમાં, 2021-22 દરમિયાન મળેલી ₹ 4,530 કરોડની (સહાયકી ઉપરના કુલ ખર્ચના 20 ટકા) કુલ સહાયકી પૈકી, ₹ 1,960 કરોડ વસ્ત્ર ઉદ્યોગના વિકાસ માટે અને ₹ 1,363 કરોડ ઉદ્યોગોને સહાય તરીકે આપવામાં આવ્યાં હતાં.

કૃષિ, ખેડૂત કલ્યાણ અને સહકાર વિભાગને સહાયકી તરીકે 2021-22માં મળેલા ₹ 1,835 કરોડ (સહાયકી ઉપરના કુલ ખર્ચના 8 ટકા) પૈકી, ₹ 997 કરોડ વ્યાજ અંગે આર્થિક સહાય તરીકે ખેડૂતોને આપવામાં આવ્યાં હતાં.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમને પણ બિનકિફાયતી રૂટોના સંચાલન, વિદ્યાર્થી રાહત પાસ, વગેરેના વળતર પેટે 2021-22માં ₹ 597 કરોડની સહાયકી આપવામાં આવી હતી.

2.4.2.5 રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્થાનિક સ્વરાજ અને અન્ય સંસ્થાઓને નાણાકીય સહાય

રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ અને અન્ય સંસ્થાઓને પગાર અને ભથ્થા, અન્ય પરચુરણ ખર્ચને પહોંચી વળવા અને મૂડીગત અસ્ક્યામતો ઉભી કરવા માટે સહાયક અનુદાન દ્વારા નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે. 2017-22 દરમિયાન સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ અને અન્ય સંસ્થાઓને આપવામાં આવેલી નાણાકીય સહાયની વિગતો કોઠા 2.24માં આપી છે.

કોઠો 2.24: સ્થાનિક સ્વરાજ સંસ્થાઓ, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને અન્યોને નાણાકીય સહાયનું વલણ

(₹ કરોડમાં)

સંસ્થાઓને નાણાકીય સહાય	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
પંચાયતી રાજની સંસ્થાઓ	19,686	19,645	22,034	24,323	24,388
શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ	7,791	8,747	9,345	8,719	11,652
જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો	74	79	84	95	119
સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ	5,308	6,388	6,259	6,211	6,532
બિન-સરકારી સંગઠનો	1,091	1,096	1,197	1,597	2,352
અન્ય	20,857	23,656	25,343	23,692	24,765
કુલ	54,807	59,611	64,262	64,637	69,808
મહેસૂલી ખર્ચ	1,18,060	1,32,790	1,40,899	1,50,704	1,60,421
મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે સહાય	46.42	44.89	45.61	42.89	43.52

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

ઉપરના કોઠામાંથી જોઈ શકાય છે એ મુજબ, સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ અને અન્ય સંસ્થાઓને નાણાકીય સહાય પાંચ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન સતત વધીને 2017-18માં ₹ 54,807 કરોડ હતી તે 2021-22માં ₹ 69,808 કરોડ થઈ હતી.

રાજ્ય સરકારને ભારત સરકાર તરફથી 2021-22માં આગળ પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓને પ્રેષણ હેતુ અનુક્રમે ₹ 1,181 કરોડ અને ₹ 1,133 કરોડની રકમ નાણાપંચના અનુદાનના રૂપમાં મળી હતી. આમાંથી, રાજ્ય સરકારે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને ₹ 1,195.58 કરોડ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓને ₹ 1,138 કરોડ છુટા કર્યાં હતાં. વધુમાં, પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને ₹ 2,237.73 કરોડ કેન્દ્રીય સહાયના રૂપે મળ્યાં હતાં. વધુમાં, 2021-22 દરમિયાન રાજ્ય સરકારે

રાજ્ય ખર્ચ ભંડોળમાંથી સહાયક અનુદાન રૂપે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને ₹ 20,955.16 કરોડની નાણાકીય સહાય અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓને ₹ 9,271.06 કરોડ આપ્યા હતાં.

વધુમાં, ‘અન્ય’ વર્ગમાં આવતી અનુદાન મેળવનાર સંસ્થાઓને છેલ્લા પાંચ વર્ષોમાં (2017-22) રાજ્ય સરકાર તરફથી નોંધપાત્ર નાણાકીય સહાય (લગભગ 38 ટકા) મળી હતી. આમ છતાં, અનુદાન મેળવનાર સંસ્થાઓનું અનુદાન છુટું કરનાર રાજ્ય સરકારના સંબંધિત વિભાગ પાસે ઉભી કરવામાં આવેલી અસ્ક્યામતોની વિગતોની ગેરહાજરીમાં સામૂહિક રીતે આની ‘અન્ય’ વર્ગમાં નોંધ કરવી એ ચિંતાનો વિષય છે કારણ કે તે આવા વ્યવહારોને અસ્પષ્ટ બનાવે છે. આ સંદર્ભમાં, ઓડિટના અવલોકનો ફકરો 4.5.1 (પ્રકરણ IV) જોઈ લેવા વિનંતી.

2.4.3 મૂડી ખર્ચ

જમીન, મકાન, મશીનરી, સાધનસામગ્રી જેવી અસ્ક્યામતો સંપાદિત કરવા માટે તેમજ શેરમાં કરેલા રોકાણ પર ખર્ચેલા નાણા એ મૂડી ખર્ચ છે. એકંદર મૂડી ખર્ચ, પાછલા વર્ષ સામે તેની વૃદ્ધિ અને છેલ્લા પાંચ વર્ષો (2017-22) દરમિયાન રાજ્યના એકંદર ઘરેલું ઉત્પાદનની સામે તેની ટકાવારી કોઠા 2.25માં દર્શાવ્યા છે.

કોઠો 2.25: 2017-22 દરમિયાન મૂડી ખર્ચનું વલણ

	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
કુલ ખર્ચ (TE) (₹ કરોડમાં)	1,45,004	1,62,583	1,67,861	1,78,718	1,89,677
મૂડી ખર્ચ (CO) (₹ કરોડમાં)	26,313	28,062	25,650	26,781	28,185
પાછલા વર્ષની તુલનાએ મૂડી ખર્ચની વૃદ્ધિ (ટકા)	17.71	6.65	(-)8.60	4.41	5.24
મૂડી ખર્ચ/કુલ ખર્ચ (ટકા)	18.15	17.26	15.28	14.99	14.86
મૂડી ખર્ચ/રાજ્યનું એકંદર ઘરેલું ઉત્પાદન (ટકા)	1.98	1.88	1.57	1.62	1.45

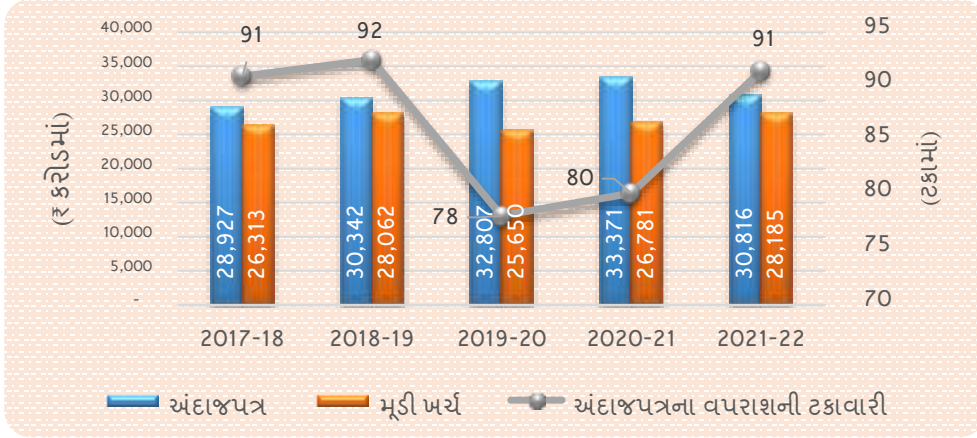
સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

મૂડી ખર્ચ 2017-18માં ₹ 26,313 કરોડ હતો તે વધીને 2021-22માં ₹ 28,185 કરોડ થયો હતો. ₹ 28,185 કરોડના 2021-22 દરમિયાન કરવામાં આવેલા કુલ મૂડી ખર્ચ પૈકી, ₹ 5,328 કરોડ (18.90 ટકા) માર્ગો અને પુલો પર, ₹ 5,316 કરોડ (18.86 ટકા) સિંચાઈ યોજનાઓ (મોટી, મધ્યમ અને લઘુ) પર, ₹ 4,567 કરોડ (16.20 ટકા) પાણી પુરવઠો અને સ્વચ્છતા અને ₹ 3,392 કરોડ (12.03 ટકા) ઉર્જા યોજનાઓ પર ખર્ચવામાં આવ્યાં હતાં.

પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22 દરમિયાન મૂડી ખર્ચમાં ₹ 1,404 કરોડ જેટલો વધારો મુખ્યત્વે પ્રવાસન પર ₹ 706 કરોડ, પાણી પુરવઠો અને સ્વચ્છતા પર ₹ 679 કરોડ, તબીબી અને જાહેર આરોગ્ય ₹ 416 કરોડ અને અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો ₹ 359 કરોડ જેટલો ખર્ચમાં થયેલો વધારો, જે પેટ્રોકેમિકલ ઉદ્યોગ પર ₹ 1,087 કરોડ અને મધ્યમ સિંચાઈ પર ₹ 682 કરોડના ખર્ચમાં ઘટાડા દ્વારા સરભર થવાના હિસાબે થયો હતો.

છેલ્લા પાંચ વર્ષના સમયગાળા (2017-22) દરમિયાન કોઇ પણ વર્ષમાં રાજ્ય સરકાર મૂડી ખર્ચ માટેની અંદાજપત્રીય ફાળવણી જેટલો ખર્ચ કરી શકી ન હતી. 2017-22 દરમિયાન અંદાજપત્રીય ફાળવણીની સામે ખરેખર મૂડી ખર્ચનું વલણ આલેખ 2.11માં આપ્યું છે.

આલેખ 2.11: 2017-22 દરમિયાન અંદાજપત્રીય ફાળવણીની સામે મૂડી ખર્ચનું વલણ

2.4.3.1 મૂડી ખર્ચમાં મુખ્ય ફેરફારો

2020-21 અને 2021-22 દરમિયાન રાજ્યના મૂડી ખર્ચની બાબતમાં જુદા જુદા હિસાબી સદરો હેઠળના નોંધપાત્ર ફેરફારોના મુખ્ય અંશો કોઠો 2.26 રજૂ કરે છે.

કોઠો 2.26: 2020-21ની સરખામણીએ 2021-22 દરમિયાન મૂડી ખર્ચ

(₹ કરોડમાં)

હિસાબના મુખ્ય સદરો	2020-21	2021-22	ફેરફાર	ફેરફાર (ટકાવારી)
5452- પ્રવાસન પર મૂડી જોગવાઈ	812.80	1,519.21	706.41	86.91
4215-પાણી પુરવઠો અને સ્વચ્છતા પર મૂડી જોગવાઈ	3,887.74	4,567.11	679.37	17.47
4210- તબીબી અને જાહેર આરોગ્ય પર મૂડી જોગવાઈ	721.39	1,137.40	416.01	57.67
4515- અન્ય ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમો પર મૂડી જોગવાઈ	934.75	1,293.85	359.10	38.42
4211- પરિવાર કલ્યાણ પર મૂડી જોગવાઈ	5.49	298.17	292.68	5331.15
4216- આવાસન પર મૂડી જોગવાઈ	468.49	701.39	232.90	49.71
4700- મોટી સિંચાઈ પર મૂડી જોગવાઈ	2,114.07	2,346.71	232.64	11.00
4801- ઉર્જા યોજનાઓ પર મૂડી જોગવાઈ	3,172.22	3,391.76	219.54	6.92
4810-નવી અને પુનઃપ્રાપ્ય ઉર્જા પર મૂડી જોગવાઈ	350.00	506.31	156.31	44.66
4406- વન સંવર્ધન અને વન્ય જીવન પર મૂડી જોગવાઈ	607.05	730.84	123.79	20.39
4055-પોલીસ પર મૂડી જોગવાઈ	228.49	345.39	116.90	51.16
5053- નાગરિક ઉક્રુચન પર મૂડી જોગવાઈ	53.28	162.90	109.62	205.74

હિસાબના મુખ્ય સદરો	2020-21	2021-22	ફેરફાર	ફેરફાર (ટકાવારી)
5054- માર્ગો અને પુલો પર મૂડી જોગવાઈ	5,451.70	5,328.50	(-)123.20	(-)2.26
4217- શહેરી વિકાસ પર મૂડી જોગવાઈ	712.61	571.82	(-)140.79	(-)19.76
4250- સામાજિક સેવાઓ પર મૂડી જોગવાઈ	420.24	228.39	(-)191.85	(-)45.65
4701- મધ્યમ સિંચાઈ પર મૂડી જોગવાઈ	2,162.05	1,480.15	(-)681.90	(-)31.54
4856- પેટ્રોકેમિકલ ઉદ્યોગ પર મૂડી જોગવાઈ	1,087.50	0.00	(-)1,087.50	(-)100.00

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

2.4.3.2 મૂડી ખર્ચની ગુણવત્તા

જો રાજ્ય સરકાર નુકસાન કરતી સરકારી કંપનીઓ જેના ચોખ્ખા મૂલ્યનું સંપૂર્ણ ધોવાણ થઈ ગયું હોય તેમાં મૂડીરોકાણ કરવાનું ચાલુ રાખે તો મૂડીરોકાણ પર વળતર મેળવવાની તકો નહીવત થઈ જાય છે. એજ રીતે, નુકસાન કરતા નિગમો અને અન્ય સંસ્થાઓ જેવી કે ખાંડ મિલો, નાણાકીય નિગમો, વગેરેને આપવામાં આવેલી લોન માંડી વાળવાની અનિવાર્યતા અનુભવે દેખાડી છે. આવી નાણાકીય કામગીરીમાં પારદર્શિતા જાળવવા માટે જરૂરી પગલા લેવાની આવશ્યકતા છે.

આ અનુભાગ ચાલુ વર્ષ દરમિયાન રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણ અને અન્ય મૂડી ખર્ચનું વિશ્લેષણ રજૂ કરે છે.

કંપનીઓ, નિગમો અને અન્ય સંસ્થાઓમાં કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણની ગુણવત્તા

રાજ્ય સરકારના વાર્ષિક નાણાકીય હિસાબોનું પત્રક નં. 19, વૈધાનિક નિગમો, સરકારી કંપનીઓ, ગ્રામીણ બેંકો, જોઇન્ટ સ્ટોક કંપનીઓ, સહકારી સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણની વિગતો સમાવે છે. 31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ રાજ્ય સરકારે આ કંપનીઓ/નિગમો/સંસ્થાઓમાં ₹ 1,16,485 કરોડનું રોકાણ કર્યું હતું (કોઠો 2.27).

કોઠો 2.27: મૂડીરોકાણ પર વળતરનું વલણ

(₹ કરોડમાં)

મૂડીરોકાણ/વળતરની વિગતો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
વૈધાનિક નિગમો	3,249	3,488	3,752	4,221	4,638
ગ્રામીણ બેંકો	14	14	14	14	14
સરકારી કંપનીઓ	82,416	88,865	95,702	1,02,832	1,11,360
નગરપાલિકાઓ, પોર્ટ ટ્રસ્ટો	00	00	00	00	00
સહકારી સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓ	402	404	418	418	420
અન્ય જોઇન્ટ સ્ટોક કંપનીઓ અને ભાગીદારીઓ	33	33	33	33	53
વર્ષના અંતે મૂડીરોકાણ	86,114	92,804	99,919	1,07,518	1,16,485
મેળવેલું વળતર/ડિવિડન્ડ (₹ કરોડમાં)	96.30	120.03	88.99	131.04	134.25
મૂડીરોકાણ પર વળતર (ટકા)	0.11	0.13	0.09	0.12	0.12

મૂડીરોકાણ/વળતરની વિગતો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
વૈધાનિક નિગમો	3,249	3,488	3,752	4,221	4,638
સરકારના ઋણ પર વ્યાજનો સરેરાશ દર ¹⁵ (ટકા)	7.59	7.44	7.47	7.29	7.12
સરકારના ઋણ અને વળતર પર વ્યાજના સરેરાશ દર વચ્ચે તફાવત (ટકા)	7.48	7.31	7.38	7.17	7.00

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

કોઠો 2.27 દર્શાવે છે કે રાજ્ય સરકારના મૂડીરોકાણમાં 2017-22 દરમિયાન ₹ 30,371 કરોડ જેટલો વધારો થયો હતો. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે અગાઉના વર્ષની તુલનાએ ₹ 8,967 કરોડનું વધારાનું મૂડીરોકાણ કર્યું હતું જેમાં ₹ 8,528 કરોડનું સરકારી કંપનીઓમાં અને ₹ 417 કરોડનું વૈધાનિક નિગમોમાં કરેલું રોકાણ સામેલ હતું. 2021-22 દરમિયાન સરકારી કંપનીઓમાં કરવામાં આવેલા ₹ 8,528 કરોડના રોકાણ પૈકી, ₹ 3,710 કરોડનું (44 ટકા) રોકાણ ગુજરાત ઉર્જા વિકાસ નિગમ લિમિટેડમાં અને ₹ 2,292 કરોડનું (27 ટકા) સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડમાં કરવામાં આવ્યું હતું.

કોઠો 2.27 એ પણ દર્શાવે છે કે આ કંપનીઓ/નિગમો/સંસ્થાઓમાં કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણ પર 2021-22 દરમિયાન સરેરાશ વળતર¹⁶ 0.12 ટકા હતું જ્યારે એ જ સમયગાળામાં સરકારે તેણે લીધેલા ઋણ પર 7.12 ટકા સરેરાશ વ્યાજ ચૂકવ્યું હતું.

નુકશાન કરતી કંપનીઓ અને જે કંપનીઓના ચોખ્ખા મૂલ્યનું સંપૂર્ણ ધોવાણ થઈ ગયું હોય તેમાં વર્ષ દરમિયાન કરવામાં આવેલું મૂડીરોકાણ કોઠા 2.28 અને કોઠા 2.29માં આપવામાં આવ્યું છે

કોઠો 2.28: નુકશાન કરતી કંપનીઓમાં કરવામાં આવેલું મૂડીરોકાણ

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક.	કંપની/નિગમ	2020-21 દરમિયાન નુકશાન #	2020-21 સુધીનું સંચિત નુકશાન #	2021-22 દરમિયાન કરવામાં આવેલું મૂડીરોકાણ *	31 માર્ચ 2022 ના રોજ એકત્રિત મૂડીરોકાણ *
1.	સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડ (SSNNL)	739.32	6,741.42	2,292.11	67,848.39

સ્રોત: # રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી માહિતી.

- વર્ષ 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબોમાંથી માહિતી

¹⁵ સરકારના ઋણ પર વ્યાજનો સરેરાશ દર = {વ્યાજની ચૂકવણી / [(પાછલા વર્ષની કુલ બાકી જવાબદારીઓની રકમ + ચાલુ વર્ષની કુલ બાકી જવાબદારીઓ) / 2]} * 100

¹⁶ તે વૈધાનિક નિગમો, સરકારી કંપનીઓ, ગ્રામિણ બેંકો, જોઇન્ટ સ્ટોક કંપનીઓ, સહકારી સંસ્થાઓ અને સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણ પર મેળવેલું ડિવિડન્ડ છે.

કોઠો 2.29: ચોખ્ખા મૂલ્યનું પુરેપુરું ધોવાણ થઇ ગયું હોય એવી કંપનીઓમાં કરવામાં આવેલું રોકાણ

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક.	કંપની/ નિગમ	31 માર્ચ 2019ના રોજ ચોખ્ખુ મૂલ્ય #	2021-22 દરમિયાન કરવામાં આવેલું રોકાણ *	31 માર્ચ 2022ના રોજ એકત્રિત મૂડીરોકાણ *
1.	ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમ (GSRTC)	(-)406.49	413.37	4,425.75

સ્રોત: # રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોએ રજૂ કરેલી માહિતી. વર્ષ 2019-20 અને 2020-21 માટેના નાણાકીય પત્રકોને ગુજરાત માર્ગ વાહન વ્યવહાર દ્વારા હજી અંતિમરૂપ આપવામાં આવ્યું નથી.

* વર્ષ 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબોમાંથી માહિતી.

2021-22 દરમિયાન રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલું ₹ 8,966.38 કરોડનું વધારાનું મૂડીરોકાણ કુલ મૂડી ખર્ચના (₹ 28,185.04 કરોડ) 31.81 ટકા થતું હતું. ₹ 8,966.38 કરોડના આ વધારાના મૂડીરોકાણમાં ₹ 2,292.11 કરોડનું મૂડીરોકાણ સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડ, જે 2015-16થી ખોટ કરતું હતું તેમાં અને ₹ 413.37 કરોડનું ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમ જે 1973-74થી ખોટ કરતું આવ્યું છે તેમાં હતું. સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડનું એકત્રિત નુકશાન 2020-21ના અંતે ₹ 6,741.42 કરોડ હતું જ્યારે ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમનું એકત્રિત નુકશાન 2018-19ના અંતે ₹ 3,830.72 કરોડ હતું.

નુકશાન કરતી કંપનીઓમાં કરવામાં આવેલા મૂડીરોકાણ પર અને કંપનીઓ જેમાં તેમના એકત્રિત નુકશાનના પરિણામે ચોખ્ખા મૂલ્યનું સંપૂર્ણ ધોવાણ થઇ ગયું હોઈ તેમાંથી વળતરની શક્યતા નહીંવત છે.

સ્માર્ટ સિટી યોજનામાં મૂડીરોકાણનું અયોગ્ય હિસાબી વર્ગીકરણ

સ્માર્ટ સિટી મિશનના નિવેદન અને ભારત સરકારના શહેરી વિકાસ મંત્રાલય દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી તારીખ જૂન 2015ની માર્ગદર્શિકા મુજબ “વિશેષ હેતુ માટેનું સાધન (SPV) શહેરના સ્તરે કંપની અધિનિયમ, 2013 હેઠળ સ્થપાયેલી લિમિટેડ કંપની હશે, જેમાં રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા 50:50 શેરમૂડી ધારક પ્રમોટર રહેશે. રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાની 50:50ની શેરમૂડી ધારકની ભાત જળવાઈ રહે અને રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ અને શહેરી સ્થાનિક સંસ્થા મળીને બહુમતી શેરમૂડી ધારક બન્યા રહે અને વિશેષ હેતુ માટેના સાધન નું નિયંત્રણ ધરાવતા હોય, એ શરતે ખાનગી ક્ષેત્ર અથવા નાણાકીય સંસ્થાઓને વિશેષ હેતુ માટેના સાધનમાં શેરમૂડીનો હિસ્સો લેવા માટે વિચારણામાં લઈ શકાય”.

છ સ્માર્ટ સિટી કંપનીઓ એટલે કે સ્માર્ટ સિટી અમદાવાદ ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ, દાહોદ સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ, ગાંધીનગર સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ, રાજકોટ સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ, સુરત સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ અને વડોદરા સ્માર્ટ સિટી

ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડની ગુજરાતમાં રચના કરવામાં આવી હતી. એવું ધ્યાન પર આવ્યું હતું કે ₹ 500.07 કરોડની¹⁷ રકમનો આ કંપનીઓમાં રાજ્ય સરકારનો ફાળો ખર્ચના મૂડી સદર હેઠળ દર્શાવવામાં આવી રહ્યો નથી અને નાણાકીય હિસાબોના ‘પત્રક 19-સરકારના મૂડીરોકાણનું વિગતવાર પત્રક’માં પણ પ્રતિબિંબિત થતું નથી. આ કંપનીઓમાં તબદીલ કરેલી રકમ મહેસૂલી ખર્ચ તરીકે આ કંપનીઓને સહાયક અનુદાન તરીકે નોંધવામાં આવતી હતી.

આ બાબત શહેરી વિકાસ અને શહેરી આવાસન વિભાગના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી હતી (જૂન 2022). તેમનો જવાબ મળ્યો નથી (ડિસેમ્બર 2022).

ચૂકવેલી અને વસૂલ કરેલી લોન અને પેશગીઓનું પ્રમાણ

સહકારી સોસાયટીઓ, નિગમો અને કંપનીઓમાં મૂડીરોકાણ ઉપરાંત, રાજ્ય સરકારે આ સંસ્થાઓ/સંગઠનો પૈકી ધણાને લોન અને પેશગીઓ પણ પૂરી પાડી છે.

કોઠો 2.30, 2017-18થી 2021-22ના પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે 31 માર્ચ 2022ના રોજ બાકી લોન અને પેશગીઓ સાથે વ્યાજની આવકની સામે વ્યાજની ચૂકવણીનું વલણ રજૂ કરે છે.

કોઠો 2.30: 2017-22 દરમિયાન ચૂકવેલી અને વસૂલ કરેલી લોનનું પ્રમાણ

(₹ કરોડમાં)

લોન/વ્યાજની આવક/ ઋણના ખર્ચનું પ્રમાણ	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
ખુલતી સિલક	7,638	7,923	9,503	10,485	12,235*
વર્ષ દરમિયાન આપેલી પેશગીની રકમ	631	1,731	1,312	1,233	1,071
વર્ષ દરમિયાન વસૂલ કરેલી રકમ	346	151	330	155	155
બંધ સિલક	7,923	9,503	10,485	11,563	13,151
લોન જેના માટે શરતો નક્કી કરવામાં આવી નથી	521	1,296	905	632	446
વર્ષ દરમિયાન ચોખ્ખો ઉમેરો	285	1,580	982	1,078	916
આપેલી લોન પર વ્યાજની આવક	88	74	62	63	77
બાકી લોન અને પેશગીઓની ટકાવારી રૂપે વ્યાજની આવક	1.13	0.85	0.62	0.57	0.61
ચૂકવેલું વ્યાજ	18,954	20,183	22,449	24,203	25,188
સરકારના બાકી ઋણ પર ચૂકવેલા વ્યાજનો સરેરાશ દર (ટકા)	7.59	7.44	7.47	7.29	7.12
ચૂકવેલ વ્યાજનો દર અને મળેલા વ્યાજના દર વચ્ચેનો તફાવત (ટકા)	6.46	6.59	6.85	6.72	6.51

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

* પ્રોજેક્ટમાં સુધારાના કારણે ખુલતી સિલક પાછલા વર્ષની બંધ સિલકથી જુદી પડે છે.

¹⁷ સ્માર્ટ સિટી અમદાવાદ ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 100 કરોડ), દાહો સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 200 કરોડ), ગાંધીનગર સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 0.02 કરોડ), રાજકોટ સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 0.05 કરોડ), સુરત સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 100 કરોડ) અને વડોદરા સ્માર્ટ સિટી ડેવલપમેન્ટ લિમિટેડ (₹ 100 કરોડ)

કોઠો દર્શાવે છે કે કુલ બાકી લોન અને પેશગીઓ 2020-21માં ₹ 12,235 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 13,151 કરોડ થઇ હતી. વર્ષ દરમિયાન આપવામાં આવેલી કુલ લોન (₹ 1,071 કરોડ) પૈકી ₹ 924 કરોડ સામાજિક સેવાઓ માટે, ₹ 114 કરોડ આર્થિક સેવાઓ માટે આપવામાં આવી હતી અને ₹ 33 કરોડ સરકારી કર્મચારીઓ માટે અને પરચુરણ હેતુઓ માટે આપવામાં આવી હતી. સામાજિક સેવાઓ માટે આપવામાં આવેલી લોનનો ઉપયોગ શહેરી વિકાસ, અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ અને અન્ય પછાત જાતિ અને લઘુમતિઓના કલ્યાણ માટે કરવામાં આવ્યો હતો. આર્થિક સેવાઓ માટે આપવામાં આવેલી લોનનો માટો ભાગ ઉર્જા ક્ષેત્ર (₹ 65 કરોડ) અને પરિવહન ક્ષેત્રના (₹ 49 કરોડ) ફાળે ગયો હતો.

લોન અને પેશગીઓની વસૂલાત 2021-22માં ₹ 155 કરોડ હતી જો કે, વર્ષ દરમિયાન આપવામાં આવેલી લોન અને પેશગીઓ પરની વ્યાજની આવક ₹ 14 કરોડ જેટલી વધી હતી.

ઉપરાંત, વર્ષ દરમિયાન આપવામાં આવેલી લોન (₹ 1,071 કરોડ) પૈકી, ₹ 446 કરોડની રકમની લોન વહીવટી વિભાગો અથવા નાણા વિભાગ દ્વારા લોનની પરત ચૂકવણીની શરતો અને ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજનો દર નક્કી કર્યા વિના આપવામાં આવી હતી.

ઓડિટે અવલોકન કર્યું હતું કે નબળી નાણાકીય સ્થિતિના કારણે, ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમ વર્ષોથી વસૂલ કરેલો યાત્રી વેરો સરકારી ખાતામાં જમા કરી શકે એમ ન હતું અને તેના કર્મચારીઓને સાતમા પગાર પંચની પાછલી બાકી પણ ચૂકવી શકે એમ ન હતું. ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમ દ્વારા યાત્રી વેરાનો ઉપયોગ તેના ખર્ચાને પહોંચી વળવા માટે કરવામાં આવતો હતો. વહીવટી વિભાગે (બંદરો અને પરિવહન) નાણા વિભાગની મંજૂરીથી બાકી યાત્રી વેરાને (વર્ષ 2021-22 માટે) ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર નિગમને આપવામાં આવેલી લોન (₹ 48.65 કરોડ) તરીકે ગણ્યું હતું. જો કે, સંબંધિત મંજૂરીના હુકમોમાં પરતચૂકવણીનું સમયપત્રક અને ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ પરિવહન નિગમ દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ દર નિયત કરવામાં આવ્યા ન હતાં. 31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ, ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ પરિવહન નિગમ પાસે લોનની ₹ 3,804 કરોડની બાકી સિલક હતી, જેમાં 2017-22 દરમિયાન આપવામાં આવેલ ₹ 735.10 કરોડનો સમાવેશ થાય છે.

નિષ્ક્રિય લોન ખાતાઓ

નીચેના મુખ્ય સદરો હેઠળ, જુદી જુદી સંસ્થાઓ/સત્તાધિકારીઓને અગાઉના વર્ષોમાં આપવામાં આવેલી ₹ 833.30 કરોડની રકમની લોનની બાકી સિલકો નિષ્ક્રિય રહી હતી જેમાં ન તો મુદ્દલની પરતચૂકવણી કરવામાં આવી હતી કે ન છેલ્લા 13 વર્ષો (2009-22) માટે કોઈ વ્યાજની ચૂકવણી કરવામાં આવી હતી.

કોઠો 2.31: નિષ્ક્રિય લોન ખાતાઓ

(₹ કરોડમાં)

મુખ્ય સદર		2009-22
6075	પરચૂરણ સામાન્ય સેવાઓ માટે લોન	11.51
6202	શિક્ષણ, રમતગમત, કલા અને સંસ્કૃતિ માટે લોન	20.43
6215	પાણી પુરવઠો અને સ્વચ્છતા માટે લોન	323.73
6404	ડેરી વિકાસ માટે લોન	63.00
6702	લઘુ સિંચાઈ માટે લોન	25.79
6855	ખાતર ઉદ્યોગ માટે લોન	12.15
6859	દૂરસંચાર અને ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ઉદ્યોગ માટે લોન	5.90
6860	ઉપભોક્તા ઉદ્યોગ માટે લોન	358.76
7052	વહાણ માટે લોન	9.41
7452	પ્રવાસન માટે લોન	2.62
	કુલ બાકી સિલકો	833.30

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો

આ બાકી લોનોની યોગ્ય સ્તરે સમીક્ષા કરવી જોઈએ અને વસૂલાત અથવા જરૂરી હોય તો માંડવાળ માટે પગલા લેવા જોઈએ.

અપૂર્ણ યોજનાઓમાં સ્થગિત થયેલી મૂડી

અપૂર્ણ યોજનાઓ/કામોમાં સ્થગિત થયેલું ભંડોળ ખર્ચની ગુણવત્તા પર નકારાત્મક અસર કરે છે અને રાજ્યને ઇચ્છિત લાભોથી લાંબા સમયગાળા માટે વંચિત રાખે છે.

માર્ચ 2022ના અંતે 176 મૂડી કામો કે જે દરેકનું મૂલ્ય ₹ 10 કરોડ અથવા વધુ હતું અને જેની કામની પૂર્ણતાની તારીખ 31 માર્ચ 2022 અથવા તે પહેલાની હતી અને જેના પર ₹ 7,477.97 કરોડનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો, તે અપૂર્ણ હતાં. અપૂર્ણ યોજનાઓની વર્ષ-વાર અને વિભાગ-વાર વિગતો અનુક્રમે કોઠા 2.32 અને કોઠા 2.33માં આપી છે.

કોઠો 2.32: 31 માર્ચ 2022ના રોજ અપૂર્ણ યોજનાઓ વચ-વાર રૂપરેખા

વર્ષ	અપૂર્ણ યોજનાઓની સંખ્યા	અંદાજિત ખર્ચ	ખર્ચ (31 માર્ચ 2022 ના રોજ)
	(સંખ્યા)	(₹ કરોડમાં)	
2013-14	1	30.11	16.91
2016-17	5	346.27	217.58
2017-18	22	2,105.36	1,883.96
2018-19	19	2,023.90	1,606.93
2019-20	57	4,129.01	2,736.70
2020-21	42	1,582.53	799.83
2021-22	30	530.81	216.06
કુલ	176	10,747.99	7,477.97

કોઠો 2.33: 31 માર્ચ 2022ના રોજ અપૂર્ણ યોજનાઓની વિભાગ-વાર રૂપરેખા

વિભાગ	અપૂર્ણ યોજનાઓની સંખ્યા	અંદાજિત ખર્ચ	ખર્ચ
	(સંખ્યા)	(₹ કરોડમાં)	
માર્ગ અને મકાન	159	6,821.42	3,852.32
નર્મદા, જળ સંસાધન, પાણી પુરવઠો અને કલ્પસર	17	3,926.57	3,625.65
કુલ	176	10,747.99	7,477.97

સ્રોત: વર્ષ 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબોનું પરિશિષ્ટ IX.

ઉપરના કોઠા પરથી જોઈ શકાય છે કે પ્રારંભિક અંદાજપત્રીય ખર્ચના સંદર્ભમાં, 31 માર્ચ 2022ના રોજ, માર્ગ અને મકાન વિભાગે 159 અપૂર્ણ યોજનાઓ પર 56.47 ટકા ખર્ચ કર્યો હતો. જ્યારે નર્મદા, જળ સંપત્તિ, પાણી પુરવઠો અને કલ્પસર વિભાગે 17 અપૂર્ણ યોજનાઓ પર 92.34 ટકા વાપર્યા હતાં.

આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ વિભાગ, મહિલા અને બાળ વિકાસ વિભાગ તેમના મૂડી કામો યોજના અમલીકરણ એકમો (Project Implementation Units) મારફત કરાવે છે જ્યારે ગૃહ વિભાગ તેમના મૂડી કામો પોલીસ આવાસન નિગમ લિમિટેડ મારફત કરાવે છે. એ જ રીતે, નર્મદા, જળ સંપત્તિ, પાણી પુરવઠો અને કલ્પસર વિભાગને લગતા સિંચાઈના કામો પૈકી કેટલાક સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે. આટલા પ્રમાણમાં મૂડી કામોનું નિરૂપણ નાણાકીય હિસાબોમાં પ્રતિબિંબિત થતું નથી.

ઊર્જા ઉત્પાદન કંપનીઓ તરફ ઊર્જા વિતરણ કંપનીઓના (DISCOMs) દેવા

ગુજરાતની ઊર્જા વિતરણ કંપનીઓ ઊર્જા ઉત્પાદન અને પ્રવાહન કંપનીઓને દેવાની નિયમિત ચૂકવણીની ખાતરી કરે છે. ત્વરિત ચૂકવણીનું મહત્તમ વળતર મેળવવા માટે તેની ચૂકવણી પ્રથમ ચૂકવણીની તારીખે કરવામાં આવે છે. આથી, તેમને ચૂકવવા પાત્ર કોઈ બાકી દેવા નથી.

2.4.3.3 જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી યોજનાઓ હેઠળ રાજ્યના સંસાધનોની ઉપલબ્ધતા

જાહેર ખાનગી ભાગીદારીએ (PPP) સરકાર અથવા વૈધાનિક સંસ્થા અને ખાનગી ક્ષેત્રની સંસ્થા વચ્ચે એક વ્યવસ્થા છે જે માળખાકીય વિકાસ માટેની લોકોની વધતી માંગણીઓને પહોંચી વળવા માટે સાથે કામ કરવા માટે માળખું પૂરું પાડી તેમને સક્ષમ બનાવે છે

31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ, માળખાકીય ક્ષેત્રમાં જાહેર ખાનગી ભાગીદારી યોજનાઓની સ્થિતિ કોઠા 2.34માં દર્શાવ્યા મુજબ હતી. ગુજરાત માળખાકીય વિકાસ બોર્ડ પાસેથી 31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ માહિતી વારંવાર મંગાવવામાં આવી હતી છતાં તે હજી આવવાની બાકી છે (ડિસેમ્બર 2022).

કોઠો 2.34: માળખાકીય ક્ષેત્રમાં જાહેર ખાનગી ભાગીદારી યોજનાઓની સ્થિતિ

(₹ કરોડમાં)

ક્રમાંક	ક્ષેત્ર	પૂર્ણ થયેલી/ કાર્યરત યોજનાઓ		અમલીકરણ હેઠળની યોજનાઓ		ભવિષ્ય માટે આયોજન	
		સંખ્યા	કુલ મૂડીરોકાણ	સંખ્યા	કરવામાં આવેલો ખર્ચ	સંખ્યા	અંદાજિત ખર્ચ
1.	બંદરો	73	82,944.63	23	29,888.75	8	4,585.56
2.	ઊર્જા	2	36.50	1	43.30	0	0.00
3.	માર્ગો	10	3,249.93	3	1,911.15	0	0.00
4.	માર્ગ પરિવહન	9	720.63	9	818.65	0	0.00
5.	રેલ્વે	1	520.00	1	2,538.01	0	0.00
6.	શહેરી માળખું	66	1,851.25	73	4,767.31	16	768.98

ક્રમાંક	ક્ષેત્ર	પૂર્ણ થયેલી/ કાર્યરત યોજનાઓ		અમલીકરણ હેઠળની યોજનાઓ		ભવિષ્ય માટે આયોજન	
		સંખ્યા	કુલ મૂડીરોકાણ	સંખ્યા	કરવામાં આવેલો ખર્ચ	સંખ્યા	અંદાજિત ખર્ચ
7.	પાણી	0	0.00	7	2,361.27	0	0.00
8.	શિક્ષણ	167	377.50	1	8,206.65	0	0.00
9.	આરોગ્ય	1	22.64	0	0.00	0	0.00
10.	આઈ.ટી., ITES અને બાયોટેક	0	0.00	1	89.55	0	0.00
11.	કૃષિ	1	31.15	0	0.00	1	7.00
	કુલ	330	89,754.23	119	50,624.64	25	5,361.54

સ્રોત: ગુજરાત માળખાકીય વિકાસ બોર્ડ દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી

કોઠો 2.34 દર્શાવે છે 31 માર્ચ 2021ની સ્થિતિએ, ગુજરાતમાં માળખાકીય ક્ષેત્રમાં ₹ 1,40,379 કરોડના મૂલ્યની 449 જાહેર ખાનગી ભાગીદારી યોજનાઓ પૈકી, ₹ 89,754 કરોડના મૂલ્યની 330 યોજનાઓ માર્ચ 2021 સુધીમાં પૂર્ણ/શરૂ થઈ ગઈ હતી. મુખ્ય રોકાણો બંદરોના ક્ષેત્રમાં હતાં જેમાં ₹ 82,945 કરોડના મૂલ્યની 73 યોજનાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી અને ₹ 29,889 કરોડના મૂલ્યની 23 યોજનાઓ અમલીકરણ હેઠળ હતી. શહેરી માળખા હેઠળ, ₹ 1,851 કરોડના મૂલ્યની 66 યોજનાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી અને ₹ 4,767 કરોડના રોકાણવાળી 73 યોજનાઓ પ્રગતિમાં હતી. વધુમાં, શિક્ષણ ક્ષેત્ર હેઠળ, ₹ 378 કરોડના મૂલ્યની 167 યોજનાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી અને ₹ 8,207 કરોડના રોકાણવાળી એક યોજના પ્રગતિમાં હતી.

2.4.4 ખર્ચની પ્રાથમિકતાઓ

રાજ્યમાં વધુ સારા સામાજિક અને ભૌતિક માળખાની ઉપલબ્ધતા સામાન્ય રીતે તેના ખર્ચની ગુણવત્તા પ્રતિબિંબિત કરે છે. રાજ્ય સરકાર માટે એ મહત્વનું છે કે માળખાકીય ખર્ચ – જે સામાજિક અને આર્થિક સેવાઓ પરનો ખર્ચ છે તેના પર ધ્યાન વધુ કેન્દ્રિત કરીને વિકાસકીય ખર્ચને યોગ્ય રીતે તર્કસંગત બનાવવો. માળખાકીય ખર્ચ માટે ફાળવણીમાં સુધારો કરવા ઉપરાંત, ખર્ચના ઉપયોગની કાર્યક્ષમતા પણ મૂડી ખર્ચ અને કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર અને શિક્ષણ અને આરોગ્ય પર કરવામાં આવતા મહેસૂલી ખર્ચના પ્રમાણ દ્વારા પ્રતિબિંબિત થાય છે. કુલ ખર્ચની સામે આ ઘટકોનો ગુણોત્તર જેમ ઉંચો તેમ ખર્ચની ગુણવત્તા વધુ સારી ગણાય છે.

કોઠો 2.35 2017-18ને પાયાનું વર્ષ ગણીને 2021-22 દરમિયાન વિકાસકીય ખર્ચ, સામાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્રો પરનો ખર્ચ અને મૂડી ખર્ચની બાબતમાં રાજ્ય સરકારની નાણાકીય પ્રાથમિકતાઓની ઉત્તર-પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યો સાથે સરખામણી કરે છે.

કોઠો 2.35: 2017-18 અને 2021-22 માં રાજ્યની ખર્ચની પ્રાથમિકતા

રાજ્યની પ્રાથમિકતા	રાજકોષીય	AE/ GSDP	SSE/ AE	ESE/ AE	DE/ AE	CE/ AE	શિક્ષણ /AE	આરોગ્ય/ AE
2017-18માં આની ટકાવારી								
ઉત્તર-પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યો		16.13	36.65	31.17	67.82	15.56	15.17	5.09
ગુજરાત		10.91	38.70	31.78	70.48	18.58	15.02	5.87
2021-22માં આની ટકાવારી								
ઉત્તર-પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યો		15.84	38.31	28.44	66.74	14.41	14.66	6.20
ગુજરાત		9.76	40.89	28.84	69.73	15.42	14.61	7.51
AE: એકંદર ખર્ચ (તે કુલ ખર્ચ છે); DE: વિકાસકીય ખર્ચ; SSE: સામાજિક ક્ષેત્રનો ખર્ચ; ESE: આર્થિક ક્ષેત્રનો ખર્ચ; CE: મૂડી ખર્ચ.								

સ્રોત: આર્થિક સલાહકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી, સંબંધિત વર્ષો માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

કોઠો 2.35 નીચેની બાબતો વ્યક્ત કરે છે:

- ગુજરાતમાં 2017-18માં 10.91 ટકા અને 2021-22માં 9.76 ટકા જેટલી રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનની સામે કુલ ખર્ચની ટકાવારી ઉત્તર પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યો કરતાં નીચી હતી જે રાજ્યના અર્થતંત્રમાં ખાનગી ક્ષેત્રની અધિક ભાગીદારી દર્શાવે છે.
- વિકાસકીય ખર્ચમાં આર્થિક સેવાઓનો ખર્ચ અને સામાજિક સેવાઓનો ખર્ચ સામેલ હોય છે. ગુજરાતમાં કુલ ખર્ચની ટકાવારી રૂપે વિકાસકીય ખર્ચ ઉત્તર પૂર્વ અને હિમાલય સિવાયના રાજ્યો કરતાં, 2017-18 અને 2021-22 દરમિયાન બન્નેમાં, ઉંચો હતો.
- ગુજરાતમાં કુલ ખર્ચની ટકાવારીની રીતે સામાજિક સેવાઓ, આર્થિક સેવાઓ અને મૂડી ખર્ચ, અને આરોગ્ય પરનો ખર્ચ ઉત્તર પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો કરતાં 2017-18 અને 2021-22 બન્ને દરમિયાન ઉંચો હતો.
- 2017-18 અને 2021-22 દરમિયાન, કુલ ખર્ચની સામે શિક્ષણ પરના ખર્ચનો ગુણોત્તર ગુજરાતમાં ઉત્તર પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યો કરતાં નજીવા પ્રમાણમાં નીચો હતો.

2.4.5 હેતુ સદર મુજબ ખર્ચ

નાણાકીય હિસાબો માત્ર ગૌણ સદરના સ્તર સુધીના વ્યવહારો દર્શાવે છે. આથી, અંદાજપત્રીય ફાળવણીઓ અને હેતુ સદરના સ્તર સુધી કરવામાં આવેલા ખર્ચના પ્રમાણનું વિગતવાર ચિત્રણ કોઠા 2.36માં આપ્યું છે.

કોઠો 2.36: અંદાજપત્રીય અધિકૃતતા સામે હેતુ સદર મુજબ ખર્ચ

(₹ કરોડમાં)

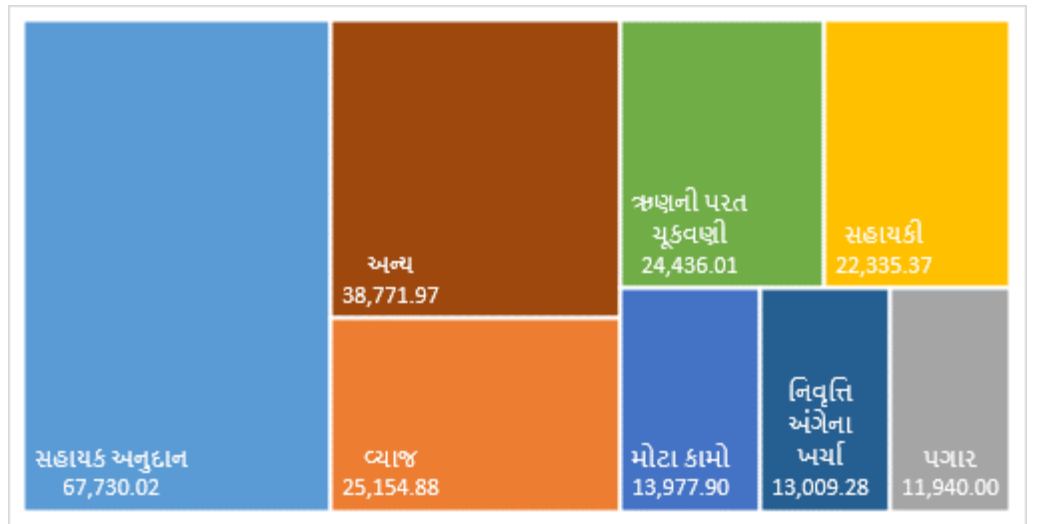
સદર	અંદાજપત્ર	ખર્ચ	ઉપયોગની ટકાવારી
સહાયક અનુદાન	66,230.75	67,730.02	102.26
વ્યાજ	26,000.57	25,154.88	96.75
પગાર	24,639.13	11,940.00	48.46
ઋણની પરત ચૂકવણી	24,463.35	24,436.01	99.89
સહાયકી	22,071.30	22,335.37	101.20
મોટા કામો	18,716.58	13,977.90	74.68
નિવૃત્તિ અંગેના ખર્ચો	13,264.45	13,009.28	98.08
અન્ય મૂડી ખર્ચ	7,635.23	7,829.32	102.54
મૂડીરોકાણ	7,310.84	6,726.80	92.01
મૂડીગત અસ્ક્યામતોના સર્જન માટે સ્થાનિક સંસ્થાઓને અનુદાન	5,422.46	2,077.87	38.32
અન્ય ખર્ચ	5,184.88	4,826.33	93.08
નાના કામો	2,747.59	2,687.26	97.80
કચેરી ખર્ચ	2,345.24	672.09	28.66
શિષ્યવૃત્તિઓ/સ્ટાઇપેન્ડ	2,231.12	2,996.84	134.32
આંતર-હિસાબી તબદીલીઓ	2,145.00	2,355.29	109.80
પુરવઠો અને માલસામાન	1,629.80	1,246.35	76.47
લોન અને પેશગીઓ	1,423.29	1,071.15	75.26
અન્ય કરારગત સેવાઓ	979.17	944.55	96.46
મશીનરી અને સાધનસામગ્રી	973.69	673.58	69.18
ઓવરટાઇમ ભથ્થા	518.09	464.24	89.61
વેતન	444.26	421.74	94.93
રેશનનો ખર્ચ (આહાર ખર્ચ)	394.42	137.84	34.95
પંચાયતોને ફાળો	363.68	2,489.24	684.46
મોટર વાહનો	329.43	235.33	71.44
વ્યાવસાયિક સેવાઓ	233.73	200.80	85.91
જાહેરાતો અને પ્રચાર	210.07	149.25	71.05
ઘરેલું પ્રવાસ ખર્ચ	174.13	137.09	78.73

સદર	અંદાજપત્ર	ખર્ચ	ઉપયોગની ટકાવારી
પેટ્રોલ,ઓઇલ અને ઉંજણ	131.16	142.64	108.75
ભાડા, દર અને કરવેરા	124.92	103.50	82.85
વસ્ત્રો અને તંબુ	38.63	43.35	112.22
તદર્થ નાણાકીય સહાય	35.79	72.69	203.10
અન્ય વહીવટી ખર્ચ	30.01	13.08	43.59
પ્રકાશન	26.94	10.61	39.38
શસ્ત્રો અને દારૂગોળો	26.41	17.19	65.09
ગુપ્ત સેવાનો ખર્ચ	7.11	10.25	144.16
ધસારો	2.80	2.80	100.00
પુરસ્કાર	2.42	1.00	41.32
વિદેશ પ્રવાસનો ખર્ચ	0.44	0.06	13.64
અન્ય	880.34	11.84	1.34
કુલ	2,39,389.22	2,17,355.43	90.80

સ્રોત: પ્રધાન મહાલેખાકારની (હિસાબ અને હક) કચેરી દ્વારા પુરી પાડવામાં આવેલી માહિતી

એ જોઇ શકાય છે કે ₹ 2,39,389.22 કરોડની કુલ અંદાજપત્રીય ફાળવણીમાંથી, 2021-22 દરમિયાન જુદા જુદા હેતુ સદરો પરનો ખર્ચ ₹ 2,17,355.43 કરોડ (90.80 ટકા) થયો હતો. ઉપર જણાવેલા 39 હેતુ સદરો પૈકી, 11 સદરો હેઠળ અંદાજપત્રીય ફાળવણીના 100 ટકા અથવા અધિક ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. 17 હેતુ સદરો હેઠળ, કરવામાં આવેલો ખર્ચ અંદાજપત્રીય ફાળવણીના 70 ટકા અને 100 ટકા વચ્ચે હતો, જ્યારે બાકીના 11 હેતુ સદરોમાં કરવામાં આવેલો ખર્ચ અંદાજપત્રીય ફાળવણીના 70 ટકા કરતાં ઓછો હતો. ટોચના સાત હેતુ સદરોનો વૃક્ષરૂપી નક્શો (ટ્રી-મેપ) આલેખ 2.12માં દર્શાવ્યો છે.

આલેખ 2.12: હેતુ સદર મુજબ ખર્ચ

2.5 આકસ્મિક નિધિ

આકસ્મિક નિધિ એક અગ્રદાયના રૂપમાં હોય છે જેની રચના કાયદા દ્વારા રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા કરવામાં આવે છે, અને અણધાર્યા ખર્ચને પહોંચી વળવા, રાજ્યની વિધાનસભા દ્વારા આવા ખર્ચને અધિકૃતી મળે ત્યાં સુધી પેશગીઓ આપી શકાય એ માટે રાજ્યપાલના હવાલે મુકવામાં આવે છે. નિધિની ભરપાઇ રાજ્યના સંચિત નિધિના સંબંધિત કાર્યલક્ષી મુખ્ય સદર ખાતે ઉધારીને કરવામાં આવે છે. ગુજરાત સરકારના આકસ્મિક નિધિમાં ₹ 200 કરોડનો કોષ છે. 2021-22 દરમિયાન ₹ 62.16 કરોડની રકમ આકસ્મિક નિધિમાંથી ઉપાડવામાં આવી હતી અને અણધાર્યા ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે ખર્ચવામાં આવી હતી. પૂરેપૂરી રકમ નાણાકીય વર્ષ પૂર્ણ થયા પહેલાં ભરપાઇ કરવામાં આવી હતી.

2.6 જાહેર હિસાબ

કેટલાક વ્યવહારો જેમ કે નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ, અનામત ભંડોળ, થાપણો, ઉપલક, ભરણાં, વગેરેની બાબતમાં આવક અને ચૂકવણીઓ જે સંચિત નિધિનો ભાગ બનતા નથી તેને બધારણની કલમ 266 (2) હેઠળ સ્થાપવામાં આવેલ જાહેર હિસાબમાં રાખવામાં આવે છે અને રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા મતપાત્ર હોતા નથી. સરકાર આ બાબતમાં બેંકર તરીકેની ભૂમિકા ભજવે છે. વર્ષ દરમિયાન ચૂકવણીઓ બાદ રહેલી સિલક એ સરકાર પાસે જુદા જુદા હેતુઓ માટે ઉપલબ્ધ ભંડોળ હોય છે.

2.6.1 જાહેર હિસાબમાં ચોખ્ખી સિલકો

માર્ચ 2022ના અંતે રાજ્યના જાહેર હિસાબમાં રહેલી ઘટક મુજબ ચોખ્ખી સિલકો નીચે મુજબ હતી:

કોઠો 2.37: વર્ષની 31 માર્ચના રોજ જાહેર હિસાબમાં ઘટક મુજબ ચોખ્ખી સિલકો

(₹ કરોડમાં)

ક્ષેત્ર	પેટા-ક્ષેત્ર	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
I. નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ વગેરે	નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ વગેરે.	10,400.17	10,608.63	10,601.21	10,445.80	10,179.76
J. અનામત ભંડોળ	(a) વ્યાજપાત્ર અનામત ભંડોળ	2,355.14	1,504.58	1,818.03	1,073.02	1,527.94
	(b) વ્યાજ વગરનું અનામત ભંડોળ	12,576.73	13,998.70	15,014.72	6,911.30	9,216.94
K. થાપણો અને પેશગીઓ	(a) વ્યાજપાત્ર થાપણો	12,954.29	13,677.83	14,073.56	14,476.68	14,476.34
	(b) વ્યાજ વગરની થાપણો	17,175.71	18,454.00	20,525.16	22,478.03	22,415.43

ક્ષેત્ર	પેટા-ક્ષેત્ર	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
	(c) પેશગીઓ	(-)0.79	(-)0.73	(-)0.71	(-)0.70	(-)0.70
L. ઉપલક અને પ્રકીર્ણ	(a) ઉપલક	(-)447.98	(-)516.66	(-)303.87	(-)321.72	(-)296.69
	(b) અન્ય હિસાબો ¹⁸	972.81	314.30	(-)1,561.23	(-)2,704.49	(-)267.37
	(c) વિદેશી સરકારો સાથેના હિસાબો	(-)0.59	(-)0.59	(-)0.59	(-)0.59	(-)0.59
	(d) પ્રકીર્ણ	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
M. ભરણાં	(a) મની ઓર્ડર અને અન્ય ભરણાં	969.48	637.47	738.56	868.58	963.11
	(b) આંતર-સરકારી સમાયોજન હિસાબ	(-)1.26	(-)1.26	(-)1.64	(-)1.94	(-)1.99
કુલ		56,953.71	58,676.27	60,903.20	53,223.97	58,212.18

સ્રોત:સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

નોંધ: +ve ઉધાર સિલક સૂચવે છે અને -ve જમા સિલક સૂચવે છે.

રાજ્યના જાહેર હિસાબમાં ચોખ્ખી સિલકો 2017-18માં ₹ 56,953.71 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 58,212.18 કરોડ થઈ હતી. પાછલા વર્ષની તુલનાએ 2021-22 દરમિયાન જાહેર હિસાબમાં ચોખ્ખી સિલકો 9.37 ટકા જેટલી વધી હતી.

2.6.2 અનામત ભંડોળો

અનામત ભંડોળોની રચના રાજ્ય સરકારના જાહેર હિસાબો હેઠળ ચોક્કસ અને વ્યાખ્યાયિત હેતુઓ માટે કરવામાં આવે છે. આ ભંડોળો જાણે અથવા રાજ્યના સંચિત નિધિમાંથી અનુદાનથી નિભાવવામાં આવે છે.

2021-22 દરમિયાન ચોક્કસ હેતુ માટે અંકિત કરેલા 17 અનામત ભંડોળો હતાં જે પૈકી વ્યાજુકા ચાર અનામત ભંડોળોમાં ₹ 1,527.94 કરોડની સિલક હતી અને 13 ભંડોળો વ્યાજ વગરના હતાં જેમાં ₹ 9,216.94 કરોડની સિલક હતી. 31 માર્ચ 2022ના રોજ આ ભંડોળોમાં કુલ એકત્રિત સિલક ₹ 10,744.88 કરોડ હતી જે પૈકી ₹ 7,576.15 કરોડનું રોકાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

17 અનામત ભંડોળો પૈકી, ₹ 2.11 કરોડની સિલક ધરાવતા પાંચ અનામત ભંડોળો નિષ્ક્રિય હતાં, જેમાંથી ચાર અનામત ભંડોળ (₹ 2.10 કરોડ) 1999-2000થી નિષ્ક્રિય હતાં જ્યારે એક અનામત ભંડોળ (₹ 0.01 કરોડ) 2014-15થી નિષ્ક્રિય હતું.

¹⁸ L હેઠળ અન્ય હિસાબો - ઉપલક અને પ્રકીર્ણમાં રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબ, કાયમી રોકડ અગ્રદાય અને વિભાગીય સિલકો સામેલ થતા નથી.

2.6.2.1 સંચિત ડૂબત નિધિ

રાજ્ય સરકારે બાકી જવાબદારીઓની ઋણમુક્તિ માટે 2003-04માં સંચિત ડૂબત નિધિની રચના કરી હતી. આ ભંડોળના વહીવટ માટે જવાબદાર છે, તે ભારતીય રિઝર્વ બેંકે સંચિત ડૂબત નિધિનો વ્યાપ વધારી નાણાકીય વર્ષ 2007-08થી સરકારની જવાબદારીઓનો (આંતરિક ઋણ+જાહેર હિસાબની જવાબદારીઓ) સમાવેશ કરવા માટે માર્ગદર્શિકા જારી કરી હતી. વધુમાં, રાજ્ય સરકાર દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી સંચિત ડૂબત નિધિ માટેની નવીનતમ માર્ગદર્શિકા (2017-18) મુજબ, વર્ષ 2018-19 અને ત્યારબાદ ભંડોળનો લઘુત્તમ કોષ રાજ્યની બાકી જવાબદારીઓના પાંચ ટકા હોવો જોઈએ અને ત્યારબાદ રોલીંગના આધારે જાળવી રાખવો.

2021-22 દરમિયાન સંચિત ડૂબત નિધિમાં રાજ્ય સરકારે ₹ 2,024.18 કરોડ જેટલો ફાળો આપ્યો હતો. 2021-22 દરમિયાન સંચિત ડૂબત નિધિમાં ફાળો ₹ 10,531.38 કરોડ જેટલો ઓછો હતો કારણ કે ₹ 17,894.60 કરોડના લઘુત્તમ કોષની સામે ભંડોળમાં બંધ સિલક ₹ 7,363.22 કરોડ હતી. રાજ્ય સરકારે 2021-22 દરમિયાન ભંડોળમાં ₹ 443.07 કરોડનું ઉપાર્જિત વ્યાજ જમા કર્યું હતું.

31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ, ₹ 7,363.22 કરોડના કુલ નિધિમાંથી ₹ 7,033.30 કરોડનું ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં રોકાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

2.6.2.2 રાજ્યના આપદા પ્રતિભાવ માટેનું ભંડોળ

13માં નાણા પંચની ભલામણો મુજબ, રાજ્ય સરકાર 2011-12થી રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળનું (SDRF) સંચાલન કરી રહી છે. તે એક વ્યાજવાળો અનામત ભંડોળ છે. ભારત સરકારની માર્ગદર્શિકાની (સપ્ટેમ્બર 2010) શરતો મુજબ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોએ 75:25ના પ્રમાણમાં ભંડોળમાં ફાળો આપવાનો હતો. 15મા નાણા પંચે વર્ષ 2020-21થી આગળ આપદાના જોખમના વ્યવસ્થાપન માટે રાજ્યોને કરવામાં આવતી કેન્દ્રીય ફાળવણીનું બે અલગ ભંડોળોમાં વિભાજન કરવાની ભલામણ કરી હતી. 75 ટકાની કેન્દ્રીય ફાળવણી પૈકી, રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળનો (SDRF) હિસ્સો 80 ટકા રહેશે અને રાજ્ય આપદા શમન ભંડોળનો (SDMF) હિસ્સો 20 ટકા રહેશે. બન્ને ભંડોળો માટે અલગ ખાતાનું સંચાલન કરવાનું હતું.

01 એપ્રિલ 2021ની સ્થિતિએ, રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ પાસે ₹ 241.78 કરોડની નકારાત્મક ખુલતી સિલક હતી. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે ₹ 1,412.00 કરોડ (₹ 1,059.20 કરોડ કેન્દ્રનો હિસ્સો અને ₹ 352.80 કરોડ રાજ્યનો હિસ્સો) ભંડોળમાં તબદીલ કર્યા હતાં. રાજ્યને રાષ્ટ્રીય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ (NDRF) માટે કેન્દ્ર સરકાર તરફથી ₹ 1,000.00 કરોડ મળ્યા હતા. ₹ 2,170.22 કરોડની ભંડોળની કુલ ઉપલબ્ધ સિલક પૈકી ₹ 1,788.27 કરોડ વર્ષ દરમિયાન કુદરતી આફતો¹⁹ પર ખર્ચવામાં આવ્યાં હતાં અને માર્ચ 2022ના અંતે ભંડોળમાં ₹ 381.95 કરોડની સિલક રહી હતી. વધુમાં, રાજ્ય સરકારે કુદરતી આફતોના¹⁹ હિસાબે રાહત હેઠળ રાજ્યના અંદાજપત્રમાંથી ₹ 431.09 કરોડનો ખર્ચ કર્યો હતો.

¹⁹ મુખ્ય સદર 2245-05-901 (કુદરતી આફતના હિસાબે રાહત-SDRF)

વર્ષ દરમિયાન રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ માંથી કરવામાં આવેલા ખર્ચની વિગતો કોઠા 2.38માં આપી છે.

કોઠો 2.38: રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ માંથી કરવામાં આવેલા ખર્ચની વિગતો

(₹ કરોડમાં)

હિસાબનું મુખ્ય સદર	હિસાબનું ગૌણ સદર	2021-22 દરમિયાન ખર્ચ
2245- કુદરતી આફતો માટેની રાહત 01 દુષ્કાળ	104- ઘાસચારાનો પુરવઠો	3.88
પેટા-સરવાળો 01		3.88
2245- - કુદરતી આફતોના માટેની રાહત 02- પુર, વાવાઝોડા, વગેરે.	101-મફત રાહત	95.15
	105- પશુરોગ સંબંધી કાળજી	11.03
	111- શોકગ્રસ્ત કુટુંબોને રહેમરાહે ચૂકવણી	585.26
	112- લોકોનું સ્થળાંતર	1.95
	113- ઘરોના સમારકામ/પુનઃનિર્માણ માટે સહાય	413.28
	118- માછીમારી માટેના ક્ષતિગ્રસ્ત વહાણોના સમારકામ/પુનઃનિર્માણ માટે સહાય	0.77
	282- જાહેર આરોગ્ય	14.97
	800- અન્ય ખર્ચ	1,067.28
	911- કપાત-અધિક ચૂકવણીઓની વસૂલાત	(-)0.90
પેટા-સરવાળો 02		2,188.79
2245- - કુદરતી આફતોના માટેની રાહત 80- સામાન્ય	001-નિર્દેશન અને વહીવટ	1.91
	102- કુદરતી આફતોનું વ્યવસ્થાપન, હોનારત-સંભવ વિસ્તારોમાં આકસ્મિક યોજના	4.85
	800-અન્ય ખર્ચ	19.94
	911- કપાત-અધિક ચૂકવણીઓની વસૂલાત	(-)0.01
પેટા સરવાળો 80		26.69
કુલ (મુખ્ય સદર 2245 હેઠળ પેટા મુખ્ય સદર 01, 02 અને 80)		2,843.09
2245- કુદરતી આફતોના માટેની રાહત 05-રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ	101- અનામત ભંડોળો/થાપણ હિસાબોમાં તબદીલી-રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ	2,412.00
	901- કપાત - - રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળમાંથી રકમ મેળવવામાં આવી	(-)1,788.27
પેટા-સરવાળો 05		623.73
એકંદર કુલ- 2245		2,843.09
રાજ્ય કારોબારી સમિતિ (SEC) દ્વારા મંજૂર થયેલા રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળની બાબતો અને ધોરણોના પાલન સાથે કરવામાં આવેલો ખર્ચ (માત્ર 2245-01 અને 2245-02 હેઠળ નોંધાયેલી રકમ રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ હેઠળ ખર્ચ તરીકે માન્ય છે.)		2,192.67

સ્રોત: વર્ષ 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

ભારત સરકારની માર્ગદર્શિકા મુજબ, ભંડોળમાં રહેલી સિલકનું રોકાણ²⁰ કરવું જરૂરી હતું જે કરવામાં આવ્યું ન હતું અને આમ, રાજ્ય સરકારે ભંડોળ પર કોઈ વ્યાજ કમાયું ન હતું અને જમા પણ કર્યું ન હતું. એવું પણ જોવામાં આવ્યું હતું કે 15મા નાણા પંચ દ્વારા નિયત કરવામાં આવેલા રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળ (SDRF) અને રાજ્ય આપદા શમન ભંડોળ (SDMF) માટે અલગ હિસાબી સદરો પણ 2021-22 દરમિયાન ખોલવામાં આવ્યા ન હતા.

રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળની (SDRF) સિલકોની ઓછી આંકણી

રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળની (SDRF) રચના આપત્તિ વ્યવસ્થાપન અધિનિયમ, 2005ની કલમ 48(1) હેઠળ કરવામાં આવી હતી. રાજ્ય આપત્તિ પ્રતિભાવ ભંડોળના પ્રબંધન માટે ગૃહ બાબતોના મંત્રાલય દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકા નિયત કરે છે કે રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળનો ઉપયોગ, હોનારતોનો ભોગ બનેલાઓને તત્કાળ રાહત પુરી પાડવા માટેના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે કરવામાં આવશે.

રાહત નિયામક અને હોદ્દાની રૂએ સચિવ, મહેસૂલ વિભાગ, ગુજરાત સરકારની કચેરીના 2016-17થી 2019-20ના સમયગાળાના રેકર્ડની પ્રતિક ચકાસણી દરમિયાન, ઓડિટના ધ્યાન પર આવ્યું હતું કે હિસાબ નિયામક (B&R), એર (Air) મુખ્યાલય, નવી દિલ્લીએ ગુજરાતમાં પુર રાહતની કામગીરી માટેના બાકી એરલીફ્ટના ખર્ચ તરીકે ₹ 5.88 નું માંગણું ઉભું કર્યું હતું. તદ્દનુસાર, રાહત નિયામકે આકસ્મિક બિલ (ખર્ચનું સદર 2245-02-112-01-00, જેની ચૂકવણી વર્ષ 2017-18 માટેના રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળના અનુદાનમાંથી કરવાની હતી) ઉભું કર્યું હતું (માર્ચ 2018) અને પગાર અને હિસાબ અધિકારી, ગાંધીનગરે તેના માટે ચેક જારી કર્યો હતો (માર્ચ 2018). આમ છતાં, પ્રસ્તુત ચેક પહેલા વખતે અસ્પષ્ટ આદેશના²¹ કારણે વટાવી શકાયો ન હતો અને બીજી વખતે નિયત સમયમર્યાદામાં જમા કરવામાં આવ્યો ન હતો. વટાવવામાં ન આવેલો ચેક પગાર અને હિસાબ અધિકારી, ગાંધીનગરને પરત કરવામાં આવ્યો હતો (જૂલાઈ 2018), જેમણે ₹ 5.88 કરોડની રકમ ભંડોળના સદર 8121-00-122-SDRF ખાતે જમા કરવાના બદલે 2018-19માં સરકારના મહેસૂલી સદર 0250-00-800-02 (અન્ય સામાજિક સેવાઓ)માં પાછી જમા કરી હતી. ત્યારબાદ, રાહત નિયામકે એક આકસ્મિક બિલ (ખર્ચનું સદર 2245-02-112-01, વર્ષ 2018-19 માટેના રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળના અનુદાનમાંથી ચૂકવણી કરવાની) ફરી રજૂ કર્યું હતું અને સંરક્ષણ હિસાબના નિયંત્રક, વાયુ દળ, નવી દિલ્લીની તરફેણમાં ₹ 5.88 કરોડનો ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ જારી કરવામાં આવ્યો હતો (અપ્રિલ 2019).

આમ, 2018-19માં, એ જ ખર્ચ રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળના અનુદાનમાંથી ફરીથી કરવામાં આવ્યો હતો. આના પરિણામે, રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળની સિલક 2018-19ના વર્ષથી દર વર્ષે નાણાકીય હિસાબોમાં ₹ 5.88 કરોડ ઓછી દર્શાવાઈ હતી. વધુમાં, 2017-18ના વર્ષ

²⁰ રાજ્ય આપદા પ્રતિભાવ ભંડોળમાં થયેલી સંવૃદ્ધિનું ભારતીય રિઝર્વ બેંક મારફતે કેન્દ્ર સરકારની તારીખી સિક્યુરીટીઓ, હરાજી થયેલા તિજોરી બિલો, અને વ્યાજ આપતી થાપણો અને અનુસૂચિત વાણિજ્યિક બેંકોની થાપણોના પ્રમાણપત્રોમાં રોકાણ કરવાનું હોય છે.

²¹ બે સહી કરનાર અધિકારીઓ દ્વારા સાધનમાં સહી કરવામાં આવી નથી અને ચેક પર સહી કરનાર અધિકારીની સહી મળતી નથી.

દરમિયાન, રાજ્ય સરકાર દ્વારા ભારત સરકારને રજૂ કરવામાં આવેલા ખર્ચના પત્રકમાં ₹ 5.88 કરોડ વધુ દર્શાવાયા હતાં.

આ બાબત ઓક્ટોબર 2022માં સરકારને જણાવવામાં આવી હતી. તેમનો જવાબ આવવાનો બાકી છે (ડિસેમ્બર 2022).

2.6.2.3 બાંધકામ વિમોચન ભંડોળ

બારમાં નાણા પંચે સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંધકામોમાંથી ઉભી થતી આકસ્મિક જવાબદારીઓને પહોંચી વળવા માટે બાંધકામ વિમોચન ભંડોળની રચના કરવાની ભલામણ કરી હતી. ગુજરાત સરકારે જુદી જુદી સંસ્થાઓ જેવી કે રાજ્યના જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો, રાજ્યની સહકારી સોસાયટીઓ, વગેરે દ્વારા લેવામાં આવેલી લોન પર તેના દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંધકામો માટે બાંધકામ વિમોચન ભંડોળની રચના કરી છે. ભારતીય રિઝર્વ બેંક, જે ભંડોળનો વહીવટ કરે છે તેની માર્ગદર્શિકા મુજબ, ભંડોળનો કોષ બાકી બાંધકામોના પાંચ ટકાના ઇચ્છનીય સ્તર સુધી ક્રમશઃ વધારવાનો છે.

2021-22 દરમિયાન, ₹ 152.18 કરોડના લઘુત્તમ આવશ્યક કોષની²² સામે ભંડોળમાં બંધ સિલક ₹ 802.92 કરોડ હતી. રાજ્ય સરકારે 2021-22 દરમિયાન ₹ 37.30 કરોડનું ઉપાર્જીત વ્યાજ ભંડોળમાં જમા કર્યું હતું.

31 માર્ચ 2022ના રોજ, ₹ 802.92 કરોડના કુલ ભંડોળમાંથી, ₹ 539.20 કરોડનું ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં રોકાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

2.6.3 થાપણો અને પેશગીઓ

2.6.3.1 કેન્દ્રીય માર્ગ ભંડોળ સંબંધિત વ્યવહારોનો હિસાબ

નિર્ધારિત માર્ગ યોજનાઓ પર ખર્ચ કરવા માટે ભારત સરકાર રાજ્ય સરકારોને કેન્દ્રીય માર્ગ ભંડોળ (CRF) હેઠળ વાર્ષિક અનુદાન પૂરું પાડે છે. પ્રવર્તમાન હિસાબી પદ્ધતિ અનુસાર, અનુદાનને પહેલા મુખ્ય સદર “1601 સહાયક અનુદાન” હેઠળ મહેસૂલી આવક તરીકે નોંધવામાં આવે છે અને એટલી જ રકમ મહેસૂલી ખર્ચના મુખ્ય સદર “3054 માર્ગો અને પુલો” માં ઉધારીને જાહેર હિસાબ હેઠળના મુખ્ય સદર “8449-અન્ય થાપણો 103 કેન્દ્રીય માર્ગ ભંડોળમાંથી નાણાકીય સહાય” માં તબદીલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા સુનિશ્ચિત કરે છે કે અનુદાનની આવક હિસાબમાં મહેસૂલી પુરાંત અધિક દર્શાવવામાં (અથવા મહેસૂલી ખાધ ઓછી દર્શાવવી) પરિણમતી નથી. નિર્ધારિત માર્ગ યોજનાનો ખર્ચ શરૂઆતમાં સંબંધિત મહેસૂલી અથવા મૂડી મુખ્ય સદરે (મુખ્ય સદર 3054 અથવા 5054) નોંધવામાં આવેલા ખર્ચનું બાદમાં ભંડોળમાં (મુખ્ય સદર 8449-103) અનુરૂપ ઉધાર નોંધ કરીને મુખ્ય સદર 3054/5054 હેઠળ બાદ ઉધાર નોંધ દ્વારા ભંડોળની સિલકમાંથી સમાયોજન કરવામાં આવે છે.

²² ₹ 152.18 કરોડ = વર્ષ 2021-22ના અંતે બાકી બાંધકામોના (₹ 3,043.61 કરોડ) 5 ટકા.

2021-22 દરમિયાન, કેન્દ્રીય માર્ગ ભંડોળ હેઠળ ભારત સરકાર તરફથી રાજ્ય સરકારને મળેલ ₹ 725.29 કરોડ અનુદાનની નોંધ પ્રવર્તમાન હિસાબી પદ્ધતિને અનુસરીને રાજ્યના હિસાબમાં મુખ્ય સદર-1601 હેઠળ કરવામાં આવી હતી. વર્ષ દરમિયાન નિર્ધારિત માર્ગ કામો પર ₹ 725.29 કરોડનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી 31 માર્ચ 2022ના રોજ થાપણ સદરે ₹ 27.25 કરોડની (અગાઉના વર્ષોની સિલકો સહિત) સિલક રહી હતી.

2.6.3.2 લેબર સેસની શ્રમ કલ્યાણ બોર્ડમાં તબદીલી ન થવી

મકાન અને અન્ય બાંધકામ શ્રમયોગી કલ્યાણ સેસ અધિનિયમ, 1996ની કલમ 3 હેઠળ, બે ટકાથી વધુ નહીં એ દરે, પરંતુ કામે રાખનાર દ્વારા કરવામાં આવેલા બાંધકામના ખર્ચના એક ટકાથી ઓછા નહીં તે દરે, સરકાર વખતોવખત સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા નિયત કરે તે દર લાગુ કરીને સેસ વસૂલ કરવામાં આવશે. મકાન અને અન્ય બાંધકામ શ્રમયોગી કલ્યાણ સેસ નિયમો, 1998ના નિયમ 5(3) મુજબ, આ રીતે એકત્ર કરેલી સેસની રકમ મકાન અને અન્ય બાંધકામ શ્રમયોગી કલ્યાણ બોર્ડમાં (બોર્ડ) તે વસૂલ કર્યાના 30 દિવસની અંદર તબદીલ કરવાની હોય છે.

ઓડિટે અવલોકન કર્યું હતું કે મકાન અને અન્ય બાંધકામ શ્રમયોગી કલ્યાણ સેસ અધિનિયમ, 1996ની શરતો મુજબ રાજ્ય સરકારે 2021-22 દરમિયાન ₹ 572.55 કરોડ જેટલી રકમનો સેસ વસૂલ કર્યો હતો પરંતુ માત્ર ₹ 209.55 કરોડ બોર્ડમાં તબદીલ કરવામાં આવ્યા હતા અને ₹ 363.00 કરોડની સિલક રહી હતી જે મકાન અને અન્ય બાંધકામ શ્રમયોગી કલ્યાણ સેસ નિયમો, 1998ના ભંગ રૂપે બોર્ડમાં તબદીલ કરવામાં આવ્યા ન હતાં. ઉપરાંત, 2006-07થી 2020-21ના સમયગાળા દરમિયાન ₹ 4,039.42 કરોડ જેટલી રકમનો સેસ વસૂલ કર્યો હતો પરંતુ એ જ સમયગાળા દરમિયાન તબદીલ કરવામાં આવેલી રકમ ₹ 2,339.24 કરોડ હતી. જેથી ₹ 1,700.18 કરોડની સિલક રહી હતી જે 31 માર્ચ 2022 સુધી તબદીલ કરવામાં આવી ન હતી.

2.6.3.3 ઇંડની વ્યક્તિગત લેજર ખાતામાં તબદીલી ન થવી

ગુજરાત સરકારે 01 જુલાઈ 2000ના ઠરાવથી નિયત કર્યું હતું કે મોટર વાહન અધિનિયમની કલમ 200(1) હેઠળ ઇંડ મારફત રાજ્યના શહેરી વિસ્તારમાંથી વર્ષ દરમિયાન થયેલી આવકની નિયત ટકાવારી અંદાજપત્રીય સદર એટલે કે ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ સુરક્ષા નિધિમાં (GSMSN) જમા કરવામાં આવશે. ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ સુરક્ષા નિધિ હેઠળ ઉપલબ્ધ ભંડોળનો ઉપયોગ ટ્રાફિક પ્રબંધનના હેતુઓ માટે કરવાનો હતો.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ સુરક્ષા નિધિની સરળ કામગીરી માટે, માર્ચ 2004ની અસરથી મહાનિયામક અને પોલીસ મહાનિરીક્ષક, ગાંધીનગરના (DG અને IGP) નામે એક વ્યક્તિગત લેજર ખાતુ (PLA) ખોલવામાં આવ્યું હતું. મહાનિયામક અને પોલીસ મહાનિરીક્ષકે જુદા જુદા અમલકર્તા સત્તાવાળાઓ તરફથી ટ્રાફિક વ્યવસ્થાપન માટે વિવિધ દરખાસ્તો એકઠી કરવાની હતી અને ટ્રાફિક વ્યવસ્થાપન સમિતિની મંજૂરી લીધા બાદ વ્યક્તિગત લેજર ખાતામાંથી ખર્ચ કરવાનો હતો. જુલાઈ 2006માં,

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ સુરક્ષા નિધિના વધુ સારા વહીવટ માટે રાજ્ય સરકારે 100 ટકા દંડ વ્યક્તિગત લેજર ખાતામાં તબદીલ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું.

કોઠા 2.39માં આપેલી વિગતો મુજબ, 2012-13થી 2021-22ના વર્ષો માટેની અંદાજપત્રીય જોગવાઈઓ અને વિનિયોગ હિસાબોની ચકાસણીમાં, જો કે, ખરેખર વસૂલ કરેલો ટ્રાફિકનો દંડ અને વ્યક્તિગત લેજર ખાતામાં તેની તબદીલીઓ વચ્ચે 19 ટકાનો તફાવત જોવામાં આવ્યો હતો.

કોઠો 2.39: ટ્રાફિકના દંડની વ્યક્તિગત લેજર ખાતામાં તબદીલીમાં ઘટ

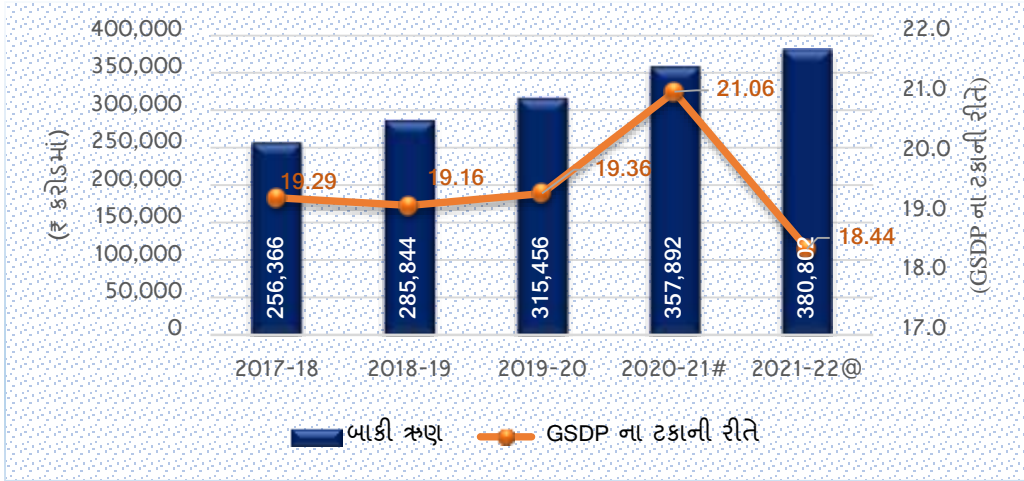
વર્ષ	ટ્રાફિકના દંડની આવક (₹ કરોડમાં)		વ્યક્તિગત લેજર ખાતા માટે જોગવાઈ (₹ કરોડમાં)		
	અંદાજપત્રીય અંદાજો	ખરેખર વસૂલાત	અંદાજપત્રીય અંદાજો	ખરેખર તબદીલી	ખરેખર વસૂલાતની ટકાવારીની રીતે
2012-13	45.00	52.82	20.50	17.88	33.85
2013-14	62.22	48.40	20.00	20.00	41.32
2014-15	56.40	75.71	25.00	25.00	33.02
2015-16	72.95	73.20	35.00	35.00	47.81
2016-17	85.65	84.17	40.00	25.00	29.70
2017-18	77.35	63.06	35.00	48.57	77.02
2018-19	113.78	109.62	200.00	98.00	89.40
2019-20	75.60	173.33	63.06	260.00	150.00
2020-21	183.84	145.97	78.62	78.62	53.86
2021-22	211.42	138.15	173.32	173.32	125.46
કુલ	984.21	964.43	690.50	781.39	81.02

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના અંદાજપત્રીય અંદાજો અને વિનિયોગ હિસાબો.

2.7 ઋણનું વ્યવસ્થાપન

ઋણનું વ્યવસ્થાપન એ સરકારના ઋણની વ્યવસ્થા માટે, ભંડોળ માટે જરૂરી રકમ ઉભી કરવી, તેના જોખમ અને ખર્ચના ઉદ્દેશો હાંસલ કરવા, અને કોઈ પણ અન્ય સાર્વભૌમ ઋણ વ્યવસ્થાપન ધ્યેય જે કાયદા અથવા અન્ય અંદાજપત્રીય જાહેરાત દ્વારા સરકારે નક્કી કર્યા હોય તે મેળવવા માટેની વ્યૂહરચના તૈયાર કરવાની અને અમલ કરવાની પ્રક્રિયા છે.

આલેખ 2.13: બાકી રૂણનું વલણ

નોંધ: ## ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગ મુજબ, નાણાપંચ, વગેરે દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ ખાસ વિન્ડો હેઠળના રૂણને રાજ્યના દેવા/રૂણ તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં. તેથી 2020-21 દરમિયાન ₹ 9,222 કરોડ અને 2021-22 દરમિયાન ₹ 13,040 કરોડના માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં લીધેલ એક પછી એક લોનને રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનની સામે જાહેર રૂણની ટકાવારીની ગણતરી માટે અહીં ધ્યાને લેવામાં આવ્યું નથી.

2.7.1 રૂણની રૂપરેખા: ઘટકો

રાજ્ય સરકારના કુલ રૂણમાં ખાસ કરીને રાજ્યનું²³ આંતરિક રૂણ, કેન્દ્ર સરકાર તરફથી લોન અને પેશગીઓ અને જાહેર હિસાબની જવાબદારીઓનો સમાવેશ થાય છે. પાંચ વર્ષના સમયગાળા (2017-22) દરમિયાન કુલ રૂણની આવક, રૂણની પરતચૂકવણી, રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનની સામે રૂણનો ગુણોત્તર અને રાજ્ય પાસે ઉપલબ્ધ ખરેખર રૂણના પ્રમાણનું વલણ કોઠા 2.40માં દર્શાવ્યું છે.

કોઠા 2.40: 2017-22 દરમિયાન રૂણના ઘટક-વાર વલણ

(₹ કરોડમાં)

	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	
કુલ બાકી રૂણ	2,56,366	2,85,844	3,15,456	3,57,892	3,80,802	
જાહેર રૂણ	આંતરિક રૂણ	2,06,643	2,32,875	2,59,662	2,90,030 ²⁴	2,99,806
	ભારત સરકાર તરફથી લોન	5,947	7,430	7,433	17,999	30,756
જાહેર હિસાબની જવાબદારીઓ	43,776	45,539	48,361	49,863	50,240	
અંદાજપત્ર બહારનું રૂણ ²⁵	0	0	0	0	0	
કુલ બાકી રૂણની વૃદ્ધિનો દર (ટકા)	5.44	11.50	10.36	13.45	6.40	

²³ બજારની લોન, ભારતીય રિઝર્વ બેંક તરફથી સાધનોપાય પેશગીઓ, રાષ્ટ્રીય નાની બચત ભંડોળને જારી વિશેષ બાચંધરીઓ અને નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લીધેલી લોન, વગેરે.

²⁴ મુખ્ય સદર 6003-105 કૃષિ અને ગ્રામ વિકાસ માટે રાષ્ટ્રીય બેંક (નાબાર્ડ) પાસેથી લોન હેઠળ ₹ 0.68 કરોડના પ્રોજેક્ટો સુધારાના કારણે તફાવત (નાણાકીય હિસાબું પત્રક 17).

²⁵ નાણા વિભાગે જણાવ્યું હતું કે અંદાજપત્ર બહારના કોઈ રૂણ નથી.

	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
રાજ્યનું એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન (GSDP)	13,29,095	14,92,156	16,29,638	16,55,917	19,44,107
ઋણ/GSDP (ટકા)	19.29	19.16	19.36	21.06 ²⁶	18.44 ²⁷
વ્યાજની ચૂકવણી	18,954	20,183	22,449	24,203	25,188
વ્યાજની ચૂકવણીનો ભોજો (વ્યાજની ચૂકવણી/મહેસૂલી આવક)	15.37	14.84	15.72	18.89	15.10
કુલ ઋણની આવક	81,158	1,02,963	1,02,300	1,23,325	1,08,894
કુલ ઋણની પરતચૂકવણી (ઋણ વિમોચન)	67,938	73,486	72,689	80,888	85,984
કુલ ઉપલબ્ધ ઋણ	13,220	29,477	29,611	19,889 ²⁸	22,910
ઋણની પરત ચૂકવણી / ઋણની આવક (ટકા)	83.71	71.37	71.05	65.59	78.96

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

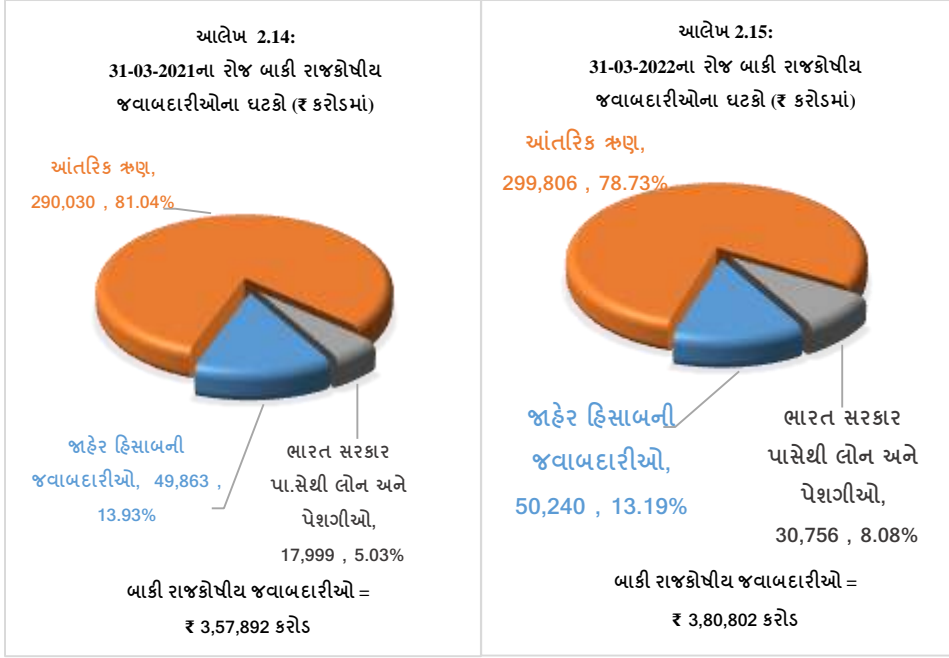
કોઠો 2.40 દર્શાવે છે કે રાજ્ય સરકારનું કુલ બાકી ઋણ 2020-21 માં ₹ 3,57,892 કરોડ હતું તે વધીને 2021-22માં ₹ 3,80,802 કરોડ થયું હતું. અસરકારક કુલ બાકી ઋણ ₹ 3,58,540 કરોડ થશે કારણ કે ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ, નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં 2020-21 અને 2021-22 દરમિયાન અનુક્રમે ₹ 9,222 કરોડ અને ₹ 13,040 કરોડની થયેલી ઋણની આવકને રાજ્યના દેવા તરીકે ગણવામાં નહીં આવે. રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનની સામે ઋણનો ગુણોત્તર પાંચ વર્ષના સમયગાળામાં 18.44 ટકા અને 21.06 ટકાની વચ્ચે રહ્યો હતો અને 2021-22માં 18.44 ટકા રહ્યો હતો.

માર્ચ 2020 અને માર્ચ 2021ના અંતે રાજ્ય સરકારનું બાકી ઋણ અથવા રાજકોષીય જવાબદારીઓનું ઘટક મુજબ વિભાજન અનુક્રમે આલેખ 2.14 અને આલેખ 2.15માં દર્શાવ્યા છે.

²⁶ ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ, નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ સ્પેશ્યલ વિન્ડો હેઠળ ઋણની આવકને રાજ્યના દેવા તરીકે ગણવામાં નહીં આવે. આથી, ₹ 9,222 કરોડની માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં થયેલી આવકને અહીં જાહેર ઋણ તરીકે ગણવામાં આવી નથી.

²⁷ ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ, નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ સ્પેશ્યલ વિન્ડો હેઠળ ઋણની આવકને રાજ્યના દેવા તરીકે ગણવામાં નહીં આવે. આથી, 2020-21 દરમિયાન ₹ 9,222 કરોડ ની અને 2021-22 દરમિયાન ₹ 13,040 કરોડની માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં થયેલી આવકને અહીં જાહેર ઋણ તરીકે ગણવામાં આવી નથી.

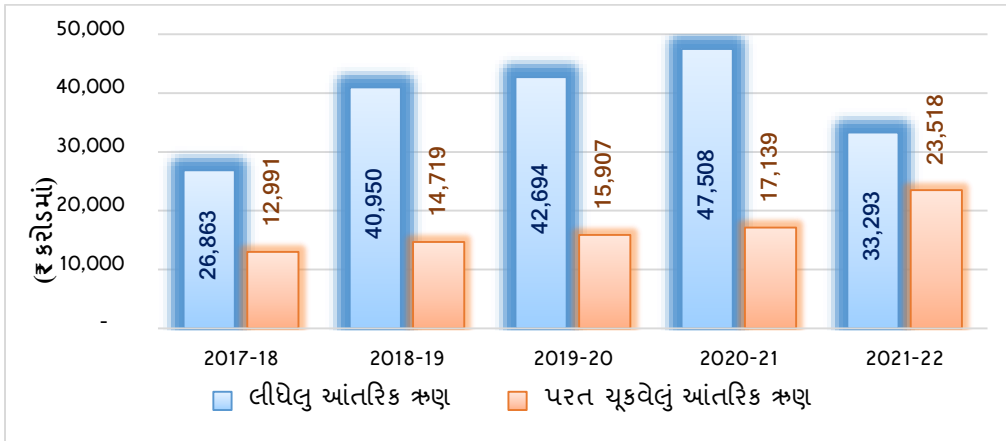
²⁸ કુલ ઉપલબ્ધ ઋણ ₹ 42,437 કરોડ જેટલું ગણવામાં આવ્યું છે. વર્ષ 2020-21 દરમિયાન, ગુજરાતની ₹ 22,548 કરોડની મહેસૂલી ખાધ છે. ₹ 24,203 કરોડની વ્યાજની ચૂકવણી પૈકી માત્ર ₹ 1,655 કરોડ મહેસૂલી આવકમાંથી ચૂકવવામાં આવ્યા હતા. ઉપરાંત, ₹ 22,548 કરોડનું વ્યાજ બજારના ઋણમાંથી ચૂકવવામાં આવ્યું હતું. આથી કુલ ઉપલબ્ધ ઋણ ઘટીને ₹ 19,889 કરોડ (₹ 42,437 કરોડ-₹ 22,548 કરોડ) થયું છે.

ઉપરના આલેખ દર્શાવે છે કે રાજ્ય સરકારનું આંતરિક ઋણ, જે પ્રાથમિક રીતે રાજ્યના વિકાસ બોર્ડ જારી કરીને મેળવેલું બજારનું ઋણ છે તે 2020-21 અને 2021-22 દરમિયાન કુલ બાકી ઋણના અનુક્રમે 81.04 ટકા અને 78.73 ટકા થતા હતા.

નીચેનો આલેખ 2.16 છેલ્લા પાંચ વર્ષ (2017-22) દરમિયાન રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલું આંતરિક ઋણ અને તેની પરત ચૂકવણીનું વલણ દર્શાવે છે.

આલેખ 2.16: 2017-22 દરમિયાન લીધેલા આંતરિક ઋણની સામે પરત ચૂકવેલ

2.7.1.1 રાજકોષીય ખાધના ઘટકો અને તેની ધિરાણની ભાત

રાજકોષીય ખાધમાં મહેસૂલી ખાધનો હિસ્સો ઉધાર લીધેલા ભંડોળનો કેટલા પ્રમાણમાં ચાલુ વપરાશ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તે દર્શાવે છે. રાજકોષીય ખાધની સામે મહેસૂલી ખાધનો સતત ઉંચો ગુણોત્તર દર્શાવે છે કે રાજ્ય સરકારના અસ્કયામતના પાયાનું નિરંતર ધોવાણ થઈ રહ્યું છે અને ઋણના એક ભાગને (રાજકોષીય જવાબદારીઓને) કોઈ અસ્કયામતોનો ટેકો નથી. 2021-22 દરમિયાન ગુજરાત રાજ્ય મહેસૂલી પુરાંતવાળું રાજ્ય થયું હતું. રાજકોષીય ખાધમાં

સંપૂર્ણ ઘટાડો થયો છે અને રાજકોષીય ખાધ-રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનનો ગુણોત્તર 2020-21માં (-) 2.44 હતો તેમાં સુધારો થઈને 2021-22માં (-) 1.17 થયો હતો.

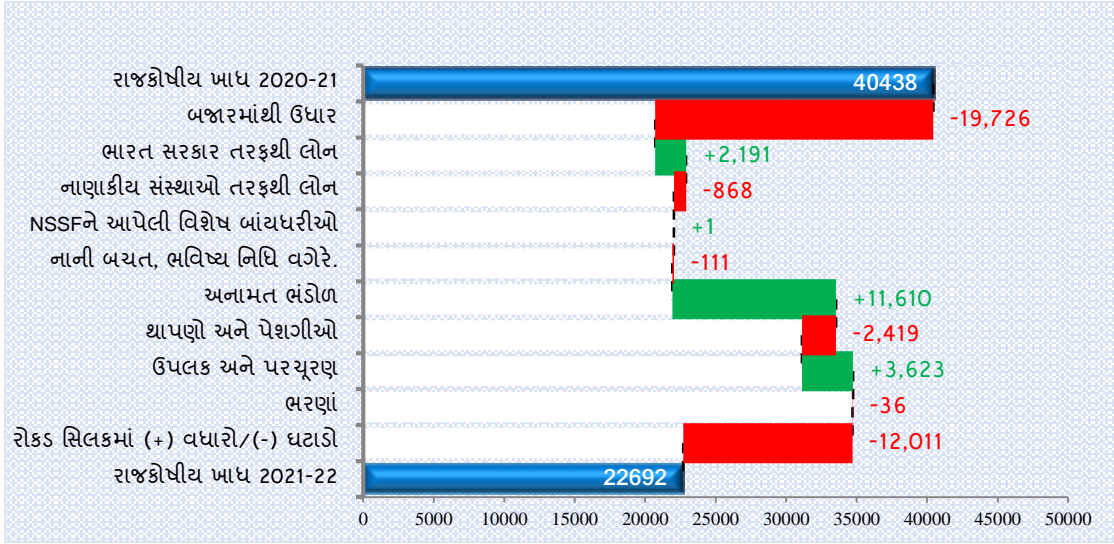
નીચે કોઠા 2.41 માં પ્રતિબિંબિત થાય છે એ મુજબ રાજકોષીય ખાધના ધિરાણની ભાતમાં રચનાત્મક ફેરફાર થયા છે

કોઠો 2.41: રાજકોષીય ખાધના ઘટકો અને તેની ધિરાણની ભાત

(₹ કરોડમાં)

વિગતો		2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
રાજકોષીય ખાધ (-)/પુરાંત (+)		(-)21,366	(-)26,365	(-)24,581	(-)40,438	(-)22,692
રાજકોષીય ખાધ/રાજ્યનું એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદન (ટકા)		(-)1.61	(-)1.77	(-)1.51	(-)2.44	(-)1.17
રાજકોષીય ખાધ/પુરાંતના ઘટકો						
1	મહેસૂલી ખાધ (-) /પુરાંત (+)	5,232	3,212	1,945	(-) 22,548	6,409
2	ચોખ્ખો મૂડી ખર્ચ	(-)26,313	(-)27,997	(-)25,544	(-)16,813	(-)28,185
3	ચોખ્ખી લોન અને પેશગીઓ	(-)285	(-)1,580	(-)982	(-)1,077	(-)916
રાજકોષીય ખાધની ધિરાણની ભાત*						
1	બજારમાંથી ઉધાર	15,785	27,437	28,600	33,280	13,554
2	NSSFને જારી કરેલી વિશેષ જામીનગીરીઓ	(-)3,451	(-)3,534	(-)3,629	(-)3,630	(-)3,629
3	નાણાકીય સંસ્થાઓમાંથી લોન	1,538	2,328	1,816	718	(-)150
4	ભારત સરકાર તરફથી લોન	(-)619	1,483	3	10,566	12,757
5	નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ વગેરે.	340	208	(-)7	(-)155	(-)266
6	થાપણો અને પેશગીઓ	1,096	2,002	2,467	2,356	(-)63
7	ઉપલક અને પરચૂરણ	497	(-)727	(-)1,663	(-)1,161	2,462
8	ભરણાં	208	(-)332	100	130	94
9	અનામત ભંડોળ	(-)748	571	1,329	(-)8,849	2,761
10	આકસ્મિક ભંડોળ	0	0	0	0	0
કુલ		14,646	29,436	29,016	33,255	27,520
રોકડ સિલકમાં વધારો (+)/ઘટાડો (-)		(-)6,720	(+)3,071	(+)4,435	(-)7,183	(+)4,828
* તમામ આંકડા વર્ષ દરમિયાન ચૂકવણીઓની જાવક બાદના છે.						
નકારાત્મક (-) રકમ દર્શાવે છે કે સંબંધિત ઘટક હેઠળની આવક કરતાં જાવક અધિક હતી.						
સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના નાણાકીય હિસાબો.						

આલેખ 2.17: જળ પ્રવાહ આલેખ દ્વારા રાજકોષીય ખાધ માટે ધિરાણની અભિવ્યક્તિ (₹ કરોડમાં)

વર્ષ દરમિયાન રાજકોષીય ખાધની ધિરાણની ભાત (ચૂકવણીઓ/જાવક બાદ) કોઠા 2.42માં દર્શાવી છે.

કોઠો 2.42: રાજકોષીય ખાધને ધિરાણના ઘટકોની આવક અને ચૂકવણીઓ

(₹ કરોડમાં)

વિગતો	આવક	ચૂકવણી	ચોખ્ખુ
1 બજારમાંથી ઉધાર	31,054	17,500	13,554
2 NSSF ને આપેલી વિશેષ બાંધકામો	0	3,629	(-)3,629
3 નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લોન	2,238	2,388	(-)150
4 ભારત સરકાર પાસેથી લોન	13,675	918	12,757
5 નાની બચત, ભવિષ્ય નિધિ વગેરે.	1,910	2,176	(-)266
6 થાપણો અને પેશગીઓ	55,155	55,218	(-)63
7 ઉપલક અને પરચૂરણ	35,601	33,139	2,462
8 ભરણાં	21,077	20,983	94
9 અનામત ભંડોળ	4,854	2,093	2,761
10 એકંદર ખાધ	1,65,564	1,38,044	27,520
11 રોકડ સિલકમાં વધારો (+)/ઘટાડો (-)	2,43,631	2,48,459	(-)4,828
12 એકંદર રાજકોષીય ખાધ	4,09,195	3,86,503	22,692

સ્રોત: 2021-22 ના નાણાકીય હિસાબો.

2.7.2 ઋણની રૂપરેખા: પકવતા અને પરત ચૂકવણી

ઋણના પાકવાની અને પરત ચૂકવણીની રૂપરેખા ઋણની પરત ચૂકવણી અથવા ઋણને પાછા આપવા માટે સરકારના પક્ષે પ્રતિબદ્ધતા દર્શાવે છે.

જાહેર ઋણમાં આંતરિક ઋણ, અને ભારત સરકાર પાસેથી મળેલી લોન અને પેશગીઓનો સમાવેશ થાય છે. આંતરિક ઋણ (₹ 2,99,806 કરોડ) અને ભારત સરકાર તરફથી લોન અને પેશગીઓ

(₹ 30,756 કરોડ) સામેલ છે એવા ₹ 3,30,562 કરોડના જાહેર ઋણની વર્ષ 2021-22 માટેના નાણાકીય હિસાબોના પત્રક નં.17 મુજબની પકવતાની રૂપરેખા કોઠા 2.43માં દર્શાવ્યા મુજબ છે.

કોઠો 2.43: જાહેર ઋણની પકવતાની રૂપરેખા

(₹ કરોડમાં)

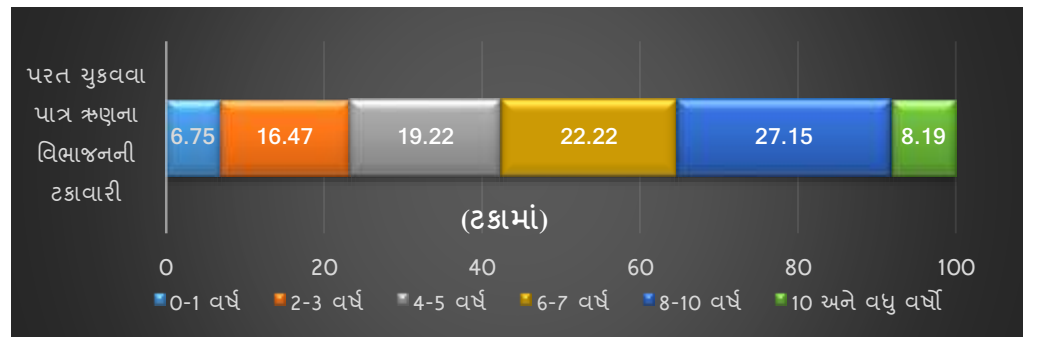
પકવતાનું વર્ષ	પકવતાની રૂપરેખા	રકમ			બાકી જાહેર ઋણની પકવતાની રૂપરેખા (% માં)
		આંતરિક ઋણ	ભારત સરકાર પાસેથી લોન અને પેશગીઓ	કુલ બાકી જાહેર ઋણ	
2022-23 સુધીમાં	0-1 વર્ષ	21,112.00	1,196.35	22,308.35	6.75
2023-24 અને 2024-25ની વચ્ચે	2-3 વર્ષ	52,202.47	2,231.38	54,433.85	16.47
2025-26 અને 2026-27ની વચ્ચે	4-5 વર્ષ	62,161.33	1,375.67	63,537.00	19.22
2027-28 અને 2028-29ની વચ્ચે	6-7 વર્ષ	72,280.17	1,191.10	73,471.27	22.22
2029-30 અને 2031-32ની વચ્ચે	8-10 વર્ષ	88,631.26	1,121.32	89,752.58	27.15
2032-33થી આગળ	10 વર્ષથી ઉપર	3,418.37	23,640.29	27,058.66	8.19
કુલ		2,99,805.60	30,756.11	3,30,561.71	100.00

સ્રોત:વર્ષ 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

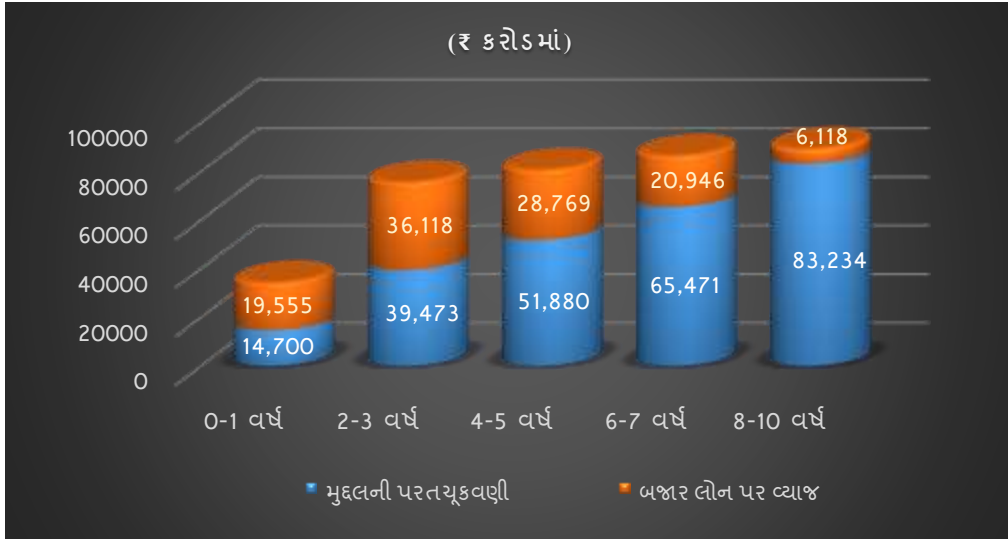
31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ જાહેર ઋણના બાકી સ્ટોકની પકવતાની રૂપરેખા દર્શાવે છે કે કુલ જાહેર ઋણના 92 ટકા (₹ 3,03,503.05 કરોડ) હવે પછીના દસ વર્ષોમાં પરત ચૂકવણીપાત્ર થશે.

આલેખ 2.18 જાહેર ઋણની પકવતાની રૂપરેખા અને આલેખ 2.19 આગામી વર્ષોમાં બજાર લોનની પરત ચૂકવણીનું પત્રક દર્શાવે છે.

આલેખ 2.18: જાહેર ઋણની પકવતાની રૂપરેખા

આલેખ 2.19: બજાર લોનની પરત ચૂકવણીની યાદી

સ્રોત: ગુજરાત સરકારના નાણા વિભાગ દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી

2.8 ઋણના ટકાઉપણાનું વિશ્લેષણ

2.8.1 ઋણનું ટકાઉપણું

ઋણ લેનાર, પ્રસ્તુત કિસ્સામાં રાજ્ય, વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં તેની પરત ચૂકવણી કરવાની સ્થિતિમાં હોય તો ઋણને ટકાઉ માનવામાં આવે છે. એ મુજબ ઋણના ટકાઉપણાના દર્શકો આવકના ચાલુ અને નિયમિત સ્રોતોમાંથી સમયસર વ્યાજની ચૂકવણી અને ઋણની પરત ચૂકવણીની તેમની ક્ષમતાની તપાસ દ્વારા ઋણ લેનારની શાખ-પાત્રતા અને તરલતાની સ્થિતિની આકારણી કરે છે.

આ વિભાગ ઋણ/રાજ્યના એકંદર ધરેલું ઉત્પાદનનો ગુણોત્તર, રાજકોષીય ખાધ, વ્યાજની ચૂકવણીનો બોજો (વ્યાજની ચૂકવણી અને મહેસૂલી આવકના ગુણોત્તર દ્વારા માપવામાં આવે છે) અને રાજ્ય સરકારના ઋણની પકવતાની રૂપરેખાની દ્રષ્ટિએ રાજ્ય સરકારના ઋણના ટકાઉપણાની આકારણી કરે છે.

2.8.1.1 ઋણના ટકાઉપણાના દર્શકોના વલણ

કોઠે 2.44 2017-18થી શરૂ થતા પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે રાજ્યના ઋણનું ટકાઉપણું દર્શાવે છે.

કોઠો 2.44: ઋણનું ટકાઉપણું: દર્શકો અને વલણો

(₹ કરોડમાં)

ઋણના ટકાઉપણાના દર્શકો	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
બાકી જાહેર ઋણ	2,12,590	2,40,305	2,67,094	3,08,029	3,30,562
બાકી જાહેર ઋણની વૃદ્ધિનો દર (ટકા)	6.65	13.04	11.15	15.33	7.32
રાજ્યનું એકંદર ધરેલું ઉત્પાદન (GSDP)	13,29,095	14,92,156	16,29,638	16,55,917	19,44,107
GSDPની વૃદ્ધિનો દર (ટકા)	13.87	12.27	9.21	1.61	17.40
જાહેર ઋણ /GSDP (ટકા)	16.00	16.10	16.39	18.04 ²⁹	15.86 ³⁰
જાહેર ઋણની આવક	26,953	43,146	43,491	58,857	46,968
જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણી	13,700	15,432	16,702	17,922	24,436
જાહેર ઋણ પર વ્યાજની ચૂકવણી	17,178	18,215	20,338	22,073	23,189
બાકી જાહેર ઋણ ³¹ પર વ્યાજનો સરેરાશ દર (ટકા)	8.34	8.04	8.02	7.68	7.26
મહેસૂલી આવકની સામે જાહેર ઋણ પર વ્યાજની ચૂકવણીની ટકાવારી	13.93	13.39	14.24	17.22	13.90
જાહેર ઋણની આવકની સામે જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણીની ટકાવારી	50.83	35.77	38.40	30.45	52.03
રાજ્ય પાસે ઉપલબ્ધ યોખમુ જાહેર ઋણ ³² (₹ કરોડ)	(-)3,925	9,499	6,451	18,862	(-)657
જાહેર ઋણની આવકની ટકાવારી રૂપે ઉપલબ્ધ જાહેર ઋણ (ટકા)	(-)14.56	22.02	14.83	32.05	(-)1.40

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

અસરકારક બાકી જાહેર ઋણ ₹ 3,08,300 કરોડ રહેશે કારણ કે ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ 2020-21 દરમિયાન ₹ 9,222 કરોડની અને 2021-22 દરમિયાન ₹ 13,040 કરોડની માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં થયેલી જાહેર ઋણની આવકને અહીં જાહેર ઋણ તરીકે ગણવામાં આવ્યું નથી.

²⁹ ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ, નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ સ્પેશ્યલ વિન્ડો હેઠળ ઋણની આવકને રાજ્યના દેવા તરીકે ગણવામાં નહીં આવે. આથી, ₹ 9,222 કરોડ ની માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં થયેલી આવકને અહીં જાહેર ઋણ તરીકે ગણવામાં આવી નથી.

³⁰ ભારત સરકારના ખર્ચ વિભાગે નક્કી કર્યા મુજબ, નાણાપંચ દ્વારા નિર્ધારિત થનાર કોઈપણ ધોરણો મુજબ સ્પેશ્યલ વિન્ડો હેઠળ ઋણની આવકને રાજ્યના દેવા તરીકે ગણવામાં નહીં આવે. આથી, 2020-21 દરમિયાન ₹ 9,222 કરોડ ની અને 2021-22 દરમિયાન ₹ 13,040 કરોડની માલ અને સેવા કરના વળતરના ઘટાડાના બદલામાં એક પછી એક લોનના રૂપમાં થયેલી આવકને અહીં જાહેર ઋણ તરીકે ગણવામાં આવી નથી.

³¹ $\left\{ \frac{\text{વ્યાજની ચૂકવણી}}{[(\text{અગાઉના વર્ષના જાહેર ઋણની રકમ} + \text{ચાલુ વર્ષનું જાહેર ઋણ})/2]} \right\} * 100$

³² રાજ્ય સરકારને ઉપલબ્ધ યોખમુ જાહેર ઋણની ગણતરી જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણી અને જાહેર ઋણ પર વ્યાજની ચૂકવણીની સામે જાહેર ઋણની આવકના વધારા તરીકે કરવામાં આવે છે.

કોઠા 2.44 માંથી જોઇ શકાય છે એ મુજબ, 2017-22 દરમિયાન જાહેર ઋણની સામે રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનનો ગુણોત્તર 15.86 ટકાથી 18.04 ટકાની વચ્ચે હતો. આ સમયગાળા દરમિયાન, જાહેર ઋણ પર વ્યાજની ચૂકવણીનો બોજો મહેસૂલી આવકના 13.39 ટકાથી 17.22 ટકાની વચ્ચે હતો. 2021-22માં જાહેર ઋણની પરત ચૂકવણીની સામે જાહેર ઋણની આવકની ટકાવારી પાછલા વર્ષની તુલનાએ વધી હતી. ઉપરાંત, 2017-22 દરમિયાન, રાજ્યના એકંદર ધરેલુ ઉત્પાદનમાં 9.97 ટકાના ચક્રવૃદ્ધિ વાર્ષિક વિકાસ દરે વૃદ્ધિ થઇ હતી જ્યારે બાકી જાહેર ઋણની 11.67 ટકાના ચક્રવૃદ્ધિ વાર્ષિક વિકાસ દરે વૃદ્ધિ થઇ હતી. ઉપરના દર્શકો રાજ્યના ઋણના ટકાઉપણાની સમીક્ષાની જરૂર છે એવુ સૂચવે છે.

2.8.2 બાંધકામની સ્થિતિ- આકસ્મિક જવાબદારીઓ

બાંધકામની રાજ્ય સરકાર દ્વારા જેના માટે બાંધકામની આપવામાં આવી હોય એવા ઉધાર લેનારા કસ્ટોમરોના કિસ્સાઓમાં રાજ્યના એકત્રિત નિધિ પર બોજારૂપ જવાબદારીઓ છે. નાણાકીય હિસાબોનું પત્રક નં. 20 રાજ્ય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંધકામની વિગતો આપે છે. મહત્તમ રકમ જેના માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા બાંધકામની આપવામાં આવી અને છેલ્લા પાંચ વર્ષ માટે બાકી બાંધકામની કોઠા 2.45માં આપવામાં આવી છે.

કોઠા 2.45: ગુજરાત સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી બાંધકામની

(₹ કરોડમાં)

બાંધકામની	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22
ગુજરાત રાજ્ય બાંધકામ અધિનિયમ, 1963 હેઠળ સરકારી બાંધકામની પર ટોચમર્યાદા	20,000	20,000	20,000	20,000	20,000
બાંધકામની મહત્તમ રકમ	11,796	11,796	11,747	11,751	10,757
બાંધકામની બાકી રકમ	4,834	4,699	4,462	3,656	3,044
કુલ મહેસૂલી આવકની સામે બાંધકામની બાકી રકમની ટકાવારી	3.92	3.46	3.12	2.85	1.82

સ્રોત: સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

ગુજરાત રાજ્ય બાંધકામ અધિનિયમ, 1963 બાકી બાંધકામની ₹ 20,000 કરોડની મર્યાદામાં બાંધી રાખવાનું નિયત કરે છે. 2021-22 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે ₹ 305 કરોડની બાંધકામની આપી હતી. કુલ ₹ 3,044 કરોડની બાકી બાંધકામની પૈકી 40 ટકા (₹ 1,216 કરોડ) સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિમિટેડની બાબતમાં હતી અને 7 ટકા (₹ 222 કરોડ) ગુજરાત ઊર્જા વિકાસ નિગમ લિમિટેડની બાબતમાં હતી. બાકી બાંધકામની (₹ 3,044 કરોડ) રાજ્ય સરકારની કુલ મહેસૂલી આવકના (₹ 1,66,830 કરોડ) 1.82 ટકા થતી હતી. આ ગુજરાત રાજકોષીય જવાબદારી અધિનિયમ, 2005 હેઠળ નિયત કરવામાં આવેલી ₹ 16,000 કરોડની મર્યાદાની ઘણી અંદર હતી.

2021-22 દરમિયાન, ₹ 1.64 કરોડના અંદાજપત્રીય અંદાજોની સામે રાજ્ય સ્તરની સંસ્થાઓ પાસેથી ₹ 2.90 કરોડ જેટલી બાંધકામની ફી રાજ્ય સરકારને મળી હતી. ઉપરાંત, 2021-22

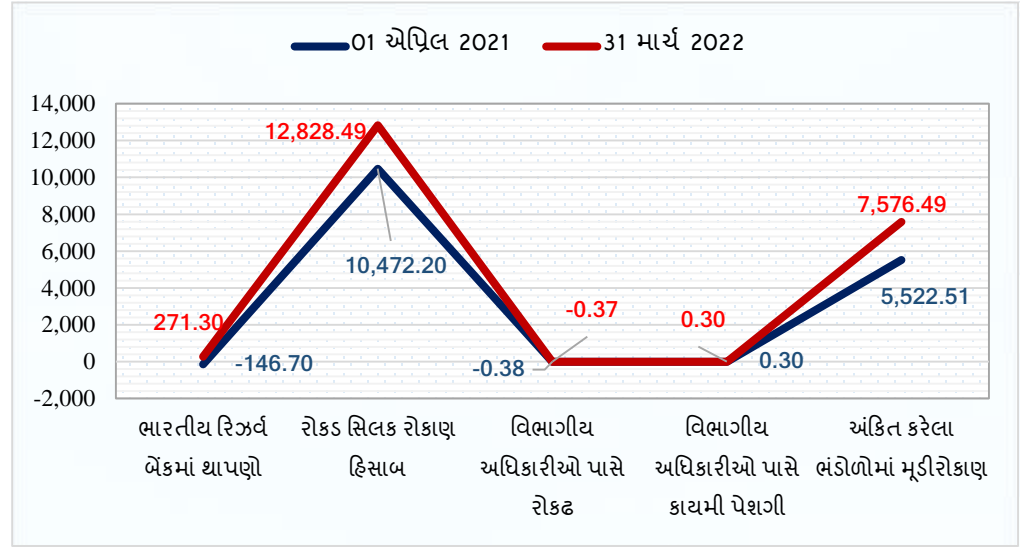
દરમિયાન બાયંધરીઓ વટાવવાના હિસાબે રાજ્ય સરકાર દ્વારા કોઈ રકમ ચૂકવવામા આવી ન હતી.

2.8.3 રોકડ સિલકોનું વ્યવસ્થાપન

01 એપ્રિલ 2021 અને 31 માર્ચ 2022ની સ્થિતિએ ગુજરાત સરકાર પાસે રહેલી ખુલતી અને બંધ રોકડ સિલકોની વિગતો આલેખ 2.20માં દર્શાવી છે

આલેખ 2.20: નાણાકીય વર્ષ 2021-22 ની ખુલતી અને બંધ રોકડ સિલકો

(₹ કરોડમાં)

ભારતીય રિઝર્વ બેંક સાથેના કરાર મુજબ, રાજ્ય સરકારે બેંકમાં ₹ 2.80 કરોડની લઘુત્તમ દૈનિક રોકડ સિલક જાળવવાની હોય છે. થયેલા કરાર મુજબ જો સિલક લઘુત્તમથી કોઈ પણ દિવસે ઓછી થાય તો વખતોવખત સામાન્ય સાધનોપાય પેશગીઓ/વિશેષ સાધનોપાય પેશગીઓ/ઓવરડ્રાફ્ટ લઈને તે ઘટ પૂરી કરવામાં આવે છે. રાજ્ય સરકારને મળવાપાત્ર સામાન્ય સાધનોપાય પેશગીઓ માટેની મર્યાદા 01 ફેબ્રુઆરી 2016થી ₹ 19.15 કરોડ છે અને વિશેષ સાધનોપાય પેશગીની મર્યાદા બેંક દ્વારા વખતોવખત સુધારવામાં આવે છે.

રાજ્ય સરકારે 2021-22 દરમિયાન ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં લઘુત્તમ દૈનિક રોકડ સિલક જાળવી હતી અને કોઈ સાધનોપાય પેશગી/વિશેષ સાધનોપાય પેશગી/ઓવરડ્રાફ્ટ લીધા ન હતાં.

2.8.3.1 રોકડ સિલકોનું રોકાણ

રોકડ સિલકો અને 2021-22 દરમિયાન રોકડ સિલકોમાંથી રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા રોકાણની વિગતો કોઠા 2.46માં દર્શાવી છે.

કોઠો 2.46: રોકડ સિલકો અને રોકડ સિલકોનું રોકાણ

(₹ કરોડમાં)

રોકડ સિલકો અને રોકડ સિલકોનું રોકાણ	01/04/2021 ના રોજ ખુલતી સિલક	31/03/2022 ના રોજ બંધ સિલક	વધારો (+)/ ઘટાડો (-)
(A) સામાન્ય રોકડ સિલક			
તિજારીઓમાં રોકડ	0.00	0.00	0.00
ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં થાપણો	(-)146.70	271.30	418.00
માર્ગમાં ભરણા -સ્થાનિક	0.00	0.00	0.00
રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં કરેલું રોકાણ (ટ્રેઝરી બિલો)	10,472.20 ³³	12,828.49	2,356.29
કુલ (ક)	10,325.50	13,099.79	2,774.29
(B) અન્ય રોકડ સિલકો અને મૂડીરોકાણો			
વિભાગીય અધિકારીઓ પાસે રોકડ જેવા કે જાહેર બાંધકામ, વન, જિલ્લા કલેક્ટરો વગેરે.	(-)0.38	(-)0.37	0.01
આકસ્મિક ખર્ચ માટે વિભાગીય અધિકારીઓ પાસે કાયમી પેશગી	0.30	0.30	0.00
અંકિત કરેલા ભંડોળોમાં રોકાણ	5,522.51	7,576.49	2,053.98
કુલ (ખ)	5,522.43	7,576.42	2,053.99
કુલ રોકડ સિલકો (ક) + (ખ)	15,847.93	20,676.21	4,828.28
મેળવેલુ વ્યાજ ³⁴	778	574	(-)204

સ્રોત: 2021-22 માટેના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો.

રાજ્ય સરકારની ચાલુ વર્ષના અંતે ₹ 20,676.21 કરોડની રોકડ સિલકે પાછલા વર્ષની તુલનાએ ₹ 4,828.28 કરોડનો (30.47 ટકા) વધારો દર્શાવ્યો હતો. ₹ 20,676.21 કરોડની રોકડ સિલકમાંથી, ₹ 12,828.49 કરોડનું રોકાણ ભારત સરકારના ટ્રેઝરી બિલોમાં કરવામાં આવ્યું હતું જેનું વર્ષ દરમિયાન ₹ 130.57 કરોડનું વ્યાજ મળ્યું હતું. વધુમાં, ₹ 7,576.49 કરોડનું રોકાણ અંકિત કરેલા ભંડોળોમાં કરવામાં આવ્યું હતું જેનું ₹ 443.07 કરોડનું વ્યાજ મળ્યું હતું.

પાંચ વર્ષના સમયગાળાના (2017-22) રાજ્યના રોકડ સિલકના રોકાણો નીચે આપ્યા છે.

કોઠો 2.47: રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબ (મુખ્ય સદર - 8673)

(₹ કરોડમાં)

વર્ષ	ખુલતી સિલક	બંધ સિલક	વધારો (+)/ઘટાડો (-)	મેળવેલુ વ્યાજ
2017-18	12,749.99	5,198.09	(-)7,551.90	553.79
2018-19	5,198.09	6,895.90	1,697.81	234.24
2019-20	6,895.90	10,347.99	3,452.09	211.33
2020-21	10,347.99	10,472.20 [#]	124.21	96.86
2021-22	10,472.20	12,828.49	2,356.29	130.57

સ્રોત:સંબંધિત વર્ષોના રાજ્ય સરકારના નાણાકીય હિસાબો

પ્રોજેક્ટ સુધારાના કારણે અહીં દર્શાવેલી સિલક વર્ષ 2020-21ના રાજ્યની નાણાકીય પરિસ્થિતિ પરના ઓડિટ અહેવાલમાં દર્શાવેલી બંધ સિલકથી જુદી પડે છે.

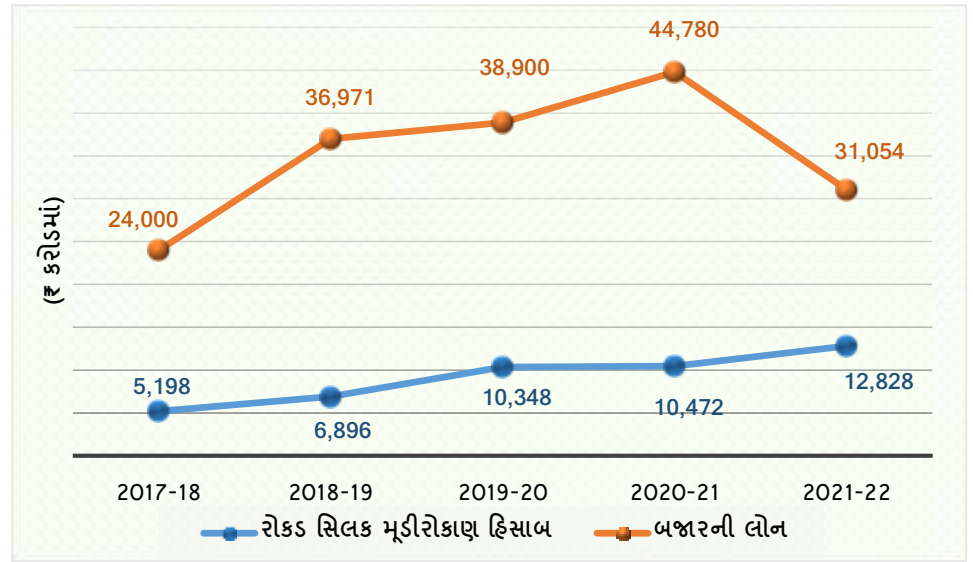
³³ પ્રોજેક્ટ સુધારાના કારણે ફેરફાર

³⁴ ₹ 443 કરોડ અને ₹ 681 કરોડનું અનુક્રમે 2021-22 અને 2020-21 દરમિયાન ડૂબત ભંડોળ રોકાણ પર મેળવેલુ વ્યાજ (નિયમિત રોકાણ સાથે મેળવેલુ), આથી મુખ્ય સદર 0049 હેઠળ સામેલ કરેલ નથી અને વત્તા રોકડ મૂડીરોકાણ પર વ્યાજ ₹ 131 કરોડ અને ₹ 97 કરોડ.

2017-22 દરમિયાનના રાજ્ય સરકારના રોકડ સિલક રોકાણના વલણના વિશ્લેષણમાં જોવામાં આવ્યું હતું કે 2018-22 દરમિયાન રોકાણમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો હતો. ચાલુ નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન, રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં રોકાણ, રાજ્યના વાર્ષિક અંદાજપત્રીય અંદાજોના (₹ 2,27,028.79 કરોડ) 5.65 ટકા રહ્યું હતું.

આલેખ 2.21 2017-22ના સમયગાળા દરમિયાન રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં ઉપલબ્ધ સિલક અને રાજ્ય સરકાર દ્વારા બજારમાંથી લીધેલી લોનની સરખામણી રજૂ કરે છે. બજારમાંથી લોન ઉંચા વ્યાજ દરે લેવામાં આવી હતી જ્યારે તિજોરી બિલોમાં કરેલા રોકાણમાં નીચા દરે વ્યાજ ઉપજતું હતું.

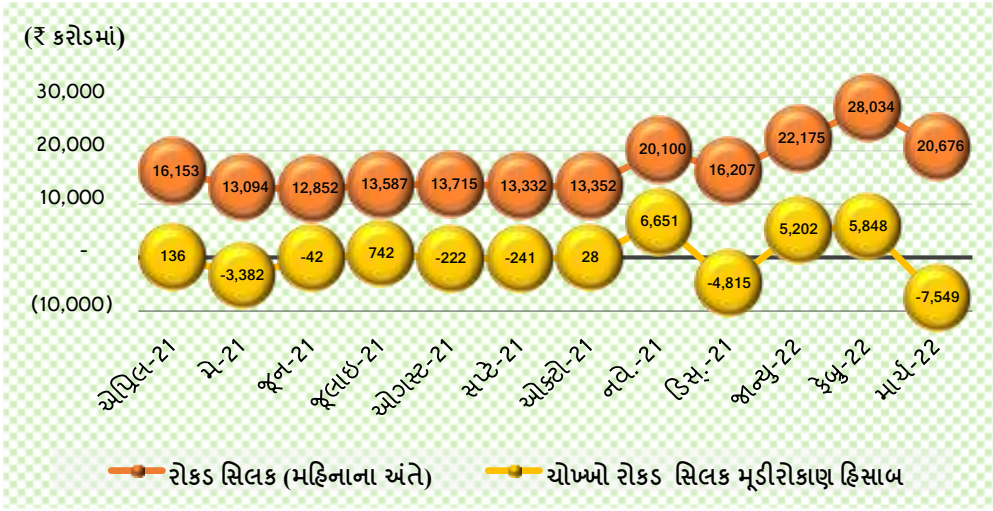
આલેખ 2.21: બજારમાંથી લીધેલી લોન સામે રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં રહેલું મૂડીરોકાણ

2021-22 દરમિયાન, રાજ્ય સરકારે બજારમાંથી ₹ 31,054 કરોડ ઉભા કર્યા હતાં, જ્યારે એ જ સમયે રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં રહેલી સિલક 2020-21માં ₹ 10,472 કરોડ હતી તે વધીને 2021-22માં ₹ 12,828 કરોડ થઈ હતી, જે દર્શાવે છે કે સરકાર એટલા પ્રમાણમાં ઋણ લેવાનું નિવારી શકી હોત.

આલેખ 2.22 માસના અંતે રોકડ સિલકની માસ-વાર હેરફેર અને 2021-22 દરમિયાન યોખ્ખુ રોકડ સિલકનું રોકાણ દર્શાવે છે.

આલેખ 2.22: રોકડ સિલકની માસ-વાર (માસના અંતે) હેરફેર અને 2021-22 દરમિયાન યોખ્મુ રોકડ સિલકનું રોકાણ

વધુમાં, મૂડીગત યોજનાઓમાં રોકાણ અને અસ્કયામતોના સર્જનમાં રોકાણ માટે ઋણનો આશરો લેવામાં આવે છે. પાછલા વર્ષોની તુલનાએ 2021-22 દરમિયાન ફકરા 2.4.3માં જણાવ્યા પ્રમાણે રાજ્યના મૂડી ખર્ચમાં વધારો ન્યૂનતમ હતો. આથી, જ્યારે વર્ષ દરમિયાન સતત રોકડ સિલક પૂરતી હતી ત્યારે વ્યાજના ઉંચા દરે ઋણ લેવા માટેનો તાર્કિક આધાર જણાતો નથી. ઉપરાંત, 2020-21ના અંતે 35 ટકાની સામે, ચાલુ વર્ષના અંતે સરકારે ભારતીય રિઝર્વ બેંકમાં હતા તે સહિત અંકિત કરેલા ભંડોળોમાં રોકડ સિલકના લગભગ 37 ટકાનું રોકાણ કર્યું હતું (કોઠો 2.46). અંકિત કરેલા ભંડોળોમાં રોકડ સિલકનું 37 ટકા રોકાણ જાળવી રાખવા માટે પણ રાજ્ય સરકારની માસિક રોકડ સિલક પૂરતી હતી અને વધારાનું ઋણ લેવાની કોઈ જરૂર ન હતી. આમ, ઋણ, ખાસ કરીને એટલા પ્રમાણમાં બજારની લોન લેવાનું નિવારી શકાયુ હોત અને પરિણામી વ્યાજનું ભારણ પણ ટાળી શકાયું હોત.

આ બાબત નાણા વિભાગના ધ્યાન પર લાવવામાં આવી હતી (ડિસેમ્બર 2022). વિભાગનો જવાબ મળવાનો બાકી છે.

2.9 ઉપસંહાર

2021-22 દરમિયાન રાજ્ય સરકારે તેની મહેસૂલી આવકમાં પાછલા વર્ષની સરખામણીએ 30.18 ટકાનો વધારો નોંધાવ્યો હતો. 2020-21 કરતાં 2021-22 દરમિયાન રાજ્યની બિન-કર આવકમાં 39.01 ટકાનો અને કેન્દ્રીય કરવેરા અને જકાતમાં રાજ્યના હિસ્સામાં 53.85 ટકાનો નોંધપાત્ર વધારો થયો હતો. રાજ્યને તેના પોતાના સ્ત્રોતોમાંથી 67 ટકા આવક થતી હોય મોટાભાગે તેના પોતાના સ્ત્રોતોમાંથી નાણા પૂરા પડી રહેતાં હતાં.

કુલ ખર્ચની ટકાવારીની દ્રષ્ટિએ મૂડી ખર્ચ છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં સતત ઘટ્યો હતો.

ઉત્તર-પૂર્વ અને હિમાલયના રાજ્યો સિવાયના રાજ્યોની તુલનાએ, 2021-22 દરમિયાન રાજ્યનો વિકાસકીય ખર્ચ, આરોગ્ય પર ખર્ચ અને મૂડી ખર્ચ અધિક હતો જ્યારે શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં તે ઓછો હતો.

મહેસૂલી ખર્ચની ટકાવારી રૂપે રાજ્ય સરકાર તેનો પ્રતિબદ્ધ ખર્ચ સતત ઘટાડવામાં સફળ રહી હતી.

રાજ્ય સરકારે પર્યાપ્ત રોકડ સિલક હોવા છતાં, બજારમાંથી ઋણનો આશરો લીધો હતો પરિણામે રોકડ સિલક રોકાણ હિસાબમાં રહેલા રોકાણોમાં વધારો થયો હતો.

2.10 ભલામણો

- અસ્ક્યામતોના સર્જન માટે અને આર્થિક વૃદ્ધિને વેગ આપવા મૂડી ખર્ચમાં વધારો કરવો જોઈએ.
- રાજ્ય સરકારે તેના ઋણનું લાંબી મુદતનું ટકાઉપણું સુનિશ્ચિત કરવા માટે એક ઋણના ટકાઉપણાનું માળખું વિકસાવવા માટે વિચારણા કરવી જોઈએ.

